

◆ เกณฑ์วัดคุณค่าข่าว จะใช้เกณฑ์เรื่องการมีผลกระทบมากที่สุด ส่วนเรื่องความใกล้ชิดกับเหตุการณ์และอารมณ์ความรู้สึกจะรองลงมา แต่ปัญหาก็คือ คำว่า "ผลกระทบ" นั้น หนังสือพิมพ์นำเสนอโดยขึ้นอยู่กับผลประโยชน์ของใคร มองผลกระทบด้านบวกและลบที่เกิดขึ้นกับใคร สำหรับประเด็นนี้ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่า หนังสือพิมพ์ระดับชาติซึ่งส่วนใหญ่ยังมีจุดยืนที่เป็นสื่อของชนชั้นกลางในเมืองมากกว่าจะเป็นสื่อที่อยู่บนผลประโยชน์ของเกษตรกรในชนบท จะรายงานผลกระทบด้านลบจากจุดยืนผลประโยชน์ของชนชั้นกลาง เช่น การชุมนุมทำให้รถติด ทำให้เกิดความแตกแยกในสังคม ทำให้นักลงทุนไม่มั่นใจ เป็นต้น

● ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งที่ผู้วิจัยกล่าวถึงก็คือ จากข้อมูลทีกล่าวมาข้างต้นทำให้ต้องมีการทบทวนแนวคิดด้านวารสารศาสตร์ที่เคยกล่าวว่า ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลกับหนังสือพิมพ์นั้นมักเป็นปรปักษ์ต่อกัน คำกล่าวนี้ไม่เป็นจริงเสมอไป เนื่องจากคงต้องพิจารณาต่อไปว่า รัฐบาลแบบไหนและหนังสือพิมพ์ของใครมากกว่า

(3) การศึกษาสื่อสิ่งพิมพ์ท้องถิ่น

ในเรื่องการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา นั้น มีแนวคิดอยู่ว่า ยิ่งขนาดของสื่อใหญ่มากขึ้น ยิ่งกลุ่มเป้าหมายใหญ่มากขึ้น การใช้สื่อเพื่อตอบสนองความต้องการของกลุ่มเป้าหมายก็ยิ่งจะยากมากขึ้น ดังนั้นเมื่อเปรียบเทียบระหว่างสื่อมวลชนจากส่วนกลางและสื่อมวลชนในท้องถิ่นแล้ว สื่อมวลชนท้องถิ่นย่อมจะมีศักยภาพตอบสนองชุมชนได้มากกว่า ในกรณีของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นก็เช่นเดียวกัน

มีงานศึกษาหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นในแง่มุมต่าง ๆ อยู่ 3 ชิ้น คือ ขนิษฐา (2532) ที่ศึกษาหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นชื่อ "ไทยนิมิตร" พิทยา (2535) ศึกษาหนังสือพิมพ์ในเขตภาคเหนือตอนล่าง และคนยา (2538) ที่ศึกษาหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นในจ.เชียงใหม่

(i) ในงานวิจัยของขนิษฐา (2532) ที่ศึกษาหนังสือพิมพ์ในจ.ลพบุรี ถึงแม้ในลพบุรีจะมีหนังสือพิมพ์ 10 ฉบับ แต่ก็มีไทยนิมิตรเล่มเดียวที่เป็นหนังสือพิมพ์รายวัน และค่อนข้างได้รับความนิยม ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาว่า หนังสือพิมพ์ดังกล่าวได้ทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของผู้อ่านหรือเปล่าหรือว่าเนื้อหาข่าวที่ปรากฏนั้นเป็นไปตามความต้องการของกองบรรณาธิการมากกว่า

● ผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์เนื้อหาหนังสือพิมพ์เป็นระยะเวลา 1 ปี และพบว่าลำดับความสำคัญของข่าวจะเรียงตามความมากน้อยคือ ข่าวอาชญากรรม ข่าวสังคม ข่าวอุบัติเหตุ และข่าวการเมืองท้องถิ่น ซึ่งลำดับดังกล่าวนี้เป็นไปตามความคิดเห็นของบรรณาธิการ ในขณะที่ผลจากการสัมภาษณ์ผู้อ่านปรากฏว่าผู้อ่านได้เรียงลำดับความสำคัญที่ต่างออกไป คือ อยากให้หนังสือพิมพ์ให้ความสำคัญของข่าวดังนี้คือ ข่าวการเมืองท้องถิ่น ข่าวเศรษฐกิจ และข่าว

พัฒนา ผลที่ปรากฏดังกล่าวจึงหมายความว่า หนังสือพิมพ์นั้นตอบสนองความพอใจของฝ่ายผู้ทำมากกว่าตอบสนองความต้องการของผู้อ่าน

- เมื่อสัมภาษณ์ฝ่ายผู้ทำหนังสือว่าเพราะเหตุใดจึงไม่สามารถทำหนังสือตอบสนองความต้องการของผู้อ่านได้ ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคก็มักจะเป็นปัจจัยที่พบได้ทั่วไปในการผลิตสื่อมวลชนท้องถิ่น คือ ขาดบุคลากรที่มีประสบการณ์ ระบบเทคนิคการพิมพ์ไม่ทันสมัย ผู้อ่านมีจำนวนน้อย ขาดแหล่งข่าว และขาดเงินทุน

- ผลจากการสัมภาษณ์ผู้อ่านพบว่า มีเพียง 40% ที่อ่านทั้งเล่ม 26% อ่านเพียงก่อนเล่ม และ 20% อ่านเพียงครึ่งเล่ม ผู้อ่านแสดงความต้องการว่า อยากจะให้ลดโฆษณาลงบ้าง เพราะโฆษณามีถึง 67% ส่วนตัวข่าวมีเพียง 10% เท่านั้น

(ii) งานวิจัยของพิทยา (2535) ที่ศึกษาหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นใน 8 จังหวัดของภาคเหนือตอนล่างได้มาเสริมข้อเท็จจริงเกี่ยวกับหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นมากขึ้น ผู้วิจัยได้นำเอาเกณฑ์เรื่อง บทบาทหน้าที่ 8 ประการที่หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นพึงมีต่อเรื่องการพัฒนาของ Hitchcock เช่น การให้ข่าวสาร การสร้างทัศนคติและทักษะที่เอื้อต่อการพัฒนา การเป็นช่องทางประเมินผล ฯลฯ มาสอบถามบรรณาธิการ และนักข่าวหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น 47 ฉบับ จำนวน 84 คนว่า สามารถกระทำหน้าที่ตามหลักแนวคิดได้หรือไม่ ผลการวิจัยพบว่า นักหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นเห็นว่า บทบาทที่สามารถทำได้จริง ๆ มี 3-4 อย่างเท่านั้น คือ ต่อผู้เพื่อความเป็นธรรม วิพากษ์วิจารณ์เหตุการณ์ และนำเสนอเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทั่ว ๆ ไป สำหรับปัจจัยที่เป็นอุปสรรคขัดขวางมิให้หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นแสดงบทบาทได้ตามหลักการก็เป็นเช่นเดียวกับงานวิจัยที่ขนิษฐา (2532) ค้นพบ เช่น จำนวนคนทำงานมีน้อย บางฉบับมีบรรณาธิการทำงานทุกอย่างอยู่คนเดียว นอกจากนั้นระดับการศึกษาของคนทำงานก็ยังต่ำ (เช่น จบต่ำกว่าระดับอนุปริญญา) เกือบครึ่งหนึ่งไม่เคยเข้ารับการอบรมเลย

(iii) สำหรับงานวิจัยหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นอีกเรื่องหนึ่งเป็นของ คนยา (2538) ซึ่งเลือกศึกษาเรื่องกำหนดวาระข่าวสารการพัฒนาของหนังสือพิมพ์ในเชียงใหม่ ผู้วิจัยเริ่มต้นด้วยหลักแนวคิดว่า ตามปกติ หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นของโลกที่สามนั้นจะต้องเล่นบทบาทเป็นหนังสือพิมพ์เพื่อการพัฒนา (Development Journalism) ซึ่งมีคุณลักษณะที่สำคัญแตกต่างไปจากหนังสือพิมพ์ทั่ว ๆ ไปคือ หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นนั้นจะต้องไม่เพียงทำหน้าที่เป็นผู้สังเกตการณ์แล้วก็รายงานข่าวเท่านั้น หากทว่าจะต้องเข้าร่วมกระบวนการพัฒนาด้วย

จากแนวคิดในหลักการดังกล่าว สถานการณ์ในโลกแห่งความเป็นจริงเป็นอย่างไร ในปีพ.ศ.2530 คณะวารสารศาสตร์ฯ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้สำรวจเนื้อหาของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นของไทยในทุกภาค ผลการวิจัยสอดคล้องกันว่า เนื้อที่ 50% เป็นโฆษณา หนึ่งในสี่เป็นคอลัมน์ชุมชน 15% เป็นข่าว และข่าวที่มีมากที่สุดคือข่าวอาชญากรรม อย่างไรก็ตาม สภาพการณ์

ดังกล่าวก็มีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อเศรษฐกิจภูมิภาคดีขึ้น และมีหนังสือพิมพ์จากส่วนกลางขยายเครือข่ายลงไป หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นก็เริ่มจะปรับมาตรฐานให้เข้าใกล้หนังสือพิมพ์จากส่วนกลางมากขึ้น

คนยา (2538) พบปรากฏการณ์ดังกล่าวเช่นกัน ในกรณีหนังสือพิมพ์รายวันใน จ. เชียงใหม่ ซึ่งมีอยู่ 6 ฉบับ ในปัจจุบัน (2538) เป็นหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น 4 ฉบับ และเป็นเครือข่ายของหนังสือพิมพ์ส่วนกลาง 2 ฉบับ แต่เดิมนั้น คนอ่านจะนิยมอ่านหนังสือพิมพ์ระดับชาติ เนื่องจากเห็นว่าหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นเสนอแค่ข่าวสารประเภท human interest ไม่ค่อยมีข่าวสารบ้านเมือง แต่เมื่อหนังสือพิมพ์ระดับชาติขยายเครือข่ายเข้ามา หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นก็เริ่มปรับปรุงทั้งรูปแบบและเนื้อหาให้ใกล้เคียงมาตรฐานมากขึ้น ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงอยากจะติดตามผลดูว่า หนังสือพิมพ์ได้ตอบสนองความต้องการของคนในท้องถิ่นหรือยัง โดยนำเอาเกณฑ์เรื่องการจัดลำดับความสำคัญของข่าว (ที่เรียกว่า "การกำหนดวาระ" - Agenda setting) มาใช้เป็นเครื่องมือวัด

ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัย 3 วิธี กล่าวคือ วิเคราะห์เนื้อหาในหนังสือพิมพ์เพื่อให้ได้ข่าวพัฒนาที่ติดอันดับความสำคัญ 10 อันดับแรก หลังจากนั้นก็นำข่าวทั้ง 10 ไปให้ประชาชนผู้อ่าน 200 คน และเจ้าหน้าที่ที่ทำงานด้านพัฒนาทั้งรัฐและเอกชน 32 คน จัดลำดับความสำคัญ ผลการวิจัยที่สำคัญพบว่า

- โดยส่วนใหญ่ การจัดลำดับความสำคัญของข่าวในหนังสือพิมพ์จะสอดคล้องกับความเห็นการจัดของประชาชนและเจ้าหน้าที่พัฒนา เช่น ข่าวในอันดับแรก ๆ จะเป็นเรื่องขยะในเมืองเชียงใหม่ หรือน้ำท่วมภาคเหนือ ซึ่งหมายความว่าหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นได้ทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของประชาชนและการพัฒนาท้องถิ่นได้ในระดับดีพอสมควร

- เมื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการจัดลำดับของบรรณาธิการกับเนื้อหาในหนังสือพิมพ์ก็พบว่าสอดคล้องกันอย่างมาก แสดงว่าบรรณาธิการมีบทบาทอย่างสำคัญมากในการกำหนดวาระข่าวสาร

- เมื่อเปรียบเทียบหนังสือพิมพ์ที่มีคนท้องถิ่นเป็นเจ้าของกับหนังสือพิมพ์ที่เป็นเครือข่ายของส่วนกลาง การวิจัยพบว่าหนังสือพิมพ์ที่คนท้องถิ่นเป็นเจ้าของจะนำเสนอข่าวพัฒนามากกว่า

(iv) ผลสรุปจากงานวิจัยเรื่องหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นทั้ง 3 ชิ้น คือ ขนิษฐา (2532) พิทยา (2535) และคนยา (2538) ช่วยนำมาสู่ข้อสรุปที่ว่า สื่อที่อยู่ใกล้ชุมชนมาก ๆ เช่น หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นนั้น ถูกคาดหวังว่าจะทำหน้าที่ช่วยการพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างมาก อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริง งานวิจัยของขนิษฐา (2532) ซึ่งศึกษากรณีเฉพาะ และพิทยา (2535) ซึ่งศึกษาภาพรวมที่ใหญ่ขึ้นในระดับภาค ก็ยังพบว่า โลกแห่งความเป็นจริงนั้นยังอยู่ไกลจากที่คาดหวังเอาไว้อย่างมาก อันเนื่องมาจากปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่าง ๆ มากมาย แต่ทว่างานวิจัยชิ้นสุดท้ายของคนยา (2538) ก็

พิสูจน์ว่า การพัฒนาศักยภาพของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นก็ยังไม่ใช่เส้นทางที่ปิดตาย หากมีผู้ทางเป็นไปได้เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงปัจจัยและเงื่อนไขไป

(4) การศึกษาสื่อสิ่งพิมพ์กับประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อม

เมื่อเปรียบเทียบกับประเด็นการพัฒนาประเด็นอื่น ๆ เช่น การเกษตร สาธารณสุข การศึกษา ฯลฯ แล้ว นับว่าประเด็นการพัฒนาเรื่องสิ่งแวดล้อมจะได้รับความสนใจจากสื่อสิ่งพิมพ์มากที่สุด ทั้งนี้จะเนื่องมาจากการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมนั้นได้เปิดตัวประเด็นออกมาเป็นลักษณะของการนำเสนอปัญหา เช่น ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ภาวะมลพิษ และความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรทุกชนิด ลักษณะที่มีความขัดแย้งเป็นปัญหาที่เห็นชัดเจนดังกล่าว เป็นคุณลักษณะที่สอดคล้องกับธรรมชาติของสื่อหนังสือพิมพ์ที่มีเนื้อหาว่าด้วยการรายงานความขัดแย้งอยู่แล้ว

งานศึกษาสื่อมวลชนประเภทสื่อสิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้นแบ่งได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ โดยใช้ตัวสื่อเป็นเกณฑ์คือ

(4.1) สื่อหนังสือพิมพ์

(4.2) สื่อนิรภัยสาร

(4.1) สื่อหนังสือพิมพ์

มีงานวิจัยเรื่องสื่อหนังสือพิมพ์กับประเด็นสิ่งแวดล้อมอยู่ 3 ชิ้นที่มีแนวทางการวิจัยไปในทิศทางเดียวกัน คือ การศึกษาบทบาทของสื่อประเภทนี้ที่มีต่อการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อมด้วยการตรวจสอบปริมาณเนื้อหา (นฤมล: 2532) รวมทั้งศึกษาวิธีการนำเสนอข่าวสิ่งแวดล้อม (ฤติมาศ: 2534, วิลาสินี: 2538)

(i) เริ่มต้นจากงานของนฤมล (2532) ที่ศึกษาปริมาณและปัญหาของการนำเสนอข่าวสารด้านสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในหนังสือพิมพ์ไทยทั้งปริมาณและคุณภาพจำนวน 9 ฉบับในช่วงเวลา 1 เดือน ผลการวิจัยพบว่าประเด็นที่ถูกนำเสนอมากที่สุดคือ เรื่องทรัพยากรป่าไม้ และสัตว์ป่า หนังสือพิมพ์คุณภาพเสนอข่าวสิ่งแวดล้อมมากกว่าหนังสือพิมพ์ปริมาณ แหล่งข่าวที่ใช้มากที่สุดคือ หน่วยงานรัฐ และปัญหาของการทำงานของหนังสือพิมพ์ก็คือ การขาดแหล่งข้อมูล หรือข่าวแจกที่ได้รับมามีความไม่สมบูรณ์ทำให้ตีพิมพ์ไม่ได้ ผลการวิจัยงานของนฤมล ช่วยให้เห็นโฉมหน้าของข่าวสิ่งแวดล้อมในหนังสือพิมพ์ได้พอสมควร

(ii) งานวิจัยในประเด็นดังกล่าวเริ่มเจาะลึกมากขึ้นเมื่อฤติมาศ (2534) หยิบเอาเรื่องบทบาทงานหนังสือพิมพ์ที่มีต่อประเด็นเรื่องการสร้างเขื่อนในประเทศไทยโดยการวิเคราะห์เนื้อหาหนังสือพิมพ์ในช่วง 3 ปี (2530-2533 ซึ่งเป็นช่วงที่มีความขัดแย้งเรื่องการสร้างเขื่อนอย่างมาก) ผู้วิจัยพบว่าหนังสือพิมพ์มีท่าที 3 แบบต่อการสร้างเขื่อนคือ

- ทำที่สนับสนุนการสร้างเขื่อน 23%
- ทำที่คัดค้านการสร้างเขื่อน สนับสนุนการอนุรักษ์ 36%
- ทำที่ประสานผลประโยชน์โดยใช้ให้เห็นความจำเป็นต้องสร้างเขื่อนแต่ก็ต้องอนุรักษ์ไปพร้อม ๆ กัน 39%

ผู้วิจัยทดสอบผลทางสถิติแล้วว่า สักส่วนทั้ง 3 นั้นไม่แตกต่างกัน นอกจากนั้นยังพบว่า "ช่วงเวลา" ก็ยังมีส่วนเข้ามาเกี่ยวข้องกับรูปแบบการนำเสนอรายงาน กล่าวคือในเวลาปกติ การนำเสนอมักจะใช้รูปแบบวิชาการ แต่ในช่วงที่มีความขัดแย้ง หนังสือพิมพ์มักจะเล่นบทคัดค้านเพราะข่าวดังกล่าวมีสีสันมากกว่า อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบคะแนนพวกที่เลือกข้างถือหางฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก็ยังมีมากกว่าพวกที่เล่นบทประสานผลประโยชน์

(iii) งานวิจัยชิ้นล่าสุดคือ วิลาสินี (2538) ได้ศึกษาเจาะลงเรื่องวิธีการรายงานข่าวสิ่งแวดล้อมในท่ามกลางช่วงเวลาวิกฤตในกรณีของมลพิษจากเหมืองแม่เมาะ จ.ลำปาง ผู้วิจัยพบว่า วิธีการรายงานข่าวและเกณฑ์วินิจฉัยคุณค่าข่าวนั้นยังคิดมาจากเกณฑ์แบบประเพณีที่นักข่าวสายการเมืองใช้อยู่คือ แบ่งกรณีเป็น "มูมแดง" และ "มูมน้ำเงิน" รายงานแบบสถานการณ์คับขันหน้าไปวันต่อวัน เน้นเหตุการณ์เคลื่อนไหวและตื่นตื่นเร้าอารมณ์มากกว่าจะมุ่งสร้างความเข้าใจและสร้างความตระหนักถึงการแก้ไขในระยะยาว วิธีการเช่นนี้ทำให้ประชาชน "ตื่นตื่น" กับข่าวเป็นพัก ๆ แต่มิได้ "ตื่นตัว" ต่อการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมในระยะยาว

(4.2) สื่อนิตยสาร

สุชาดา (2538) ได้วิเคราะห์พัฒนาการของนิตยสารสารคดีตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงช่วงเวลาที่ศึกษารวม 9 ปี โดยการวิเคราะห์เนื้อหา และพบว่า ตั้งแต่เปิดตัว เนื้อหาล้านสิ่งแวดล้อมของนิตยสารยุคแรกจะเน้นให้เกิดความรักในชีวิตของสัตว์ป่า เนื่องจากช่วงเวลาดังกล่าว ความขัดแย้งด้านสิ่งแวดล้อมยังจำกัดอยู่ในวงแคบ ๆ ในยุคที่สอง เมื่อเริ่มมีการสัมมนาเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมเผยแพร่ต่อสาธารณชนวงกว้าง เนื้อหาของนิตยสารก็เพิ่มความสนใจในเรื่องสิ่งแวดล้อมที่มีลักษณะที่เป็นปัญหาและเรียกร้องความสนใจจากสาธารณชนให้มากขึ้น จนกระทั่งในยุคสุดท้าย นิตยสารเล่มนี้ได้แสดงจุดยืนเป็นกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างเต็มตัว สอดคล้องไปกับบริบททางสังคมที่ความขัดแย้งเรื่องสิ่งแวดล้อมปะทุขึ้นอยู่ตลอดเวลา

(ค) ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ

(i) สำหรับการศึกษาเรื่องหนังสือพิมพ์นั้นอาจมีวิธีการแบ่งการผลิตหนังสือพิมพ์ออกได้เป็นหลายแบบ วิธีแรกคือ การใช้ระดับขอบเขตเป็นเกณฑ์ ซึ่งจะทำให้แบ่งหนังสือพิมพ์ออกได้เป็น 2 ระดับ คือ หนังสือพิมพ์จากส่วนกลางและหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น

อีกวิธีการหนึ่งคือ การใช้เป้าหมายเป็นเกณฑ์ ซึ่งจะช่วยให้แบ่งหนังสือพิมพ์ออกได้เป็น 2 ประเภทเช่นกัน คือ หนังสือพิมพ์ทั่วไปที่มีเป้าหมายเพื่อการนำเสนอข่าวสารการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมทั่วไป กับหนังสือพิมพ์ที่มีเป้าหมายเฉพาะ ตัวอย่างเช่นหนังสือพิมพ์ข่าวเกษตรที่ปรากฏในงานวิจัย

ในการแบ่งประเภทของหนังสือพิมพ์เหล่านี้ เป้าหมายเพื่อให้ทราบถึงคุณลักษณะเฉพาะของหนังสือพิมพ์แต่ละประเภท และในการวิเคราะห์ทำความเข้าใจกับเรื่องบทบาท ผลกระทบ และมิติอื่น ๆ ของหนังสือพิมพ์แต่ละแบบ ก็ต้องพิจารณาในขอบเขตและคุณลักษณะของตัวหนังสือพิมพ์นั่นเอง

(ii) สำหรับหนังสือพิมพ์ระดับชาติ เนื่องจากการมีขอบเขตการเผยแพร่ (coverage) ที่กว้างขวาง หัวข้อที่ควรจะศึกษาวิจัยให้มากขึ้นคือ บทบาทของหนังสือพิมพ์เหล่านี้ในการสร้างสาธารณมติ (Public opinion) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในคอลัมน์ของหนังสือพิมพ์ประเภทประชานิยม (Popular newspaper) ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการพัฒนาที่เช่น การเลือกทิศทางการพัฒนาประเทศ (ตัวอย่างเช่น บทบาทของหนังสือพิมพ์ในช่วงแผนพัฒนาแต่ละแผน) การตัดสินใจเลือกทางเลือกของประเทศ (เช่น การกู้ยืมเงินจากต่างประเทศ)

(iii) สำหรับหนังสือพิมพ์ระดับท้องถิ่น จากผลการวิจัยที่มียังพบว่า ในขณะที่มีความคาดหวังว่า เมื่อขอบเขตของหนังสือพิมพ์มีขนาดเล็กลง การตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นจะมีได้มากขึ้น แต่ทว่า ผลการวิจัย 2-3 ชิ้นที่มียังพบว่า สภาพความเป็นจริงนั้นยังไกลจากที่คาดหวังเอาไว้อยู่มาก อย่างไรก็ตาม เรายังไม่อาจแน่ใจได้ว่าตัวอย่าง 2-3 ชิ้นที่หยิบยกมาศึกษานั้นสามารถเป็นตัวแทนได้หรือไม่ ดังนั้น ควรมีการศึกษาในแง่ภาพรวมของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น (เช่น การวิเคราะห์เนื้อหาเพื่อดูสัดส่วนของคอลัมน์ต่าง ๆ) เพื่อประเมินศักยภาพปัจจุบันของหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น นอกจากนี้ควรใช้วิธีการแบบ positive approach คือเลือกหยิบกรณีศึกษาที่หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นสามารถทำหน้าที่ได้ใกล้เคียงตามที่คาดหวังไว้ (ตัวอย่างเช่น หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นชื่อ โฟกัส สงขลา) หรือหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นที่สามารถยืนหยัดมาได้เป็นเวลายาวนาน (เช่น หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นในจ.ลำปางที่มีป้าเล็กเป็นเจ้าของ) ทั้งนี้เพื่อนำมาเป็นบทเรียนแก่หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นในที่อื่น ๆ

(iv) สำหรับหนังสือพิมพ์ที่มีเป้าหมายเฉพาะเช่น หนังสือพิมพ์ข่าวเกษตรนั้น ผลการวิจัยให้ข้อยืนยันอย่างดีว่า แนวคิดในการทำหนังสือแบบ "ผู้ผลิตเป็นผู้รู้ทุกอย่างและเป็นผู้ให้ (paternalistic) นั้น จะไม่ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ เนื่องจากลักษณะของเนื้อหาทั้งหมดจะถูกฝ่ายข้าราชการซึ่งเป็นผู้ผลิตเป็นฝ่ายกำหนดทั้งหมด ความสนใจของข้าราชการย่อมมุ่งไปที่ข่าวการเคลื่อนไหวของข้าราชการเกษตรมากกว่าข่าวความรู้ด้านการเกษตร ฉะนั้น บทเรียนดังกล่าวจึงตกย้ำถึงความจำเป็นในการสร้างและใช้สื่ออย่างมีส่วนร่วม กล่าวคือจะต้องมีกลุ่มผู้รับสาร (เกษตรกร) เข้ามามีส่วนร่วมในระดับต่าง ๆ ของกระบวนการสร้างสื่อ

(v) ควรมีการวางแผนคิดเรื่องการสร้างสื่อหนังสือพิมพ์ชนบทแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Newspaper) ที่ Kasama (1994) (ดูรายละเอียดในบทที่ 4) ได้นำเสนอไว้มาเป็นแนวทางในการศึกษาหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นของไทยบ้าง

(vi) การสำรวจแบบแผนการอ่านหนังสือพิมพ์ ถึงแม้จะมีการศึกษาแบบแผนการอ่านหนังสือพิมพ์จำนวนมากในเมืองไทย แต่ทว่าการศึกษาเหล่านั้นมีลักษณะ "ร้อยเนื้อทำนองเดียว" คือมีการศึกษาในเชิงปริมาณเท่านั้น หากทว่ายังขาดการวิจัยเรื่องแบบแผนการอ่านในเชิงคุณภาพ เช่น การสังเกตการอ่านหนังสือพิมพ์ตามร้านค้ากาแฟในต่างจังหวัด พฤติกรรมกลุ่มหลังจากการอ่านหนังสือพิมพ์แล้ว คอรัลมันอะไรที่มีการอ่านตามลำดับก่อนหลัง ทั้งนี้เพื่อเติมภาพแบบแผนการอ่านหนังสือพิมพ์ของไทยให้สมบูรณ์ ดังเช่นตัวอย่างงานวิจัยที่พบนี้ก็ได้ให้ข้อคิดว่า จากทัศนคติของผู้อ่านในชนบท เกษตวิคคุณค่าข่าวอาจจะเป็นคนละเกณฑ์กับที่นักหนังสือพิมพ์ได้ตั้งเอาไว้ (เช่น เรื่องความเร็วความสด) เป็นต้น

(2.2) การศึกษาสื่อวิทยุเพื่อการพัฒนา

สื่อวิทยุเป็นสื่อที่ถูกนำมาใช้เพื่อการพัฒนาชนบทมากที่สุด เนื่องจากธรรมชาติทุกด้านที่เหมาะสมของสื่อวิทยุ ในทางเทคนิค สื่อวิทยุสามารถส่งกระจายเสียงไปได้อย่างกว้างขวาง ในด้านเศรษฐกิจ เครื่องรับวิทยุมีราคาถูก พกพาได้ และหากพิจารณาในแง่ของการมีส่วนร่วมของประชาชนแล้ว สื่อวิทยุก็เป็นสื่อที่ให้โอกาสเข้ามามีส่วนร่วมได้ง่ายที่สุด จิตจำกัดของสื่อวิทยุที่มีก็อาจจะเป็นธรรมชาติที่มีแต่เสียง ทำให้อัตราการรับรู้และจดจำได้น้อย แต่ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือเป้าหมายและนโยบายในการสื่อวิทยุที่เน้นหนักในด้านบันเทิงและธุรกิจมากกว่าจะถูกใช้เพื่อการพัฒนาและผลประโยชน์ส่วนร่วม

(ก) ปริมาณงานวิจัย

ปีพ.ศ.	ชื่อผู้ศึกษา	ชื่อผลงาน	สถาบัน
2523	สุเมธ ภิบุญสุนิต	ปัจจัยบางประการที่มีผลต่อการรับฟังวิทยุประเภทต่าง ๆ ของเกษตรกรในอำเภอสีคิ้ว จ.นครราชสีมา	เกษตร
2524	สมมิตร โชติแก้ว	การศึกษาพฤติกรรมการรับฟังวิทยุกระจายเสียงและความต้องการรายการวิทยุเพื่อการศึกษา นอกโรงเรียนของประชาชนในเขตเมือง และเขตชนบท จ.พิษณุโลก	จุฬาฯ

ปีพ.ศ.	ชื่อผู้ศึกษา	ชื่อผลงาน	สถาบัน
2525	พรทิพย์ ไตสกุล	การศึกษาเปรียบเทียบประสิทธิผลของการเผยแพร่ข่าวสารการเกษตรทางวิทยุกระจายเสียง โดยรูปแบบการบรรยายกับรูปแบบบทละคร ของศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาคกลาง ราชบุรี	จุฬาฯ
2526	พัชรินทร์ เทมวรรณ	การสื่อสารในชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีการเรียนทางวิทยุและไปรษณีย์ในรายการวิชา “สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต”	จุฬาฯ
2526	วัชร จันทาโก	ความคิดเห็นเจ้าหน้าที่ผลิตรายการวิทยุกระจายเสียงต่อหน้าที่ที่มอบหมายเพื่อการพัฒนาประเทศ	จุฬาฯ
2527	ธাত্রี รวีเจริญ	การใช้สื่อวิทยุกระจายเสียงโฆษณาแก้ไขความขัดแย้ง : ศึกษากรณีแก้ไขความขัดแย้งเกี่ยวกับการจัดการแหล่งผลิตไฟฟ้าพลังน้ำใน จ.กาญจนบุรี ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย	จุฬาฯ
2527	ประทุม ฤกษ์กลาง	การประสานสัมพันธ์การใช้รายการวิทยุเพื่อขู่วิเทศกรรมและการแพร่กระจายสารสนเทศระหว่างบุคคลเพื่อถ่ายทอดวิชาการทางการเกษตร ศึกษาเปรียบเทียบกลุ่มขู่วิเทศกรรมโครตตะโกตี๋ อ.คง และกลุ่มเกษตรโคกเพชร อ.ชุมพวง จ.นครราชสีมา	จุฬาฯ
2530	ทัศนาว บุญปาล	ปัจจัยบางประการที่มีผลต่อการเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการศึกษาของหัวหน้าครัวเรือนในเขตพื้นที่ ด.ลวก อ.เมือง จ.น่าน	เกษตร
2530	สุภัทวดี อภินันท์	บทบาทของวิทยุกระจายเสียงในการพัฒนาชนบท: ศึกษาการใช้วิทยุกระจายเสียงในงานส่งเสริมการเกษตรของประเทศไทย	ธรรมศาสตร์
2532	เอื้อจิต วิโรจน์ไตรรัตน์	การศึกษาแนวทางการวางแผนใช้สื่อวิทยุกระจายเสียงเพื่อการศึกษาตลอดชีวิตในช่วงแผน 7 (2535-2539) ภายใต้อำนาจรับผิดชอบของกระทรวงศึกษาธิการ	ธรรมศาสตร์

ปีพ.ศ.	ชื่อผู้ศึกษา	ชื่อผลงาน	สถาบัน
2534	สุรินทร์ แปลงประสพโชค	การทดลองจัดวิทยุกระจายเสียงชุมชนสำหรับชุมชนชนบทในเขตเมือง จ.จันทบุรี	จุฬาฯ
2535	สุดฤทัย เลิศเกษม	การวิเคราะห์ “ข่าวท้องถิ่น” ของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จ.ราชบุรี	จุฬาฯ
2535	อุษา จันทร์ประภาส	การใช้ประโยชน์และความพึงพอใจของผู้ฟังรายการวิทยุกระจายเสียงชุมชนของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จ.จันทบุรี	จุฬาฯ
2535	อุษณีย์ จินาพงษ์	การศึกษาทัศนคติของสมาชิกที่มีต่อรายการโรงเรียนเกษตรทางอากาศ ของสถานีวิทยุกระจายเสียงเพื่อการเกษตร	ธรรมศาสตร์
2541	ทิวาพร แสนเมืองจีน	การเปรียบเทียบการจัดรายการวิทยุกระจายเสียงชุมชน (ยังไม่เสร็จ)	จุฬาฯ

(ข) ผลการวิจัย

จากตัวอย่างงานวิจัยเรื่องสื่อวิทยุเพื่อการพัฒนาทั้งหมด สามารถจัดแบ่งเป็นหัวข้อได้ดังนี้

- (1) การสำรวจแบบแผนการเปิดรับฟัง
- (2) การใช้สื่อวิทยุเพื่อการพัฒนาชนบท
- (3) การศึกษาวิทยุชุมชน/วิทยุท้องถิ่น
- (4) การศึกษาวิทยุเพื่อการศึกษา

(1) การสำรวจแบบแผนการเปิดรับฟัง

(i) ในช่วงระยะแรก ๆ ที่เริ่มมีการศึกษาดังแต่ช่วงปี 2520 งานศึกษาเรื่องวิทยุในชนบทมักจะเป็นการสำรวจพฤติกรรมการเปิดรับสารของชาวชนบท งานวิจัยชิ้นแรกที่น่าสนใจคืองานวิจัยของสุเมธ (2523) ที่สำรวจการรับฟังวิทยุของเกษตรกรใน จ.นครราชสีมา และได้ข้อค้นพบที่แตกต่างจากความเข้าใจโดยทั่วไป เนื่องจากโดยทั่วไป ภาพลักษณ์ของวิทยุนั้นดูเหมือนจะเป็นสื่อบันเทิงนำหน้าหน้าที่อื่น ๆ อย่างไรก็ตาม สุเมธก็พบว่าชาวชนบทนั้นจะใช้วิทยุเพื่อเป้าหมาย 3 ประการเรียงตามลำดับความสำคัญคือ ติดตามข่าวสารเป็นอันดับแรก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวชนบทได้ใช้วิทยุเป็นเครื่องมือสำหรับการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตทางสังคม รองลงมาจึงเป็นรายการบันเทิง โดยมีเป้าหมายเพื่อการศึกษาเป็นอันดับสุดท้าย (ซึ่งยังคงเป็นปริศนาว่ามีสาเหตุมาจากฝ่ายวิทยุหรือฝ่ายผู้ฟังกันแน่)

(ii) สำหรับการสำรวจหน้าที่พิเศษของวิทยุที่นอกเหนือจากการติดตามข่าวสารและความบันเทิง คือหน้าที่ด้านการศึกษาของวิทยุ กลุ่มตัวอย่างในงานวิจัยของสุเมธตอบคำถามเกี่ยวกับเนื้อหาของรายการวิทยุในต่างจังหวัดว่า ไม่ค่อยจะมีรายการที่เกี่ยวกับการเกษตรที่มีลักษณะเป็นบทความ เป็นนิศสารทางอากาศที่สามารถให้ความรู้ได้อย่างเต็มที่ (อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยไม่ได้ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหาของรายการวิทยุเพื่อตรวจสอบกับคำตอบจากการสัมภาษณ์ของกลุ่มตัวอย่าง) ดังนั้น เมื่อผู้วิจัยสำรวจความต้องการของผู้ฟัง จึงได้คำตอบที่สอดคล้องกับคำตอบที่กล่าวมาแล้วคือ ต้องการให้มีการจัดรายการเกษตรอย่างแท้จริง ไม่ใช่เป็นเพียงบทความสั้น ๆ เพียง 1-2 นาทีเท่านั้น จากผลการวิจัยของสุเมธ (2523) มีข้อเสนอแนะว่า ปัจจุบันในสื่อการผลิตอื่น ๆ เช่น หนังสือพิมพ์ นิศสาร โทรทัศน์ ฯลฯ มีการจัดรายการเกษตรอย่างเต็มรูปแบบอยู่ไม่น้อย เช่น ในนิศสารวิเคราะห์การเมืองรายสัปดาห์บางฉบับ จะมีการแนะนำตัวอย่างเกษตรกรที่บุกเบิกเทคโนโลยีการเกษตรแบบใหม่ ๆ จึงน่าจะมีการนำเอาเนื้อหาจากสื่อสิ่งพิมพ์ (ซึ่งมีข้อจำกัดในการเข้าถึง) ไปเผยแพร่ซ้ำในรายการวิทยุ

(iii) จากงานวิจัยของสุภัทควดี (2530) ยังให้ข้อยืนยันที่สอดคล้องกับงานวิจัยชิ้นอื่น ๆ ว่า สื่อวิทยุเป็นสื่อที่ใช้แพร่กระจายข่าวสาร ความรู้และความบันเทิงได้อย่างค่อนข้างดีในชนบท เนื่องจากธรรมชาติของตัวสื่อที่สามารถแพร่กระจายผ่านคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้าไปได้ในอาณาเขตกว้างขวาง เป็นสื่อที่ใช้เพียงเสียงจึงง่ายต่อการผลิตของผู้ส่งสาร และไม่เรียกร้องการอ่านออกเขียนได้จากผู้รับสาร เป็นสื่อที่มีราคาถูก และยังเหมาะกับสภาพชีวิตของเกษตรกร กล่าวคือ สามารถฟังในระหว่างทำงานในไร่นาได้ อย่างไรก็ตาม แม้จะเป็นสื่อที่มีลักษณะดีค่อนข้างดีในชนบทเพียงใด แต่ทว่างานวิจัยเรื่องการใช้วิทยุเพื่อการพัฒนา ก็ยังมีไม่มากเท่าที่ควร

(2) การใช้สื่อวิทยุเพื่อการพัฒนาชนบท

งานวิจัยที่เกี่ยวกับการใช้วิทยุเพื่อการพัฒนาชนบทนั้น มุ่งที่จะตอบคำถามว่า ได้มีการนำเอาวิทยุมาใช้ในงานพัฒนาชนบทมากหรือน้อยเพียงใด อะไรเป็นปัจจัยส่งเสริมหรือเป็นอุปสรรคต่อการนำมาใช้ดังกล่าว และถ้าจะนำมาใช้ควรจะมีรูปแบบการใช้อย่างไร ดังนั้น หากจัดหมวดหมู่ของงานวิจัยตามคำถามที่ดั่งมาข้างต้น เราจะประมวลงานวิจัยเรื่องการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาชนบทได้ดังนี้

(i) ปริมาณการนำสื่อวิทยุมาพัฒนาชนบท

นับตั้งแต่ยุคแรก ๆ ของการเกิดแนวคิดเรื่องการใช้สื่อเพื่อการพัฒนา ศิริชัย (2525) ก็ได้เริ่มประเมินผลแนวคิดดังกล่าวโดยเลือกเขตศึกษาเมืองปนชนบทที่ประชาชนมีโอกาสจะเข้าถึงสื่อสมัยใหม่เช่นวิทยุ ผลจากการวิจัยให้ข้อสรุปว่า ถึงแม้สื่อมวลชนจะได้ทำหน้าที่เป็นสื่อเพื่อการพัฒนาในบางแง่มุม แต่ก็ยังมีหน้าที่อีกหลายประการที่พึงมีต่อคนอีกหลายกลุ่มที่สื่อมวลชน

ยังไม่ได้กระทำ เช่น หน้าที่ในการให้ความรู้แก่ประชาชน มีกลุ่มตัวอย่างถึง 67% ระบุว่าไม่ได้เรียนรู้อะไรจากการฟังวิทยุ และมี 5% เท่านั้นที่ระบุว่าได้รับความรู้ด้านการเกษตรจากการเปิดรับสื่อมวลชน

ต่อจากนั้นมาอีก 5 ปี สุภักดิ์ (2530) ก็จะมาศึกษาเฉพาะสื่อวิทยุและจำกัดขอบเขตการศึกษาเฉพาะในเรื่องการส่งเสริมการเกษตรที่มีกลุ่มเป้าหมายอยู่ในชนบท ผลการวิจัยได้ยืนยันศักยภาพที่ดีเด่นของสื่อวิทยุในการพัฒนาการเกษตร โดยผู้วิจัยพบว่าทั้งในทางเทคนิค และสังคม-เศรษฐศาสตร์ วิทยุเป็นสื่อที่มีศักยภาพสูงสุดในการเผยแพร่ข่าวสารไปสู่ชนบท เพราะแพร่กระจายด้วยคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้า เป็นสื่อราคาถูก ไม่เรียกร้องการอ่านเขียนจากผู้ฟัง และยังสอดคล้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของเกษตรกร เนื่องจากนำไปในระหว่างทำงานได้

(ii) สถานการณ์ที่เป็นจริงและอุปสรรคของการใช้สื่อวิทยุเพื่อพัฒนาชนบท

ดังที่กล่าวมาแล้วถึงข้อดีเด่นของสื่อวิทยุที่เหมาะสมจะนำมาใช้พัฒนาชนบท อย่างไรก็ตาม ก็มีคำถามว่า ในสภาพความเป็นจริงแล้ว ศักยภาพดังกล่าวได้ถูกนำมาใช้หรือไม่ วรวิ (2526) มีความเห็นว่า หากจะนำเอาสื่อวิทยุซึ่งเป็นเพียงอุปกรณ์เทคนิคเท่านั้นไปใช้ ปัจจัยที่สำคัญกว่านั้น ก็คือนักวิทยุซึ่งเป็นผู้ควบคุมทิศทางของอุปกรณ์ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงศึกษาเจ้าหน้าที่ผลิตรายการวิทยุกระจายเสียงที่ผ่านการอบรมของโรงเรียนประชาสัมพันธ์ 209 คน ว่ามีความคิดเห็นอย่างไร ต่อบทบาทในด้านการพัฒนาของสื่อวิทยุ และบทบาทที่กำลังทำอยู่จริง ๆ เป็นอย่างไรบ้าง

ผู้วิจัยได้นำเอากรอบแนวคิดการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาของ W. Schramm ที่ระบุบทบาทของวิทยุเอาไว้ 13 ข้อมาสอบถามกลุ่มตัวอย่าง ผลการวิจัยพบว่า

- เจ้าหน้าที่ผลิตรายการส่วนใหญ่เห็นด้วยกับแนวคิดของ W. Schramm ทั้งหมด หากทว่าในทางปฏิบัติ เจ้าหน้าที่เหล่านี้สามารถจะปฏิบัติหน้าที่ได้เพียง 4 ประการจาก 13 ข้อ คือทำหน้าที่ติดตาม เพิ่มพูนประสบการณ์ สร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการพัฒนา และให้ความรู้เท่านั้น ส่วนหน้าที่อื่น ๆ เช่น การเป็นเวทีเสรีทางความคิด (Forum) การสร้างสรรค์ค่านิยมใหม่ ๆ นั้น วิทยุไม่อาจจะทำได้

- ข้อจำกัดสำคัญที่ทำให้สื่อวิทยุไม่สามารถแสดงบทบาทได้อย่างเต็มที่มิได้อยู่ 5-6 ประการ ประการแรกคือ เจ้าหน้าที่น้อย แต่ภาระหน้าที่มีมาก ทำให้ไม่มีเวลา ขาดแหล่งข้อมูลด้านการพัฒนา ช่วงเวลาที่ไม่เอื้ออำนวย และรสนิยมของผู้ฟังที่ยังนิยมความบันเทิง

- ข้อค้นพบที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ ปัจจัยที่เกี่ยวกับตัวบุคคลคือ เจ้าหน้าที่ไม่ว่าจะเป็นคุณลักษณะเรื่องค่านิยมสมัยใหม่หรือวิธีปฏิบัติงาน ยังมีความสำคัญน้อยกว่าบรรดาปัจจัยเงื่อนไขจากภายนอก เช่น นโยบาย เวลาทำงาน งบประมาณ เป็นต้น

(iii) รูปแบบการนำสื่อวิทยุไปใช้เพื่อการพัฒนา

ถึงแม้สื่อวิทยุจะมีข้อดีเด่นทางเทคนิค สังคม-เศรษฐศาสตร์ที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ทว่ารูปแบบการใช้วิทยุก็ยังเป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพการใช้วิทยุ รูปแบบการใช้วิทยุที่ประชาชนในเมืองมักจะคุ้นเคยคือการใช้วิทยุแบบปัจเจก (individual use) ซึ่งรูปแบบดังกล่าวไม่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาความคิด ความรู้ ทักษะ และ การลงมือปฏิบัติทำได้นัก ดังนั้น จึงมีการประสานเอารูปแบบการใช้สื่อวิทยุเข้ากับการสื่อสารระหว่างบุคคล ในรูปแบบที่เรียกว่า Radio Forum (การอภิปรายรายการวิทยุ)

รูปแบบ Radio Forum ดังกล่าวเกิดขึ้นครั้งแรกในครอบครัวชาวนาเคนาดา ช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 และต่อมาได้แพร่ขยายไปยังประเทศอินเดีย รวมทั้งประเทศกำลังพัฒนาอื่น ๆ ลักษณะที่สำคัญของรูปแบบนี้ก็คือ การจัดรวมประชาชนเป้าหมายเข้าเป็นกลุ่มเล็ก ๆ มีการพบปะกันเป็นประจำเพื่อรับฟังวิทยุร่วมกัน และร่วมกันพูดคุยอภิปรายเนื้อหาของรายการวิทยุ นั้นหลังจากฟังจบแล้ว

ประทุม (2527) ศึกษาการใช้ Radio Forum ที่โครงการส่งเสริมการเกษตรไทย-เยอรมันจัดให้แก่สมาชิกของกลุ่มเกษตรกรจาก 2 อำเภอในจ.นครราชสีมา สมาชิกของกลุ่มจะมาฟังรายการวิทยุเพื่อเกษตรกรร่วมกันที่บ้านสมาชิกคนใดคนหนึ่ง เมื่อฟังจบแล้วจะมีผู้นำการอภิปรายกระตุ้นให้เกิดการพูดคุย ซึ่งผลสรุปของการพูดคุยอาจนำไปสู่การยอมรับหรือไม่เป็นปัญหาที่ผู้วิจัยสนใจ

ผลการวิจัยพบว่า

- ในระดับบุคคล รูปแบบ Radio Forum สามารถส่งผลให้เกิดการยอมรับนวัตกรรมการเกษตรในกลุ่มตัวอย่างทั้ง 2 กลุ่ม

- ในระดับการแพร่กระจาย กลุ่มตัวอย่างที่ยอมรับแนวคิดใหม่ ๆ แล้ว จะไปทำหน้าที่แพร่กระจายข่าวสารแก่คนอื่น ๆ ในชุมชน ในด้านหนึ่ง จึงมีบทบาทเป็นเสมือนตัวกลางระหว่างเจ้าหน้าที่ส่งเสริมวิทยุกับคนอื่น ๆ ในชุมชน

- อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดของกลุ่ม Radio Forum ก็คือ แม้จะมีการยอมรับในระดับแนวคิด แต่ทว่าเกษตรกรก็ยังไม่ค่อยได้นำความรู้ที่ได้จากการฟังและการอภิปรายไปปฏิบัติจริงเป็นส่วนบุคคล (นอกเหนือจากการปฏิบัติร่วมกันในกลุ่ม) ซึ่งคงต้องค้นหาเหตุผลต่อไป

รูปแบบของ Radio Forum นี้ถือได้ว่าเป็นรูปแบบการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมได้ ในระดับหนึ่ง ซึ่งควรจะมีการค้นคว้าว่า นอกจากระดับการมีส่วนร่วมด้วยการพูดคุยอภิปรายแล้ว ในแง่ตัวสื่อวิทยุได้เปิดโอกาสให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมในกระบวนการสร้างเนื้อหาอันเป็นการเชิขระดับการมีส่วนร่วมให้สูงขึ้นไปอีกได้หรือไม่

(3) การศึกษาวิทยุชุมชน/วิทยุท้องถิ่น

เป็นที่น่าสนใจว่ามิจำนวนวิจัยที่เกี่ยวกับวิทยุชุมชน/วิทยุท้องถิ่นอยู่จำนวนไม่มากนัก และจากจำนวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในหัวข้อนี้ สามารถจะจัดแบ่งกลุ่มย่อยของความสนใจในหัวข้อดังกล่าวได้เป็น 3 กลุ่มคือ

- (ก) กลุ่มที่ศึกษาเรื่องวิทยุชุมชนอย่างเต็มรูปแบบ (community radio)
- (ข) กลุ่มที่เลือกศึกษาเฉพาะบางรายการสำหรับชุมชน
- (ค) กลุ่มที่ศึกษาบทบาทของวิทยุท่ามกลางความขัดแย้งของชุมชน

(ก) กลุ่มที่ศึกษาเรื่องวิทยุชุมชน (community radio)

ในยุคปัจจุบัน สถานภาพของวิทยุในชนบทกำลังต้องเผชิญกับการแข่งขันของโทรทัศน์ที่กระจายไปทั่วในหมู่บ้านชน ส่วนกลุ่มผู้นำในชนบทก็จะชอบอ่านหนังสือพิมพ์ นี่จึงดูเหมือนว่า วิทยุกำลังตกอยู่ในที่นั่งลำบาก รวมทั้งยังต้องแข่งขันกันเองเนื่องจากการเปิดให้เอกชนเข้ามาประมูลจัดทำรายการวิทยุ ซึ่งมีผลทำให้เป้าหมายการใช้วิทยุจะเป็นไปทางด้านธุรกิจเป็นส่วนใหญ่ ฉะนั้น แม้ว่าในเชิงปริมาณ จะมีสถานีวิทยุเพิ่มขึ้น แต่โอกาสและบทบาทที่จะใช้วิทยุเพื่อการพัฒนาชนบทกลับยิ่งริบหรี่ลงไป และยังเทคโนโลยีมีความก้าวหน้ามากขึ้นเพียงใด ข่าวสารก็มักจะมีการแสกนทางไกลในแบบทางเดียวมากยิ่งขึ้น คือ ข่าวสารความบันเทิงจากส่วนกลางจะไหลไปสู่ท้องถิ่นชนบท

สถานะที่กล่าวมาข้างต้นจึงทำให้เกิดแนวคิดใหม่ในการใช้สื่อวิทยุเพื่อการพัฒนา คือ "วิทยุชุมชน" อันเป็นระบบการกระจายเสียงที่มีกลุ่มเป้าหมายเฉพาะในท้องถิ่นและมุ่งที่จะตอบสนองความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย (แต่ทว่าก็มีขอบเขตที่กว้างกว่าหอกระจายข่าว) เป้าหมายการใช้นั้นเป็นไปเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น และมีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบสองทาง หากกล่าวเลียนแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตยแล้ว วิทยุชุมชนก็คือ วิทยุของชุมชน เพื่อชุมชน และโดยชุมชนนั่นเอง

ในต่างประเทศมีการทดลองเรื่องการส่งกระจายเสียงในระบบวิทยุชุมชนที่กล่าวมาข้างต้นอย่างมากมาย ทั้งในประเทศที่พัฒนาแล้วเช่น อังกฤษ สหรัฐ สวีเดน ฯลฯ เช่น สถานี KPFA ในเขตเบิร์กลีย์ แคลิฟอร์เนีย เมื่อปี 2491 โดยใช้เครื่องส่งวิทยุที่มีรัศมีการส่งไม่กว้างนัก ครอบคลุมกลุ่มผู้ฟังที่มีลักษณะคล้าย ๆ กัน การดำเนินงานไม่แสวงหากำไร และได้รับการสนับสนุนจากผู้ฟัง เป็นต้น

(i) การวิจัยบุกเบิก

ในกรณีของประเทศไทย ยังไม่มีการดำเนินงานในรูปแบบวิทยุชุมชนดังกล่าว ดังนั้น สุรินทร์ (2534) จึงสนใจที่จะศึกษาว่าการดำเนินงานของวิทยุชุมชนดังกล่าวจะมีความเป็นไปได้

ได้มากนักเพียงใด ผู้ฟังจะพอใจหรือไม่ และควรจะมีรูปแบบอย่างไร ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยแบบกึ่งทดลอง (Field Experiment) โดยทดลองกระจายเสียงรายการวิทยุชุมชนในเขตอ.เมือง จ.จันทบุรี ให้มีพื้นที่ครอบคลุม 6-10 กิโลเมตร ออกอากาศทุกวันผ่านสถานีวิทยุของกรมประชาสัมพันธ์ จ.จันทบุรี วันละ 1 ชั่วโมง เป็นเวลา 2 เดือน ส่วนรูปแบบการดำเนินงานนั้น ใช้รูปแบบคณะกรรมการที่ประกอบด้วย เจ้าหน้าที่รัฐ ผู้นำชุมชน และนักวิชาการด้านวิทยุ

ผลการวิจัยที่น่าสนใจมีดังนี้

- เพื่อให้เป็นไปตามหลักการที่กล่าวมาข้างต้น ในการดำเนินการผลิตรายการ คณะกรรมการจะต้องออกไปสำรวจชุมชนเพื่อซักถามความต้องการและนำเอาข้อมูลจากชาวบ้านมาเป็นเนื้อหารายการ ในกรณีของจ.จันทบุรีนั้น เนื้อหาที่ชาวบ้านต้องการจะสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น คือ เรื่องการทำสวนผลไม้ อัญมณี การเลี้ยงกุ้ง โรคเอดส์ ป่าชายเลน คณะกรรมการได้กำหนดให้ 70% เป็นเนื้อหาความรู้และข่าวสาร

- นอกเหนือจากการสำรวจเนื้อหาแล้ว ผลจากการสำรวจความต้องการของชาวบ้านยังเป็นข้อมูลสำหรับการตัดสินใจของคณะกรรมการในเรื่องช่วงเวลา (ได้เวลา 11.30-12.30 น.) รูปแบบการนำเสนอ (ใช้ทั้งภาษากลางและภาษาท้องถิ่น) รวมทั้งการวางแผนประชาสัมพันธ์รายการ

- สำหรับแหล่งข้อมูลนั้น คณะกรรมการได้กำหนดให้มีการใช้แหล่งข้อมูลอย่างหลากหลาย ทั้งหน่วยงานของรัฐ เอกชน โดยเฉพาะประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ผู้ผลิตรายการได้นำเอาเทปบันทึกกระเป่าหิ้วไปอัดเสียงแหล่งข้อมูลเหล่านี้มาออกรายการ

หลังจากที่ได้กระจายเสียงออกไปแล้ว คณะกรรมการจะทำการติดตามผลการวิจัย และความคิดเห็นจากประชาชน แล้วนำมาปรับปรุงในการประชุมประจำของคณะกรรมการอยู่ตลอดเวลา ซึ่งเท่ากับประชาชนได้มีส่วนร่วมทั้งในขั้นตอนก่อนการผลิต ระหว่างผลิต และหลังการผลิตรายการแล้ว

- ผู้วิจัยได้สรุปบทเรียนที่สำคัญ ๆ หลังจากการทดลองในช่วงเวลา 2 เดือนนี้ว่า

- ◆ **ด้านนโยบาย** การดำเนินงานของวิทยุชุมชนดังกล่าวสอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่นและมีความเป็นไปได้ที่จะใช้วิทยุเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาชุมชน

- ◆ **สถานี** สามารถที่จะใช้เป็นส่วนหนึ่งของสถานีทั่วไปได้ โดยใช้เวลาเพียงบางส่วนเพื่อมิให้เป็นภาระหนักเกินไปสำหรับคณะกรรมการดำเนินงาน

- ◆ **คณะกรรมการ** เป็นหัวใจสำคัญที่สุดของการดำเนินงาน ในระยะแรกๆ การดำเนินงานจะมีปัญหาบ้างเนื่องจากเป็นเรื่องแปลกใหม่ แต่เมื่อมีประสบการณ์ ปัญหาต่าง ๆ ก็คลี่คลายไป อย่างไรก็ตาม เนื่องจากการดำเนินงานนี้เป็นโครงการทดลอง คณะกรรมการจึงเข้ามาทำ

งานแบบอาสาสมัคร แต่หากเป็นการดำเนินงานอย่างแท้จริง อาจต้องมีการทบทวนกันใหม่

◆ **แหล่งข้อมูล** สำหรับในรัศมีการส่ง 6-10 กม.นั้น สามารถมีแหล่งข้อมูลที่จะให้เนื้อหาได้อย่างเพียงพอ และเมื่อชาวบ้านมีประสบการณ์กับรูปแบบวิทยุชุมชนมากขึ้น ก็จะสามารถเข้ามามีส่วนร่วมทั้งในฐานะผู้ฟังและผู้ส่งได้

◆ **ความพึงพอใจของผู้ฟัง** ผลจากการติดตามผลการรับฟัง ปรากฏว่าผู้ฟังจะนิยมมาก เห็นได้จากจำนวนผู้ฟังในสถานีที่ออกอากาศมีเพิ่มมากขึ้น ผู้ฟังเปลี่ยนจากการฟังเพลงมาฟังรายการวิทยุชุมชน และผู้ฟังรายงานว่าพอใจรายการดังกล่าวเนื่องจากได้ประโยชน์ และต้องการจะให้ดำเนินงานต่อไป (ซึ่งสถานีวิทยุกรมประชาสัมพันธ์ จ.จันทบุรีก็ตอบสนอง) นอกจากนี้ ลักษณะการสื่อสารแบบสองทางเช่นการติดต่อเข้ามาขังรายการก็มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นตลอดเวลา

(iii) งานวิจัยชิ้นที่สอง

หลังจากที่สุรินทร์ (2534) ได้ทำการทดลองวิทยุชุมชนที่จ.จันทบุรีในช่วงปี 2533 เมื่อได้รับการทดลองเสร็จสิ้น กรมประชาสัมพันธ์ได้รับดำเนินงานต่อไปจนกระทั่งถึงปี 2534 อุษา (2535) จึงสนใจที่จะติดตามผลต่อว่า ชาวบ้านยังคงติดตามรับฟังและพอใจกับรายการวิทยุดังกล่าวหรือไม่ ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้สำรวจพฤติกรรมการรับฟังวิทยุชุมชนจากกลุ่มตัวอย่าง 300 คนใน 8 หมู่บ้าน โดยใช้แบบสอบถาม ผลการวิจัยพบว่า

- ส่วนใหญ่ของกลุ่มตัวอย่างจะเคยฟังรายการดังกล่าวทั้งสิ้น เนื่องจากช่วงเวลาเหมาะสม (11.30-12.30 น.) อัตราการฟังจะเป็น 2-3 วัน/ครั้ง และที่รู้จักรายการดังกล่าวเนื่องจากได้ยินคนพูดถึง

- ปัจจัยที่ทำให้ชอบฟังรายการ คือเนื้อหาสาระของรายการที่ตรงกับความต้องการของผู้ฟัง คือเป็นรายการความรู้ที่ใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพ และใช้ในชีวิตประจำวัน

- สำหรับรูปแบบรายการนั้น ชอบการสัมภาษณ์บุคคล

- ความคิดเห็นโดยทั่วไปต่อรายการนี้ กลุ่มตัวอย่างเห็นว่าเนื่องจากมีการดำเนินงานโดยคนท้องถิ่น ทำให้สามารถรู้ความต้องการของคนท้องถิ่นด้วยกัน นอกจากนั้นรูปแบบรายการก็ยังเปิดโอกาสให้ผู้ฟังมีส่วนร่วมทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของรายการและสนใจจะติดตามรับฟังอย่างต่อเนื่อง

ผลจากการวิจัยที่ให้ผลตรงกันว่า รูปแบบของวิทยุท้องถิ่นนั้นเป็นรูปแบบการใช้สื่อวิทยุเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นที่มีประสิทธิภาพ ดังนั้น ในปีพ.ศ.2541 กรมประชาสัมพันธ์ได้อนุมัติโครงการวิทยุชุมชนอีก 16 สถานีให้ดำเนินการ และมีเจ้าหน้าที่กรมประชาสัมพันธ์ที่เข้ามาศึกษาต่อไปในระดับปริญญาโท คือ ทิวพร แสงเมืองชิน (2541) กำลังทำวิจัยติดตามผลการดำเนินงานวิทยุชุมชนใน 2 จังหวัดคือ ขอนแก่น และนครราชสีมา แต่ขณะนี้ผลการวิจัยยังไม่เสร็จสิ้น

(ข) กลุ่มที่เลือกศึกษาเฉพาะบางรายการสำหรับชุมชน

ในขณะที่รายการของวิทยุชุมชนจ.จันทบุรีที่ได้กล่าวไปแล้วนั้น ยังอาจถือได้ว่าเป็นกรณีพิเศษที่ยังไม่ใช่ตัวแทนของรายการวิทยุในท้องถิ่น สุดฤทัย (2535) ได้หยิบเอากรณีทั่วไปของสถานีวิทยุภูมิภาคที่จะมีบางรายการที่เป็นตัวแทนของท้องถิ่น เช่น กรณีของสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย จ.ราชบุรี มีรายการ "ข่าวท้องถิ่น" วันละ 15 นาที ซึ่งเป็นรายการที่ทางท้องถิ่นผลิตเองโดยมีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบ 5 คน ออกไปทำข่าว ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะวิเคราะห์เนื้อหาของรายการ "ข่าวท้องถิ่น" ในช่วงเวลา 1 ปีว่าได้ตอบสนองท้องถิ่นมากน้อยเพียงใด จากจำนวนชิ้นข่าว 1,826 ข่าว ผู้วิจัยพบว่า

- แหล่งข่าว ยังคงเรียงลำดับจากผู้มีอำนาจมากไปหาน้อย คือ จากผู้ว่าราชการจังหวัด ตัวแทนภาคเอกชน แต่ก็มีตัวแทนของประชาชนร่วมอยู่ด้วย เช่น พระภิกษุ กำนัน ครู เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ข่าวจากตัวบุคคลก็มีความน่าสนใจสำหรับนักข่าวมากกว่าข่าวจากเอกสาร

- สัดส่วนของประเภทข่าว 33% เป็นข่าวข้าราชการปฏิบัติงาน 11% เป็นข่าวเศรษฐกิจ และ 7% เป็นข่าวเกษตร

- ความคิดเห็นต่อวิทยุ เมื่อสัมภาษณ์ความคิดเห็นและการประเมินผลความพอใจจากคนกลุ่มต่าง ๆ แบบแผนที่พบก็คือ หากเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ก็จะมี ความพอใจที่วิทยุได้เป็นสื่อกลางถ่ายทอดเผยแพร่ข่าวสารจากทางราชการให้ประชาชนได้รับรู้ แต่หากเป็นทัศนะของฝ่ายประชาชนก็จะยังรู้สึกวาทวิทยุยังไม่ได้ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางส่งข่าวสารจากฝ่ายประชาชนขึ้นมาหาทางราชการ เช่น กำนันอยากให้เป็นข่าวท้องถิ่นจริง ๆ เช่น อบต. หรือสุขาภิบาล พวกนักหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นก็เห็นว่าวิทยุยังละเลยการกล่าวถึงปัญหาที่แท้จริงของชุมชน เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อม และยังคงทำได้เพียงการเสนอข่าว แต่ขาดการวิพากษ์วิจารณ์หรือให้ข้อเสนอแนะ ในขณะที่กลุ่มครูเห็นว่าเนื่องจากภารกิจหลักของนักข่าวคือการติดตามข้าราชการระดับสูง ทำให้ขาดโอกาสที่จะเข้าถึงแหล่งข่าวระดับล่าง เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว จึงควรจัดตั้งเครือข่ายตัวแทนหรือผู้นำประชาชนกลุ่มต่าง ๆ เช่น ครู พระ ผู้ใหญ่บ้าน อาสาสมัครข่าว ฯลฯ แล้วให้นักลเหล่านี้เป็นฝ่ายส่งข่าวขึ้นมา

กล่าวโดยสรุป ผู้วิจัยได้ประเมินว่า รายการ "ข่าวท้องถิ่น" นี้สามารถจะทำหน้าที่ที่เป็นสื่อเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นได้ในระดับแรก ๆ เช่น หน้าที่การติดตามสอดส่อง (Surveillance) การถ่ายทอดข่าวสาร แต่สำหรับหน้าที่ในระดับที่สูงขึ้นมา รายการดังกล่าวยังเล่นบทบาทไม่ได้ อย่างชัดเจน

(ค) บทบาทของสื่อวิทยุท่ามกลางความขัดแย้ง

คำนิยามของ "การพัฒนา" นั้น โดยทั่วไปมักหมายความว่า การเปลี่ยนแปลงไป

ในทางที่ดีขึ้น แต่ทว่า "การเปลี่ยนแปลง" นั้นย่อมหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องมีความขัดแย้งเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้งในระดับแนวคิดหรือระดับผลประโยชน์ก็ตาม ดังที่ได้เห็นตัวอย่างของสื่อสิ่งพิมพ์ (หนังสือพิมพ์) ในประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อม เป็นที่น่าสังเกตว่า งานศึกษาบทบาทสื่อวิทยุและโทรทัศน์ที่มีต่อความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมนั้นมักจะไม่ค่อยมี อันอาจจะเนื่องมาจากสภาพการณ์ที่เป็นจริงที่สื่ออิเล็กทรอนิกส์ทั้ง 2 ประเภทก็ไม่ได้มีบทบาทอยู่แล้ว ทั้งนี้เนื่องจากโครงสร้างการเป็นเจ้าของสื่อทั้ง 2 ประเภทนั้นเป็นของรัฐ และมีระบบการควบคุมที่เข้มงวดกว่าสื่อสิ่งพิมพ์ ในงานวิจัยครั้งนี้ได้พบตัวอย่างกรณีศึกษาเรื่องการใช้วิทยุเพื่อแก้ไขความขัดแย้งเพียงเรื่องเดียว และเป็นงานศึกษาที่ทำมาจากมุมหนึ่งของกรณีที่เกิดขึ้น

ชาติ (2527) ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบการจัดรายการวิทยุของการไฟฟ้าผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ได้กล่าวถึงบทบาทของสื่อที่มีต่อความขัดแย้งว่าอาจเป็นไปได้ใน 2 ลักษณะ ลักษณะแรกคือเป็นผู้กระตุ้นและขยายความขัดแย้ง (เช่น ในกรณีเรื่องบทบาทหนังสือพิมพ์กับการรายงานข่าวมลพิษเหมืองแม่เมาะของวิลาสินี (2538) ในอีกด้านหนึ่งสื่อสามารถจะแสดงบทบาทเป็นผู้ช่วยคลี่คลายหรือแก้ไขความขัดแย้งอันเป็นมุมมองที่ผู้วิจัยสนใจอยู่ ในขอบเขตงานของผู้วิจัยการสร้างเงื่อนไขเพื่อหาแหล่งผลิตกระแสไฟฟ้าแห่งใหม่ ๆ มักจะสร้างความขัดแย้งอยู่เสมอ ผู้วิจัยจึงต้องการจะศึกษาว่ามีสื่อประเภทใดโดยเฉพาะสื่อวิทยุที่จะมีบทบาทช่วยจัดการความขัดแย้งดังกล่าวได้

ผู้วิจัยได้สำรวจกรณีความขัดแย้งเรื่องการสร้างเขื่อนที่เกิดขึ้นในช่วงปีพ.ศ.2523-2526 และศึกษาบทบาทของสื่อ 4 ประเภทที่กฟผ. ใช้อยู่คือ

(1) สื่อบุคคล ได้แก่กลุ่มบุคคลที่กฟผ.ถือเป็นกลุ่มเป้าหมายกลุ่มแรกที่จะให้ข้อมูลเพื่อให้กลุ่มบุคคลดังกล่าวไปเผยแพร่ข่าวสารต่อไป กลุ่มบุคคลเหล่านี้ได้แก่ผู้นำชุมชน นักวิชาการและนักศึกษา กลุ่มนักอนุรักษ์ ข้าราชการในท้องถิ่น เจ้าหน้าที่รัฐที่เกี่ยวข้อง กิจกรรมด้านข่าวสารที่กฟผ.ดำเนินการกับกลุ่มดังกล่าวก็เช่น การให้ข้อมูลชี้แจง การพาไปดูสถานที่จริง การเปิดอภิปราย เป็นต้น

(2) สื่อหนังสือพิมพ์ รูปแบบกิจกรรมที่ดำเนินการก็คือ การส่งข่าวสารให้ การพาไปดู รวมทั้งการติดต่ออย่างไม่เป็นทางการ

(3) สื่อโทรทัศน์ ดำเนินการคล้ายหนังสือพิมพ์ รวมทั้งการให้ข้อเท็จจริงชี้แจง

(4) สื่อวิทยุ เนื่องจากธรรมชาติของสื่อวิทยุที่มีความรวดเร็วมากกว่าสื่ออื่น ๆ ดังนั้นจึงมีความสนใจใช้สื่อวิทยุมากเป็นพิเศษ

(4) การศึกษาวิทยุเพื่อการศึกษา

เนื่องจากรายการต่าง ๆ ในวิทยุจะมีรายการที่มีเป้าหมายให้ความรู้โดยตรงที่เรียกว่า

"รายการการศึกษา" หรือมีคลื่นวิทยุบางคลื่นจัดทำขึ้นเพื่อการศึกษา โดยเฉพาะที่เรียกว่า "วิทยุศึกษา" ดังนั้นจึงมีงานวิจัยหลายชิ้นที่สนใจศึกษาวิทยุเพื่อศึกษานี้เป็นพิเศษ และเป็นที่น่าสังเกตว่า เนื่องจากรายการวิทยุเพื่อศึกษานั้นเป็นรายการที่ทราบถึงเป้าหมายของการใช้สื่ออย่างแน่นอนอยู่แล้ว ดังนั้น งานวิจัยที่เกี่ยวกับวิทยุเพื่อการศึกษาจึงมีลักษณะของการใช้สื่อแบบมีส่วนร่วมในระดับแรก ๆ คือ ในระดับของการสำรวจความต้องการของผู้ฟังบ้าง การประเมินผลรายการวิทยุเพื่อการศึกษาที่มีอยู่บ้าง ดังรายละเอียดดังนี้

(i) การสำรวจความต้องการรายการวิทยุเพื่อการศึกษาของประชากรกลุ่มต่าง ๆ สมมิตร (2524) สำรวจพฤติกรรมการรับฟังรายการวิทยุเพื่อศึกษานอกโรงเรียนของประชาชน จ. พิษณุโลก ในเบื้องต้นผลการวิจัยสอดคล้องกับงานของสุเมธ (2523) ที่ศึกษาในภาคอีสาน กล่าวคือ ประชาชนชนบทมีความต้องการใช้วิทยุเพื่อเป็นช่องทางแสวงหาความรู้เพิ่มเติม โดยเฉพาะความรู้ด้านการเกษตร เนื้อหากฎหมาย เพื่อการป้องกันตนเองและทรัพย์สิน อย่างไรก็ตาม สมมิตรยังพบอีกว่า ความต้องการเนื้อหาความรู้นี้จะแปรเปลี่ยนไปตามคุณลักษณะของประชากร คือ อายุ (รุ่น/วัย) อาชีพ และเพศ เช่น ผู้ชายจะฟังรายการพวงข่างวิทยุ ข่างไฟฟ้า ส่วนผู้หญิงจะฟังรายการทำขนม ทำอาหาร คัดเสื้อผ้า เป็นต้น

(ii) แบบแผนการเปิดรับฟัง ในช่วงปี 2524 สถานีวิทยุของไทยยังไม่มีการจัดรายการประเภท Format Station คือคลื่นวิทยุที่มีรายการอยู่ประเภทเดียว เช่น รายการข่าว รายการกีฬา ฯลฯ หรือในแต่ละชั่วโมงจะมีส่วนผสมของรายการที่แน่นอน เช่น เพลงและข่าว ดังนั้นแบบแผนการเปิดรับฟังวิทยุของกลุ่มผู้ฟังที่สมมิตร (2524) ค้นพบและสอดคล้องกับงานวิจัยชิ้นอื่น ๆ ก็คือ ชาวชนบทไทยจะใช้วิธีเปิดหมอนหาคคลื่นไปเรื่อย ๆ เมื่อพบรายการใดที่น่าสนใจก็จะหยุดฟัง โดยไม่มีการลืกละเลยฟังที่คลื่นใดคลื่นหนึ่ง แบบแผนการฟังดังกล่าวจะทำให้ผู้จัดรายการวิทยุเพื่อการศึกษาจะต้องแสวงหาวิธีการทำรายการที่น่าสนใจทุกรายการเพื่อตรงผู้ฟังให้ได้ หรืออย่างน้อยก็ต้องสามารถทำให้ผู้ฟังหมอนมาหาช่วงรายการที่มีประโยชน์ในเวลาที่กำหนดไว้ให้ได้

(iii) ช่วงเวลาที่รับฟัง ในงานวิจัยทุกชิ้นที่เกี่ยวกับวิทยุและโทรทัศน์ซึ่งเป็นสื่อประเภทร้อน (hot media) เมื่อเทียบกับสื่อสิ่งพิมพ์ เนื่องจากเรียกร้องให้ผู้รับสารต้องมาเปิดรับภายในเวลาที่กำหนดเอาไว้ ดังนั้น ตัวแปรเรื่อง "ช่วงเวลาที่ย่อออกอากาศ" จึงเป็นตัวแปรที่สำคัญมาก สมมิตร (2524) ค้นพบว่า ช่วงเวลาเปิดรับฟังวิทยุมักจะสอดคล้องกับแบบแผนในชีวิตประจำวันของคนแต่ละกลุ่มเช่น เกษตรกร ช่วงเวลาที่เปิดรับฟังวิทยุมากที่สุดคือ ช่วง 6-4 โมงเช้าก่อนไปนา ช่วงพักเที่ยงกินอาหาร และ 16.00-18.00 น. อันเป็นช่วงก่อนเข้านอน น่าสังเกตว่า ช่วงเวลาดังกล่าวนักจะเป็นช่วงเวลาของข่าว และหากต้องการจะจัดรายการเพื่อการศึกษา ก็ควรใช้ช่วงเวลาดังกล่าวนั้น

(iv) การศึกษาเรื่องรูปแบบรายการ เนื่องจากนักวิชาการด้านสื่อมวลชนมักมีแนวคิดเบื้องต้นว่า บรรดารายการที่มีเนื้อหาให้สาระประโยชน์เช่น รายการความรู้การเกษตรนั้นประชาชนจะไม่ค่อยให้ความสนใจ เพราะมีรูปแบบรายการที่ไม่น่าสนใจ เช่น มีการเชิญวิทยากรมาบรรยายแต่เพียงอย่างเดียว ระดับของผลกระทบที่เกิดขึ้นจากรูปแบบรายการดังกล่าวที่มีต่อ K-A-P (Knowledge-Attitude-Performance) จะให้ผลกระทบในระดับขั้นแรก ๆ เท่านั้น พรทิพย์ (2525) จึงทดสอบแนวคิดดังกล่าวด้วยการใช้วิธีการวิจัยเชิงทดลองนำเสนอรูปแบบรายการเกษตร 2 รูปแบบ คือ รูปแบบการบรรยายและรูปแบบบทละครเพื่อวัดระดับขั้นของผลกระทบในเรื่องความสนใจ/ปริมาณความรู้ที่ได้รับและการคงอยู่ของความรู้ กลุ่มตัวอย่างคือกลุ่มที่เรียนวิชาชีพเกษตรในโครงการการศึกษานอกโรงเรียนทางวิทยุและไปรษณีย์

ผลการวิจัยที่ได้ขัดแย้งกับแนวคิดเบื้องต้นของนักวิชาการและนำไปสู่การตั้งคำถามใหม่ ๆ คือ

- ในเรื่องความสนใจ กลุ่มผู้ฟังสนใจรูปแบบการบรรยายมากกว่ารูปแบบละคร ทั้งนี้ทำให้เกิดคำถามต่อมาว่า อาจเป็นไปได้ว่า เฉพาะประเภทของรายการเช่น การบรรยายหรือบทละครนั้น ยังไม่ใช่คำตอบในตัวเองที่จะดึงดูดความสนใจของผู้ฟังได้ หากจะต้องเจาะลึกลงไปในเรื่องวิธีการนำเสนอว่า เป็นรูปแบบบรรยายแบบใด (อาจจะน่าสนใจ/ไม่น่าสนใจ) หรือเป็นรูปแบบละครแบบใด (น่าสนใจ/ไม่น่าสนใจ)

- ในเรื่องประสิทธิผล/ปริมาณความรู้ที่ได้ ผลการวิจัยพบว่ารูปแบบละครมีประสิทธิภาพสูงกว่ารูปแบบการบรรยาย ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากรูปแบบละครมีลักษณะการสื่อสารเป็นแบบโต้ตอบกัน

- ในเรื่องการคงอยู่ของความรู้ ปรากฏว่า รูปแบบการบรรยายให้ผลสูงกว่ารูปแบบละคร

จากผลการวิจัยทั้ง 3 ประการอาจสรุปเป็นแบบแผนเกี่ยวกับมิติเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพของผลกระทบจากรูปแบบรายการ 2 แบบ กล่าวคือ รูปแบบบรรยายแม้จะให้ปริมาณความรู้ได้น้อยแต่จะคงอยู่ได้นาน ในขณะที่รูปแบบละครให้ความรู้ได้มาก แต่ความรู้จะสลายตัวไปตามกาลเวลา

การวิจัยเรื่องรูปแบบรายการกับผลกระทบที่เกิดขึ้นนี้ควรจะมีการวิจัยซ้ำและขยายกลุ่มเป้าหมายให้มากขึ้น เนื่องจากความรู้ที่ได้จากการวิจัยจะเป็นประโยชน์ต่อการจัดทำเนื้อหาความรู้ทางสื่อวิทยุ และนอกเหนือจากรูปแบบรายการและวิธีการนำเสนอแล้ว ตัวแปรเรื่อง "เนื้อหา" ก็น่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างมาก ตัวอย่างเช่น รายการประเภทที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเกษตรกร เช่น เกษตรสนทนา มอด้วงมุน ลานบ้านลานเมือง ฯลฯ ทั้ง ๆ ที่รูปแบบรายการและวิธี

การนำเสนอเป็นไปอย่างเรียบง่าย แต่ทว่าผู้ชมในชนบทก็ให้ความสนใจอย่างมาก ซึ่งอาจจะเป็นเพราะลักษณะของเนื้อหาหมากกว่ารูปแบบรายการ

(๗) การวิจัยเพื่อประเมินผลรายการวิทยุศึกษา

มีงานวิจัยถึง 3 ชิ้นที่ประเมินผลรายการวิทยุในแง่มุมต่าง ๆ

(1) พชรินทร์ (2526) ศึกษาประสิทธิผลของการเรียนทางวิทยุและไปรษณีย์ในชุดวิชา "สร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต" ของนักเรียนที่ลงทะเบียนของศูนย์ศึกษานอกโรงเรียนจำนวน 120 คน เนื่องจากผู้วิจัยมีความเห็นว่า ถึงแม้การนำเสนอความคิดเรื่องการนำเอาสื่อวิทยุมาใช้ในด้านการศึกษจะช่วยเอาชนะเรื่องระยะทางได้ ทำให้ "การศึกษากลายเป็นเรื่องไร้พรมแดน" แต่ทว่าก็ยังไม่มีการประเมินผลการจัดการศึกษาผ่านทางสื่อวิทยุเลยว่าตรงกับความต้องการของผู้เรียนหรือไม่ ผู้วิจัยได้ออกแบบการวิจัยโดยการเปรียบเทียบกลุ่มที่เรียนแบบผ่านสื่อวิทยุกับกลุ่มที่เรียนตามปกติ ผลการวิจัยพบว่า

- ในระดับของความรู้ กลุ่มทั้งสองมีระดับความรู้ไม่แตกต่างกัน ทั้งนี้ผู้วิจัยได้อภิปรายว่า อาจเป็นเพราะเนื้อหาวิชาง่ายเกินไปจนการใช้สื่อวิทยุเสริมเพิ่มเติมก็ไม่สร้างความแตกต่างให้เกิดขึ้นได้

- ในระดับนำความรู้ไปใช้ปฏิบัติ ปรากฏว่ากลุ่มที่เรียนผ่านสื่อวิทยุสามารถนำไปใช้ได้จริงมากกว่าอย่างแตกต่างจากกลุ่มที่เรียนตามปกติ

ผลการวิจัยได้แสดงให้เห็นแง่มุมที่มีประโยชน์ของสื่อวิทยุในเรื่องการศึกษา อย่างไรก็ตามเมื่อสำรวจปัญหาและอุปสรรคจากกลุ่มผู้เรียนก็พบว่ามีปัญหาอยู่ 2 ด้านใหญ่ ๆ คือ ปัญหาเชิงเทคนิค อันได้แก่ คลื่นวิทยุรับฟังได้ไม่ชัด และช่วงเวลาที่กระจายเสียงไม่เหมาะสม อีกด้านหนึ่งคือลักษณะเนื้อหาไม่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน

(2) งานวิจัยอีกชิ้นหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบและประสิทธิผลของสื่อวิทยุในด้านศึกษาโดยได้ทำการวิจัยในระดับของลงมือปฏิบัติเลย (Performance) ทัดดาว (2530) ทำการศึกษากลุ่มตัวอย่างที่เป็นหัวหน้าครัวเรือนในอ.เมือง จ.น่าน ที่ค่อนข้างเป็นเมืองปิดจำนวน 220 ราย เพื่อสอบถามปัจจัยที่มีผลต่อเข้าร่วมมีกิจกรรมทางการศึกษา เพื่อสำรวจคุณลักษณะต่าง ๆ ของประชากรเช่น เพศ จำนวนถือครองที่ดิน การศึกษา การคาดหวังผลประโยชน์ที่จะได้รับทั้งต่อตนเองและบุตรหลาน รวมทั้งปัจจัยการเปิดรับฟังวิทยุ ปัจจัยเหล่านี้มีผลต่อการเข้ามีส่วนร่วมด้านการศึกษา ซึ่งผู้วิจัยได้วัดในหลายมิติ เช่น การแสดงความคิดเห็น การบริจาคเงินวัสดุสิ่งของ การใช้แรงงานเข้าช่วยเหลือ การเข้าร่วมกิจกรรมของโรงเรียน การเข้าร่วมฝึกอบรมต่าง ๆ สำหรับภาพรวมของการมีส่วนร่วมนั้น ผู้วิจัยพบว่ามีกลุ่มที่มีส่วนร่วมมากและน้อยอย่างละครึ่งหนึ่ง

ปัจจัยด้านคุณลักษณะประชากรที่ส่งผลกระทบต่อระดับการเข้าร่วมก็ได้แก่ การถือครองที่ดินและการศึกษาที่ยังมีมากก็จะมีส่วนร่วมมาก เพศชายจะเข้าร่วมมากกว่าเพศหญิง และ

หัวหน้าครัวเรือนที่มีระดับการฟังวิทยุสูงจะเข้าร่วมกิจกรรมทางการศึกษามากกว่ากลุ่มที่ฟังน้อย ซึ่งก็หมายความว่าสื่อวิทยุเป็นปัจจัยที่มีส่วนต่อการกระตุ้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทางการศึกษา

(3) งานวิจัยประเมินผลวิทยุศึกษาขั้นสุดท้าย ได้แก่ อุษณีย์ (2535) ทำการวิจัยซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการใช้สื่ออย่างมีส่วนร่วมในระดับแรก ๆ คือการศึกษาทัศนคติของกลุ่มผู้ฟังที่เป็นสมาชิกรายการโรงเรียนเกษตรทางอากาศของกรมส่งเสริมการเกษตร ซึ่งมีเครือข่ายครอบคลุม 73 จังหวัด เนื่องจากกลุ่มผู้รับสารเป็นกลุ่มที่มีลักษณะเฉพาะคือเป็นสมาชิกของรายการ ผลการวิจัยจึงพบว่าปริมาณการเปิดรับมีสูงถึง 76% แต่ปริมาณการฟังมีเพียง 2-3 ครั้ง/อาทิตย์เท่านั้น (ไม่สม่ำเสมอ)

สำหรับแบบแผนการเปิดรับนั้น จะเห็นได้ว่า กลุ่มผู้ฟังจะฟังวิทยุประกอบกับการดูหนังสือประกอบการเรียน ทำให้มีบรรยากาศคล้าย ๆ กับการเรียนในห้องเรียน แต่ทว่ายังมีลักษณะเป็นการสื่อสารแบบทางเดียว และผู้ฟังจะฟังคนเดียวตามลำพัง จึงไม่มีโอกาสที่จะซักถามผู้บรรยายหรือพูดคุยอภิปรายในกลุ่มผู้เรียน (ซึ่งแตกต่างจากตัวอย่างงานวิจัยเรื่อง Radio Forum ในต่างประเทศ)

ข้อมูลที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ การป้อนกลับ (feedback) จากกลุ่มผู้ฟังในรูปแบบของจดหมายมีสูงถึง 47.6% โดยเฉลี่ยผู้ฟังจะเขียนจดหมายประมาณ 1-2 ฉบับเพื่อขอเอกสารหรือขอคำแนะนำทางการเกษตร ตัวเลขดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความต้องการจะมีส่วนร่วมในการสื่อสารของฝ่ายผู้ฟังได้อย่างดี

(vi) การศึกษาการวางแผนงานเพื่อการใช้สื่อวิทยุเพื่อการศึกษา เอื้อจิต (2532) ระบุว่าทั้ง ๆ ที่วิทยุเป็นสื่อที่มีศักยภาพสูงสุดเมื่อเปรียบเทียบกับสื่ออื่น ๆ ที่จะนำมาใช้เพื่อการศึกษา แต่ทว่าสภาพการณ์ที่เป็นจริงของวิทยุไทยในช่วงปีพ.ศ.2530 ก็คือ จำนวนของสถานีวิทยุมีอยู่นับเป็นร้อย ๆ สถานี แต่ทว่าสถานีเหล่านั้นต่างดำเนินงานในลักษณะธุรกิจการค้าทั้งหมด ทำให้ไม่มีช่องว่างสำหรับที่จะนำมาใช้เพื่อประโยชน์ส่วนรวม (public interest)

ในส่วนของวิทยุศึกษา ซึ่งได้มีการก่อตั้งมาเป็นเวลาเกือบ 40 ปีแล้ว (เริ่มปีพ.ศ. 2496) โดยแยกเป็นวิทยุสำหรับการศึกษาในโรงเรียน และการศึกษาสำหรับประชาชนทั่วไป ในปี 2527 สถานีวิทยุศึกษาภายใต้ความรับผิดชอบของกระทรวงศึกษาธิการได้จัดระบบเป็นเครือข่ายขึ้น แต่ทว่าปัญหาของวิทยุศึกษาเองก็มีอยู่หลายประการ เริ่มตั้งแต่พื้นที่ครอบคลุมการส่งกระจายเสียงมีเพียง 40% ลักษณะการนำมาใช้ประโยชน์ยังจำกัดขอบเขตอยู่เพียงแค่การใช้เรียนวิชาสายสามัญ และมุ่งเน้นเฉพาะทางด้าน เช่น เกษตร สุขภาพ เท่านั้น ทั้ง ๆ ที่ในชีวิตจริง ประชาชนต้องการการเรียนรู้ที่กว้างขวางกว่านั้น และการใช้วิทยุศึกษาควรขยายขอบเขตให้ครอบคลุมการศึกษาดลล

ชีวิตที่ไม่ใช่การเรียนเพื่อสอบในระบบโรงเรียนเท่านั้น และอุปสรรคประการสำคัญที่สุดก็คือ ประชาชนผู้ฟังยังไม่ค่อยรู้จักและไม่ค่อยยอมรับรายการของวิทยุศึกษา

ด้วยเหตุดังกล่าว เอื้อจิต (2532) จึงเห็นว่าควรต้องมีการวางแผนการใช้สื่อวิทยุเพื่อการศึกษาให้ครอบคลุมการใช้วิทยุทั้ง 2 ประเภทที่กล่าวมา คือวิทยุทั่วไป และวิทยุศึกษา ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยที่เรียกว่า เทคนิคเดลฟายด้วยการเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้มีประสบการณ์กับวิทยุศึกษาและเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบ 26 คน ทำการซักถาม 3 รอบ รอบแรกเพื่อประมวลความคิดเห็น รอบที่สองเพื่อดูโอกาสความเป็นไปได้ และรอบสุดท้ายเพื่อการยืนยัน ทั้งนี้เพื่อนำผลการวิจัยไปประกอบการวางแผนการใช้วิทยุกระจายเสียงเพื่อการศึกษาตลอดชีวิตในช่วงแผน 7 (2535-2539) ภายใต้ความรับผิดชอบของกระทรวงศึกษาธิการ

ผลการวิจัยที่น่าสนใจมีดังนี้

● สำหรับสถานีวิทยุทั่วไปนั้น แผนการดำเนินการที่ควรกระทำคือ

◆ การเน้นความร่วมมือระหว่าง 3 ฝ่าย คือ หน่วยงานการศึกษา งานพัฒนา และฝ่ายวิทยุ ด้วยรูปแบบการตั้งคณะกรรมการขึ้นมา

◆ ให้มีการดำเนินกิจกรรมอื่น ๆ ควบคู่ไปกับรายการวิทยุ รวมทั้งมีการประชาสัมพันธ์วิทยุที่มีรายการเพื่อการศึกษาให้มากขึ้น

◆ ให้มีการสำรวจผู้รับสารทั้งก่อนและหลังจากฟังรายการแล้ว (การประเมินผล)

◆ หลักการที่สำคัญที่สุดคือ การให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน โดยแบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็นระดับต่าง ๆ เช่น

— ระดับแรกสุดคือ การสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนประเมินผลย้อนกลับมา (feedback)

— ระดับสอง เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการผลิต เช่น การแนะนำตัวบุคคลที่จะมาให้ความรู้

— ระดับสาม กระตุ้นให้เกิดการรวมตัวในรูปแบบของสโมสรนักฟังวิทยุเพื่อการศึกษา (แบบชมรมจส.100) เพื่อเข้าร่วมกิจกรรมกับทางวิทยุ หรือเป็นผู้ค้นคิดกิจกรรม

— ระดับสุดท้าย เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้นำชุมชนได้เข้ามามีส่วนในการกำหนดนโยบายของวิทยุในรูปแบบของการเข้ามาเป็นคณะกรรมการ อันเป็นแนวคิดเดียวกับเรื่องวิทยุชุมชน

● สำหรับกรณีวิทยุศึกษาของกรมการศึกษานอกโรงเรียน มีข้อเสนอให้มีแผนงานสำคัญ ๆ 4 แผน คือ

◆ แผนการสร้างเครือข่ายสถานีวิทยุ

- ◆ แผนการสร้างหรือพัฒนาศูนย์เทคโนโลยีทางการศึกษา
- ◆ แผนพัฒนาคุณภาพของบุคลากรทุกระดับ
- ◆ แผนการเป็นศูนย์กลางข้อมูลด้านวิชาการ เช่น การจัดทำเทปสำหรับกิจกรรมที่ควรจะต้องดำเนินงานก็คือ
- ◆ การวางแผนงานเรื่องการผลิตรายการ
- ◆ การจัดกิจกรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง/ควบคู่ไปกับการจัดรายการวิทยุ
- ◆ การดำเนินการของศูนย์ข้อมูลรายการและเทปคือ เสริมจากการฟังวิทยุ
- ◆ การแสวงหารายได้
- ◆ การปรับปรุงเทคโนโลยีภายในองค์กรที่เอื้ออำนวยต่อกิจกรรมที่กล่าวมา

ข้างต้น เช่น รถถ่ายทอดคนนอกสถานที่ เป็นต้น

ทั้งนี้ผู้วิจัยก็ให้ข้อสรุปว่า การดำเนินงานตามแผนดังกล่าวน่าจะประสบความสำเร็จภายใต้เงื่อนไขที่ว่า ผู้รับผิดชอบแผนงานวิทยุเพื่อการศึกษา มีความชัดเจนในเรื่องเป้าหมายในเรื่องกลุ่มเป้าหมาย และการจัดสื่อกิจกรรมอื่น ๆ ประกอบการฟังวิทยุอย่างได้ผล

(4) ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคต

นอกเหนือจากข้อเสนอแนะที่กระจัดกระจายอยู่ตามหัวข้อต่าง ๆ แล้ว ในที่นี้มีข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคตดังนี้คือ

(i) ในเชิงปริมาณ ควรมีการวิจัยเรื่องการใช้วิทยุโดยเฉพาะเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นให้มากขึ้น แม้แต่ในประเภทรายการทั่ว ๆ ไป เช่น ชาวชนบทมีแบบแผนการรับฟังข่าวสารจากส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นมากน้อยเพียงใด เป็นต้น ทั้งนี้เพราะวิทยุเป็นเครื่องมือสำคัญในการผนวกท้องถิ่นให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติ

(ii) ในเชิงคุณภาพ การวิจัยที่มีมาทั้งหมดเป็นการวิจัยเชิงปริมาณและใช้การหาค่าสหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรหรือคุณสมบัติของประชากร ซึ่งงานวิจัยลักษณะนี้ยังไม่สามารถช่วยให้เข้าใจแบบแผนพฤติกรรมที่เป็นจริงของการใช้สื่อวิทยุของชาวชนบทได้ ดังนั้น ควรออกแบบใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เช่น วิธีการวิจัยแบบ Ethnography

(iii) ควรมีการวิจัยเชิงทดลอง การนำเอาแนวคิดเรื่อง Radio Forum ซึ่งเป็นรูปแบบการใช้สื่อวิทยุประสานกับการสื่อสารระหว่างกลุ่ม ทำให้มีคุณลักษณะที่สำคัญ ๆ คือ

- มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาการศึกษาด้านต่าง ๆ ของประชาชน
- เนื้อหาเป็นไปตามความต้องการของเกษตรกรในแต่ละพื้นที่
- ผลิตโดยคนท้องถิ่น
- ใช้ภาษาง่าย ๆ ให้เข้ากับกลุ่มเป้าหมาย

- มีการรวมกลุ่มกันฟัง มีการอภิปรายหลังจากฟังรายการ โดยอาจมีวิทยากร/ผู้นำประจำกลุ่ม

- มีการติดตั้งกลไกเพื่ออำนวยความสะดวกให้เกิดการสื่อสารสองทาง
- ต้องกระทำอย่างต่อเนื่อง

(iv) ปัจจุบันเริ่มมีการเคลื่อนไหวเรื่อง "วิทยุชุมชน" (community radio) ซึ่งในทางปฏิบัติแล้วยังมีวิธีการดำเนินการหลายรูปแบบดังที่กล่าวไว้ในรายงานวิจัยของต่างประเทศ ดังนั้นจึงควรมีการวิจัยเพื่อติดตามรูปแบบต่าง ๆ ของการดำเนินงานวิทยุชุมชน

(v) ควรมีการวิจัยติดตามผลจากการวางแผนเรื่องการใช้สื่อวิทยุเพื่อการศึกษาที่เอื้อจิตได้ศึกษาไว้ตั้งแต่ปีพ.ศ.2532 ว่าได้มีความคืบหน้าไปอย่างไรบ้าง โดยอาจจะนำตัวอย่างงานวิจัยของ Radio Sutatenza (ดูรายละเอียดในบทที่ 4) ซึ่งเป็นวิทยุศึกษาของโคลัมเบียมาเป็นกรอบแนวคิด

(vi) เมื่อนำผลงานศึกษาของ H.V. Desai (1976) ที่วิจัยให้เห็นว่า แม้แต่ในรายการวิทยุที่มีรัฐเป็นเจ้าของเช่น วิทยุในรัฐทมิฬนาฑู ก็ยังมี "โอกาส" และ "ช่องว่าง" ที่จะใช้วิทยุเพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมได้ เช่น ผ่านรายการประเภทสนทนาพูดคุย (Talk) เพียงแต่ต้องมีวิธีการบริหารจัดการและกระบวนการผลิตสื่อแบบมีส่วนร่วม คณะผู้วิจัยเข้าใจว่า ในกรณีของวิทยุกระจายเสียงในชนบทของไทยก็น่าจะมีปรากฏการณ์เช่นเดียวกับวิทยุในรัฐทมิฬนาฑูมี จึงควรศึกษาประเภทรายการดังกล่าวบ้าง (งานวิจัยของไทยเท่าที่มี มีแค่การศึกษารายการ "ข่าวท้องถิ่น" เท่านั้น)

(vii) เนื่องจากวิทยุเป็นสื่อที่มีธรรมชาติเหมาะสมอย่างยิ่งสำหรับนำมาใช้เพื่อการพัฒนาทั้งยังเป็นสื่อที่สามารถเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมได้ง่าย เพราะกระบวนการผลิตไม่ซับซ้อนนัก และสามารถใช้ประสานกับสื่อเฉพาะกิจอิเล็กทรอนิกส์แบบอื่น ๆ เช่น หอกระจายข่าว เทปบันทึกเสียง ดังนั้น จึงควรมีการศึกษายาทบาทของสื่อวิทยุในการสร้างสรรค์ประชาสังคม (civil society) หรือบทบาทในการเป็นตัวเชื่อมต่อ (linkage) เพื่อการสร้างสรรค์/เสริมความเข้มแข็งให้ชุมชน ตัวอย่างเช่น การเกิดรายการวิทยุชุมชนในเมือง (city radio) การเกิดรายการที่มีรูปแบบ interactive ในรายการ "ข่าวและสนทนา" (News & Talks) ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่พบเห็นได้ในกรุงเทพฯ ในต่างจังหวัดได้มีความเคลื่อนไหวในเรื่องต่าง ๆ อย่างไรบ้าง

(viii) ลักษณะ Centralism v.s. Localism ปัจจุบันด้วยความเจริญด้านเทคโนโลยี ทำให้ขอบเขตการกระจายเสียงของวิทยุขยายกว้างขวางออกไปด้วยการส่งสัญญาณผ่านดาวเทียม ในปัจจุบันจึงเกิดสถานีวิทยุหลายแห่งจากกรุงเทพฯ ที่ส่งสัญญาณไปครอบคลุมต่างจังหวัด (Radio Satellite) จึงควรมีการวิจัยผลลัพธ์ด้านลบและด้านบวกของปรากฏการณ์ดังกล่าว และความก้าวหน้าดังกล่าวได้ถูกนำมาใช้ในด้านการพัฒนาสังคมและการศึกษาอย่างไรบ้าง

(2.3) การศึกษาสื่อโทรทัศน์เพื่อการพัฒนา

เมื่อเทียบกับความแพร่หลายของสื่อโทรทัศน์แล้ว ต้องนับว่าเป็นเรื่องน่าแปลกใจมากที่งานศึกษาเฉพาะการใช้สื่อโทรทัศน์เพื่อการพัฒนาชุมชนยังมีอยู่น้อย ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากเหตุผล 2-3 ประการ ประการแรกอาจจะเนื่องมาจากโทรทัศน์เป็นสื่อที่มีภาพลักษณ์ว่าเป็นสื่อเพื่อความบันเทิงมากกว่าถูกนำมาใช้เพื่อการพัฒนา บรรดารายการในโทรทัศน์ที่มีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาจึงมีน้อย และไม่มีจุดเด่นเพียงพอที่จะกระตุ้นให้เกิดความสนใจศึกษาวิจัย หรืออาจเป็นไปได้ว่ามีงานวิจัยสื่อโทรทัศน์ควบคู่ไปกับการศึกษาสื่อประเภทอื่น ๆ ซึ่งแสดงว่าความสนใจศึกษาสื่อโทรทัศน์เป็นการเฉพาะยังมีอยู่น้อย

(ก) ปริมาณงานวิจัย

ปีพ.ศ.	ชื่อผู้ศึกษา	ชื่อผลงาน	สถาบัน
2526	ปราโมช รัฐวินิจ	บทบาทของข่าวโทรทัศน์กับการกำหนดควาระให้ประชาชน : ศึกษากรณีข่าวสารการสร้างงานในชนบทในแผนพัฒนา 5 (2525-2529)	จุฬาฯ
2533	คุณากร เพชรคง	การวิเคราะห์ข่าวเมืองหลวง ข่าวท้องถิ่น ข่าวระดับชาติ ในรายการข่าวโทรทัศน์ไทย	จุฬาฯ
2535	วไลรัตน์ พูนวสิน	การศึกษาความต้องการรายการโทรทัศน์ของเด็กชนบท จ.สุรินทร์	จุฬาฯ
2535	วิริยะ กลิ่นเสาวคนธ์	การวิเคราะห์รายการเพื่อท้องถิ่นของโทรทัศน์ช่อง 12 จ.สุราษฎร์ธานี	จุฬาฯ
2535	อมรา จุลวงศ์	การศึกษาภาวะความสัมพันธ์ระหว่างความจำเป็นในการสื่อสารทรัพยากรทางการสื่อสาร และสิทธิเพื่อการสื่อสาร เพื่อพิจารณาความเหมาะสมในการจัดตั้งสถานีวิทยุโทรทัศน์เพื่อการศึกษาแห่งประเทศไทย	จุฬาฯ
2535	อุทัยวรรณ อินทร์ไค	การให้บริการข่าวสารการเกษตรผ่านสื่อโทรทัศน์	จุฬาฯ
2536	กฤติพล แก้วโพธิ์	ความต้องการและปัญหาของเกษตรกรในการรับรู้ข่าวสารการเกษตร	แม่โจ้
2536	พูนสุข ธรรมรัต	บทบาทของบรรณาธิการต่อการคัดเลือกข่าวโทรทัศน์เพื่อการพัฒนาประเทศ	จุฬาฯ

ปีพ.ศ.	ชื่อผู้ศึกษา	ชื่อผลงาน	สถาบัน
2537	วชิรา รินทร์ศรี	การศึกษาสถานีวิทย์โทรทัศน์แห่งประเทศไทย ช่อง 8 ลำปาง ในฐานะสื่อมวลชนภูมิภาค	จุฬาฯ
2538	นารากร ดิทยาน	ปัจจัยที่มีผลต่อการรับชมรายการโทรทัศน์เพื่อการเกษตรของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร อ.เมือง จ. อ่างทอง	เกษตร
2540	กองทอง วนเกียรติ	ประสิทธิผลของโครงการการศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียมไทยคม: วิจัยกรณีศึกษาแบบนอกระบบโรงเรียน อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่	จุฬาฯ
2540	อรุณมาศ สาระวานิช	บทบาทของสถานีโทรทัศน์ช่อง 11 ลำปางในรายการส่งเสริมวิถีชีวิตและภูมิปัญญาท้องถิ่นล้านนา	จุฬาฯ

(ข) ผลการวิจัย

จากจำนวนงานวิจัยทั้งหมด สามารถจัดเป็นหัวข้อได้ดังนี้

- (1) การสำรวจพฤติกรรมของผู้ชม/ผู้รับสาร
- (2) การศึกษาบทบาทของโทรทัศน์ในงานพัฒนา
- (3) บทบาทของโทรทัศน์ต่างจังหวัดในฐานะสื่อมวลชนท้องถิ่น
- (4) การใช้สื่อโทรทัศน์เพื่อการพัฒนาการศึกษา

(1) การสำรวจพฤติกรรมของผู้ชม/ผู้รับสาร

กลุ่มผู้ชมที่มีการสำรวจในงานวิจัยสื่อโทรทัศน์ แบ่งได้เป็น 2 กลุ่มคือ

- (1.1) กลุ่มผู้ชมที่เป็นเกษตรกร
- (1.2) กลุ่มผู้ชมที่เป็นเด็กในชนบท

(1.1) การสำรวจพฤติกรรมผู้ชมที่เป็นเกษตรกร

มีงานวิจัย 2 ชิ้นที่ต่างสำรวจการรับชมรายการโทรทัศน์เพื่อการเกษตรเหมือนกัน เพียงแต่กฤติพล (2536) สำรวจกลุ่มตัวอย่างแบบรวม ๆ หากแต่นารากร (2538) ศึกษาเฉพาะกลุ่มตัวอย่างที่เป็นสตรี โดยที่แบบแผนการสำรวจการรับชมและความต้องการรายการนั้นจะคล้ายคลึงกัน

ผลการวิจัยเรื่องการรับชมรายการโทรทัศน์ที่น่าสนใจมีดังนี้

กฤติพล (2536) สํารวจผู้ชมเกษตรกร 207 คนในจ.เชียงใหม่ ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ตอบแบบสอบถามจะเป็นผู้ชาย พบว่า

(i) โทรทัศน์ยังเป็นแหล่งข่าวสารด้านการเกษตรที่สำคัญและถูกใช้มากที่สุดของเกษตรกร

(ii) รูปแบบรายการเกษตรที่เกษตรกรต้องการเรียงตามลำดับคือ รายการสารคดีเกษตร รายการสาธิต และรายการตอบปัญหาทางการเกษตร หากพิจารณาจากรูปแบบรายการทั้ง 3 ก็จะสะท้อนให้เห็นว่า ผู้ชมต้องการให้รายการความรู้มีขนาดความยาวพอสมควร เช่น รายการสารคดี ซึ่งมีความยาว 15-30 นาที ซึ่งสอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มแม่บ้านในงานของนารากร (2538) ที่แม่บ้านให้ความเห็นว่า รายการโทรทัศน์เพื่อการเกษตรมักเป็นรูปแบบรายการข่าวช่วงสั้น ๆ ประมาณ 3-5 นาทีเท่านั้น ซึ่งทำให้มีเนื้อหาสั้นไม่ละเอียดพอ

ส่วนความต้องการรายการสาธิตก็แสดงให้เห็นว่า ผู้ชมต้องการจะนำเอาความรู้จากโทรทัศน์ไปใช้จริง ๆ ดังนั้นจึงต้องการให้ใช้รูปแบบการสาธิตซึ่งสอดคล้องกับคำตอบที่ระบุว่า 91% เคยนำความรู้จากโทรทัศน์ไปใช้ประโยชน์ปรับปรุงอาชีพ

และสำหรับความต้องการรูปแบบรายการตอบปัญหาทางการเกษตรนั้น ก็เนื่องมาจากธรรมชาติของตัวสื่อเองที่เป็นสื่อทางเดียว ในขณะที่เนื้อหาความรู้นั้นต้องการการทำความเข้าใจและเหมาะกับการสื่อสารแบบสองทางมากกว่า ดังนั้น กลุ่มแม่บ้านในงานวิจัยของนารากร (2538) จึงเรียกร้องให้ผู้ผลิตรายการแจ้งแหล่งที่มาของข้อมูลเพื่อที่ผู้ชมจะได้ติดต่อสอบถามกลับไปได้ในกรณีที่เนื้อหาหรือต้องการข้อมูลเพิ่มเติม นอกจากนั้น เนื่องจากธรรมชาติของโทรทัศน์ที่จะนำเสนอเพียงครั้งเดียว ทั้งกลุ่มเกษตรกรและกลุ่มแม่บ้านจึงเสนอว่า ควรมีการนำเอามาฉายซ้ำเพื่อทบทวน เนื่องจากการฉายเพียงครั้งเดียวจะไม่สามารถจดจำได้

(iii) เนื้อหารายการ ในงานวิจัยของกฤติพล (2536) กลุ่มเกษตรกรชายส่วนใหญ่จะระบุความต้องการประเภทของเนื้อหาอยู่ 2 ประเภท คือ ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาการเกษตรแผนใหม่ เช่น การใช้ปุ๋ย การกำจัดศัตรูพืช ฯลฯ และความรู้ในการจัดตั้งกลุ่ม ซึ่งเป็นที่น่าสนใจเกดว่า เกษตรกรไม่ค่อยเรียกร้องเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องการตลาด ทั้ง ๆ ที่เป็นปัญหาหลักสำหรับเกษตรกร

ในกรณีของกลุ่มแม่บ้าน งานวิจัยของนารากร (2538) สะท้อนว่ารายการโทรทัศน์เพื่อการเกษตรมักจะมุ่งเน้นไปที่เรื่องอาชีพหลัก ๆ คือการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ แต่ยังขาดเนื้อหาเรื่องการประกอบอาชีพเสริมซึ่งเป็นงานของแม่บ้าน เช่น การแปรรูปผลผลิตในไร่ การทำสวนผัก การถนอมอาหาร การผลิตงานหัตถกรรมจิตรสาน

(iv) ช่วงเวลา การสำรวจช่วงเวลาที่เหมาะสมกับการดูโทรทัศน์เกษตรกรสำหรับเกษตรกรชายคงมีช่วงเวลาเดียวที่สะดวกคือเวลา 18.00-20.00 น. ส่วนแม่บ้านนั้น นารากร

พบว่าสามารถเพิ่มช่วงเวลา 15.00-17.00 น.ด้วย เพราะเป็นช่วงที่กลับจากโรงเรียนแล้วกำลังเตรียมจะประกอบอาหารเย็น

(v) ปัญหาและอุปสรรค

ในการแสวงหาความรู้จากรายการโทรทัศน์ด้านเกษตรทางโทรทัศน์นั้น จะมีปัญหาอยู่ 2 ประการคือ

(ก) ปัญหาอันเนื่องมาจากตัวรายการ ในรายการวิจัยทั้ง 2 ชิ้น ระบุปัญหาของการรับชมรายการเกษตรทางโทรทัศน์ที่สอดคล้องกัน กล่าวคือ นอกเหนือจากปัญหาการจดจำเนื้อหาไม่ได้ เนื่องจากดูเพียงครั้งเดียวแล้ว ก็ยังมีปัญหาเรื่องการไม่เข้าใจเนื้อหารายการอันอาจจะเนื่องมาจากการใช้ภาษาที่เป็นวิชาการหรือเป็นทางการ เมื่อไม่เข้าใจก็มีผลต่อเนื่องไปถึงการนำไปปฏิบัติไม่ได้ ผู้ชมจึงมีข้อเสนอแนะให้ดำเนินรายการให้ช้าลง มีการสรุปเป็นช่วง ๆ มีการเน้นจุดสำคัญ ๆ เป็นต้น

(ข) ปัญหาการนำไปปฏิบัติไม่ได้ในชีวิตจริง ทั้งนี้เนื่องจากเงื่อนไขที่พิเศษเฉพาะของเนื้อหารายการเกษตร เช่น ต้องมีการลงทุนสูง ต้องใช้เวลาดูแลกระบวนการผลิตอย่างมาก ฯลฯ ดังนั้น การฟังเสียงสะท้อนประเมินผลจากผู้ชมเพื่อนำมาแสวงหาวิธีการทำการเกษตรให้สอดคล้องกับสภาพชีวิตที่เป็นจริงของเกษตรกรจึงเป็นเรื่องที่สำคัญ เนื่องจากความรู้ด้านการเกษตรนั้น มิใช่มีแต่มีติดทางเทคนิคเท่านั้น หากแต่มีมิติด้านเศรษฐกิจสังคม-วัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

(1.2) การสำรวจพฤติกรรมผู้ชมที่เป็นเด็กในชนบท

การสำรวจพฤติกรรมผู้รับสารของโทรทัศน์อีกกลุ่มหนึ่งที่แตกต่างไปจากงานวิจัย 2 ชิ้นแรก คือ การศึกษาความต้องการรายการโทรทัศน์ของเด็กชนบท จ.สุรินทร์ โดย วไลรัตน์ (2535) งานวิจัยชิ้นนี้เกิดมาจากข้อเท็จจริง 2 ประการคือ เด็ก ๆ ไม่ใช่ผู้ใหญ่ตัวเล็ก ๆ ดังนั้น รสนิยม ความสนใจและความต้องการของเด็กจึงมีความแตกต่างไปจากของผู้ใหญ่ทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ในส่วนที่เกี่ยวกับโทรทัศน์ มีข้อเท็จจริงเพิ่มเติมว่า เด็ก ๆ ชอบดูโทรทัศน์มากกว่าผู้ใหญ่ แต่ในอีกด้านหนึ่ง รายการที่มีอยู่ในโทรทัศน์จะเป็นรายการสำหรับผู้ใหญ่มากกว่าเด็ก ผลลัพธ์จากสภาพที่ขัดแย้งดังกล่าวจึงทำให้เด็กต้องมาดูรายการของผู้ใหญ่อ้างเช่นกรณีของละครหลังข่าว

ข้อเท็จจริงอีกประการหนึ่งก็คือ รสนิยม ความสนใจ และความต้องการดูรายการโทรทัศน์ของเด็กในชนบทย่อมไม่เหมือนกับเด็กในกรุง นอกจากนั้น โครงสร้างของสังคมและสภาพทางเศรษฐกิจของเด็กในชนบทก็แตกต่างจากในเมือง ในขณะที่โครงสร้างในกรุงเทพมหานครนั้น โทรทัศน์เป็นสื่อของแต่ละบ้าน แต่ในชนบทโทรทัศน์ยังเป็นสื่อที่มีลักษณะทางสังคม กล่าวคือ ถึงแม้เด็กบางคนจะมีฐานะยากจนไม่มีโทรทัศน์เป็นของตนเอง แต่เด็กก็สามารถจะไปดูที่บ้านเพื่อนได้ อีกประการหนึ่ง โครงสร้างอำนาจในครอบครัวระหว่างเมืองกับชนบทก็แตกต่างกัน เด็กใน

ชนบทมีอำนาจน้อย ดังนั้น การควบคุมการดูโทรทัศน์จึงมาจากผู้ใหญ่มากกว่า (เช่น จะเปิดดูทีวีช่องไหน เมื่อไหร่ เป็นต้น)

วไลรัตน์ (2535) สำรวจความคิดเห็นของเด็กในจ.สุรินทร์ จำนวน 249 ราย รวมทั้งเลือกทำการสังเกตพฤติกรรมการดูโทรทัศน์ของเด็กอีก 20 ราย ผลการวิจัยที่น่าสนใจพบว่า

(i) ความต้องการและพฤติกรรมในการดูโทรทัศน์ของเด็กชนบทนั้นจะถูกกำหนดมาจากแบบแผนการใช้ชีวิตของเด็ก ซึ่งถูกแบ่งออกเป็น 3 กิจกรรม คือ การเรียน การช่วยงานในบ้าน และการมีเวลาว่าง โดยยังคงมีรายละเอียดปลีกย่อยในเรื่องเพศและอายุเข้ามาเกี่ยวข้อง (เช่น เด็กผู้หญิงทำงานบ้าน เด็กผู้ชายเอาวัวไปกินหญ้า) ในช่วงมีเวลาว่างนี้เองที่เด็กจะเลือกทำกิจกรรมระหว่างการเล่นกับการดูโทรทัศน์ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเด็กชนบทจำเป็นต้องช่วยงานบ้านด้วย ดังนั้นเด็ก ๆ จึงต้องมีการเตรียมตัวก่อนจะดูรายการโทรทัศน์ที่ชื่นชอบ คือ ต้องทำงานให้เสร็จก่อน มิฉะนั้นจะถูกขัดจังหวะ หรือในระหว่างดูโทรทัศน์ เด็กอาจจะทำการบ้าน (การเรียน) หรือหาตุ๊กตามาเล่นไปด้วย

(ii) สถานที่ดูโทรทัศน์ ผู้วิจัยพบว่า ส่วนใหญ่เด็กจะดูโทรทัศน์ที่บ้าน แต่ก็ยังมีจำนวนไม่น้อยที่ออกไปดูโทรทัศน์ที่บ้านเพื่อน และเด็กจะชื่นชอบการดูโทรทัศน์เป็นกลุ่มมากกว่า เนื่องจากได้มีโอกาสแสดงความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ร่วมกัน ดังนั้น การดูโทรทัศน์สำหรับเด็กชนบทจึงเป็นรูปแบบหนึ่งของการมีกิจกรรมทางสังคม

(iii) ช่วงเวลาที่ใช้ดู จะมีอยู่ 2 ช่วงเวลาใหญ่ ๆ ตามแบบแผนวิถีชีวิตของเด็ก คือ ในวันธรรมดาจะเป็นช่วง 16-18 น. ซึ่งเป็นหลังเลิกเรียน และช่วง 21-22 น. ซึ่งเป็นช่วงหลังจากที่อาบน้ำ กินข้าวเรียบร้อยแล้ว ส่วนเสาร์-อาทิตย์ก็จะเป็นช่วงครึ่งเช้า สำหรับแบบแผนในการดูโทรทัศน์ของเด็กชนบทนั้นจะมีลักษณะร่วมกับชาวชนบททั่วไป กล่าวคือ จะมีการทำกิจกรรมอย่างอื่น ๆ ไปพร้อม ๆ กับการดูโทรทัศน์ เช่น เด็ก ๆ มักจะทำการบ้าน แม่มักจะสาวไหม พ่อมักจะจักสานไปพร้อม ๆ กัน

(iv) สำหรับการสำรวจรายการที่เด็กชื่นชอบ แบบแผนโดยทั่วไปก็เหมือนกับเด็กในที่อื่น ๆ กล่าวคือ เด็กชนบทจะชอบรายการที่ให้ความบันเทิง โดยไม่ชอบให้มีการสั่งสอนมาแทรกอยู่ด้วย รายการในดวงใจ 3 รายการของเด็กคือ รายการการ์ตูน (โดยเฉพาะการ์ตูนหลังข่าว) รายการเด็ก และละคร ซึ่งเด็ก ๆ จะชอบละครจบในตอนเดียว (แตกต่างจากผู้ใหญ่) และจะสนใจตัวแสดงมากกว่าเนื้อหา

(v) สถานภาพของโทรทัศน์สำหรับเด็กในชนบท หากวิเคราะห์รูปแบบการเปิดรับโทรทัศน์ของเด็กชนบทซึ่งมีอยู่ 2 รูปแบบคือ รูปแบบการใช้โทรทัศน์เป็น background (เช่น ทำงานบ้านเป็นหลัก เปิดโทรทัศน์เอาไว้ ถึงตอนที่น่าสนใจจึงจะมาดู) กับรูปแบบการใช้กิจกรรมอื่น

เป็น background เช่น ช่วงดูแลครอบครัวอย่างตั้งใจแต่ก็ช่วยทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปด้วย ก็อาจจะกล่าวได้ว่าโทรทัศน์ยังไม่ได้มีสถานภาพเป็นศูนย์กลางในชีวิตประจำวันของเด็กชนบทแต่เพียงอย่างเดียว หากทว่ายังจำเป็นต้องเชื่อมโยงกับกิจกรรมอื่น ๆ นอกจากนั้นเด็ก ๆ ในชนบทยังมีความต้องการมีส่วนร่วมในกลุ่มสังคมตามลักษณะโครงสร้างสังคมชนบทดังที่เด็ก ๆ ยังชอบที่จะดูโทรทัศน์เป็นกลุ่ม หรือในกรณีที่มีหนังกลางแปลงมาฉายเด็ก ๆ ก็จะกระโดดรื้อคันที่จะไปเสยสังสรรค์กันเป็นกลุ่มโดยละทิ้งจากโทรทัศน์ไปได้ทันที

(2) การศึกษาบทบาทของโทรทัศน์ในงานพัฒนา

การศึกษารายการของโทรทัศน์ในงานพัฒนานั้น เริ่มมีจุดแห่งความสนใจจากงานวิจัยของอรนุช เลิศจรยารักษ์ (2529) เรื่อง "โทรทัศน์: วิถีคัดเลือกและจัดลำดับความสำคัญของสถานีโทรทัศน์ในกรุงเทพมหานคร (คณะวารสารศาสตร์ ม.ธรรมศาสตร์) ที่พบว่า โทรทัศน์ให้ความสำคัญน้อยกับการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรไทย และนอกจากข่าวสารเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทจะไม่ได้ได้รับความสนใจแล้ว ในเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาก็ยังมีน้อยลงไป จากผลการวิจัยดังกล่าวจึงได้มีงานวิจัยอีก 4 ชิ้นที่ทำการตรวจสอบซ้ำข้อสรุปดังกล่าวในแง่มุมต่าง ๆ กัน

(i) งานศึกษารายการของโทรทัศน์ในงานพัฒนาชิ้นแรกเป็นของ कुमार (2533) ที่ทำการเปรียบเทียบสัดส่วนของข่าวเมืองหลวง ข่าวท้องถิ่น และข่าวระดับชาติในรายการข่าวโทรทัศน์ไทย เพื่อตรวจสอบว่าสัดส่วนของข่าวดังกล่าวสอดคล้องกับสัดส่วนของประชากรไทยที่อาศัยอยู่ในต่างจังหวัดถึง 80% อยู่ในเมืองหลวงเพียง 20% หรือไม่ ผู้วิจัยได้วิเคราะห์รายการข่าวภาคค่ำเป็นเวลา 35 วัน ผลการวิจัยที่สำคัญ ๆ มีดังนี้

- ในขณะที่โทรทัศน์ขยายเครือข่ายออกไปทั่วประเทศ แต่ปริมาณของเนื้อหาข่าวท้องถิ่นกลับไม่ได้ขยายตามความก้าวหน้าทางความทันสมัยการสื่อสาร

- ในแง่ตัวบุคคล/วัสดุที่เป็นข่าวโดยส่วนใหญ่แล้ว ยังเป็นตัวบุคคลระดับชาติ เช่นเดียวกับในแง่สถานที่ก็ยังเป็นสถานที่ในเมืองหลวงมากกว่าท้องถิ่น

ดังนั้นไม่ว่าจะพิจารณาจากคุณลักษณะด้านใดของข่าว (ตัวบุคคล สถานที่ ความยาว/จำนวนข่าว) ก็ล้วนแล้วแต่แสดงว่าข่าวท้องถิ่นนั้น ไม่มีความสำคัญเท่ากับข่าวของเมืองหลวง หรือข่าวระดับชาติ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าพื้นที่ในต่างจังหวัดไม่สำคัญเท่ากับกรุงเทพ

(ii) เสริมจากงานของ कुमार (2533) ที่ศึกษารายการข่าวโดยทั่ว ๆ ไป ปราโมช (2526) เจาะลึกลงมาที่รายการข่าวสร้างงานในชนบทในช่วงใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแผน 5 (2525-2529) เพื่อดูว่าโทรทัศน์มีการกำหนดความสำคัญให้กับข่าวการสร้างงานในชนบทนั้นอย่างไรบ้าง ผลจากการวิเคราะห์ข่าวโทรทัศน์ทั้ง 4 ช่อง (3,5,7,9) ในช่วง 6 เดือน ผู้วิจัยพบว่ามีข่าว

สร้างงานในชนบทเพียง 0.6% เท่านั้น ซึ่งหมายความว่าข่าวเกี่ยวกับการพัฒนาชนบทนั้นมีความสำคัญน้อยมากเมื่อเทียบกับข่าวอื่น ๆ

ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์ผู้ที่ทำงานด้านข่าวเพื่อศึกษาถึงปัจจัยกำหนดเกณฑ์การคัดเลือกข่าวดังกล่าว ก็พบผลที่คล้ายคลึงกับงานวิจัยชิ้นอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ปัจจัยหลักก็คือ นโยบายของสถานีแต่ละช่องที่ต่างเน้นข่าวทหารบ้างหรือข่าวราชการบ้าง นอกจากนั้น ผลจากการสัมภาษณ์ยังแสดงว่า เกณฑ์ที่ใช้เลือกข่าวนั้นจะดู "ตัวบุคคล" ในข่าวเป็นสำคัญมากกว่า "ตัวเนื้อโครงการ" เอง ดังนั้น ผลจากการตรวจสอบข่าวที่ออกมา จึงพบว่า ตัวข่าวนั้นจะเป็นเรื่องของการเล่นนโยบาย การตรวจงาน และการแถลงผลงานจากตัวบุคคล มากกว่าจะเป็นข่าวรายละเอียดของโครงการสร้างงาน

(iii) งานวิจัยของทวนสุข (2536) ก็ให้ผลการวิจัยที่ยืนยันถึงความไม่สำคัญของการพัฒนาในสายตาของโทรทัศน์ โดยที่ทวนสุขได้เจาะลึกลงไปในการข่าวโทรทัศน์ที่มีเนื้อหาข่าวเกี่ยวข้องกับการพัฒนาประเทศโดยเฉพาะ ผู้วิจัยได้ใช้คำนิยาม "ข่าวพัฒนา" จากทัศนะของ Hester ที่ระบุคุณลักษณะ 6 ประการของข่าวพัฒนามาตรวจสอบข่าวพัฒนาในโทรทัศน์ทั้ง 5 ช่องของไทย คุณลักษณะทั้ง 6 ก็คือ

- เป็นข่าวที่ตอบสนองความต้องการของประชาชน
- เป็นข่าวที่สะท้อนความต้องการของประชาชนสู่ระดับนโยบาย
- เป็นข่าวที่ช่วยให้ประชาชนปรับตัวได้
- เป็นข่าวที่มีความรับผิดชอบต่อสังคม สร้างความสามัคคีไม่ก่อให้เกิดความแตกแยก
- เป็นข่าวที่ให้ความรู้กับประชาชน
- เป็นข่าวที่สร้างความภาคภูมิใจในเอกลักษณ์ของประเทศ

หลังจากที่วิเคราะห์ข่าวพัฒนาของไทยแล้ว ผู้วิจัยพบว่าข่าวพัฒนาส่วนใหญ่จะมีลักษณะให้ความรู้และสร้างความสามัคคีมากกว่าลักษณะอื่น ๆ ส่วนคุณลักษณะที่สะท้อนความต้องการของประชาชนหรือนำความต้องการของประชาชนขึ้นสู่ระดับนโยบายนั้นจะไม่ค่อยมี แบบแผนดังกล่าวอาจนำไปสู่ข้อสรุปได้ว่า ข่าวพัฒนาของไทยนั้นมีลักษณะเป็นข่าวสารทางเดียว (one-way communication) และมีลักษณะอบรมสั่งสอนจากผู้ใหญ่สู่ผู้น้อย (paternalistic)

ข้อค้นพบที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ ตัวบุคคลที่ปรากฏในข่าวพัฒนานั้นจะเป็นตัวบุคคลของรัฐมากกว่าตัวบุคคลในภาคเอกชนหรือองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดที่ว่างานพัฒนานั้นเป็นบทบาทความรับผิดชอบต่อของรัฐ เป็นแนวคิดหลักในสายตาของโทรทัศน์

ผลจากการสัมภาษณ์บรรณาธิการข่าวของโทรทัศน์ช่องต่าง ๆ ว่าเพราะเหตุใด

ลักษณะของข้าวจึงมีลักษณะคังนั้น บรรดาบรรณาธิการข่าวระบุว่าปัจจัยกำหนดจะได้แก่ นโยบายของสถานี ระบบธุรกิจ และนโยบายของรัฐ โดยที่บรรณาธิการข่าวไม่สามารถจะเป็นผู้ตัดสินใจได้อย่างอิสระหรือนอกเหนือกรอบดังกล่าว

(iv) งานวิจัยชิ้นสุดท้ายที่ยังคงยืนยันว่าโทรทัศน์ยังไม่มีบทบาทอย่างแท้จริงต่อเรื่องการพัฒนาชนบทได้แก่งานวิจัยของอุทัยวรรณ (2535) ที่ศึกษาการให้บริการข่าวสารการเกษตรผ่านสื่อโทรทัศน์ โดยเลือกวิเคราะห์เนื้อหารายการเกษตร 2 รายการคือ ข่าวเกษตรกร และข่าวเกษตรดินค้ำน้ำชุม ผลการวิจัยยังคงพบแบบแผนเช่นวิจัยที่กล่าวมาแล้วคือ

- ในขณะที่เนื้อหาของรายการมีอยู่ 6 ประเภทคือ เนื้อหาเกี่ยวกับกลุ่มเกษตรกรโดยตรง เป็นกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกร (เช่น เจ้าหน้าที่ โรงสี) ความสำเร็จของโครงการเกษตร ความล้มเหลวและให้กำลังใจ สภาพปัญหา และสาระสำหรับคนทั่ว ๆ ไป ปรากฏว่าเนื้อหา 3 ใน 4 จะเป็นเรื่องกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรและสาระทั่วไป

- เหตุผลเบื้องหลังสัดส่วนดังกล่าวก็เนื่องจากความสะดวกในการผลิต เนื่องจากบรรดาพวกข้าราชการเป็นกลุ่มที่เข้าถึงได้ง่าย และปัจจัย 3 ประการที่ทีมผู้ผลิตใช้เป็นกรอบแนวทางการผลิตก็คือ เป้าหมายของรายการ ผลประโยชน์ของผู้อุปถัมภ์รายการ และกลุ่มเป้าหมาย (ซึ่งมีอยู่ 2 กลุ่มคือ เกษตรกรและบุคคลทั่วไป) โดยที่ทางรายการยังไม่มีประเมินผลว่า รายการดังกล่าวตอบสนองความต้องการของเกษตรกรหรือไม่ หากแต่ผลจากการวิเคราะห์เนื้อหาทำให้ผู้วิจัยสรุปว่า การให้และรับส่งข้อมูลข่าวสารด้านการเกษตรของทั้ง 2 รายการยังคงเป็นประโยชน์สำหรับผู้ที่ไม่ได้เป็นเกษตรกร (เพียงแต่เกี่ยวข้อง) มากกว่าเกษตรกรตัวจริง

(3) บทบาทของโทรทัศน์ต่างจังหวัดในฐานะสื่อมวลชนท้องถิ่น

ประวัติศาสตร์ของสถานีโทรทัศน์ในต่างจังหวัดนั้นเริ่มต้นหลังจากการถือกำเนิดของสถานีโทรทัศน์ในส่วนกลางเพียงไม่กี่ปี (เริ่มในปีพ.ศ.2498) เช่น สถานีโทรทัศน์ช่อง 8 ลำปางก็เริ่มก่อตั้งในปี 2505 อย่างไรก็ตาม เป้าหมายเริ่มแรกของสถานีโทรทัศน์ในท้องถิ่นเหล่านี้ดูเหมือนจะเป็นช่องทางการถ่ายทอดข่าวสารจากส่วนกลางไปภูมิภาคเป็นเป้าหมายหลัก อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสถานีที่ตั้งของสถานีเป็นเขตต่างจังหวัด บรรยากาศและสภาพแวดล้อมเป็นแบบภูมิภาค และเนื่องจากแต่ละท้องถิ่นต่างมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่เฉพาะตัว ดังนั้น สถานีโทรทัศน์ดังกล่าวจึงจำเป็นต้องพยายามแสดงบทบาทในฐานะสื่อมวลชนท้องถิ่นไปพร้อม ๆ กัน จากลักษณะที่ถกเถียงกันที่กล่าวมานี้ ทำให้มีงานวิจัย 3 ชิ้นที่พยายามตอบคำถามว่า ในปัจจุบันนี้ สถานีโทรทัศน์ท้องถิ่นสามารถทำหน้าที่ตอบสนองความต้องการของท้องถิ่นตามฐานะสื่อมวลชนท้องถิ่นได้มากน้อยเพียงใด พร้อมทั้งมีปัจจัยที่เอื้ออำนวยหรือเป็นอุปสรรคต่อการแสดงบทบาทเหล่านี้ได้อย่างไร (วิริยะ: 2535, วชิรา: 2537, อรุณมาศ: 2540)

วิธีการวิจัยที่งานศึกษาทั้ง 3 ชิ้นใช้เป็นหลักคือ การวิเคราะห์เนื้อหารายการโดยใช้เกณฑ์เรื่อง "ความเป็นส่วนกลาง" และ "ความเป็นท้องถิ่น" เป็นตัววัด การสัมภาษณ์ผู้ปฏิบัติงาน สื่อมวลชน รวมทั้งการสอบถามจากผู้รับสาร ผลการวิจัยที่น่าสนใจมีดังนี้

(i) **สัดส่วนของรายการ** การวิจัยทั้ง 3 ชิ้นให้ข้อสรุปที่ตรงกันว่า ผลการวิเคราะห์รายการนั้นแสดงให้เห็นว่าสถานีโทรทัศน์ท้องถิ่นยังไม่สามารถแสดงบทบาทเพื่อท้องถิ่นได้อย่างเต็มที่ เช่น วชิรา (2537) ซึ่งศึกษาสัดส่วนของรายการจากส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นของสถานีโทรทัศน์ช่อง 8 ถ้าปาง ตั้งแต่อดีตมาจนปัจจุบัน (30 ปี) พบว่า สัดส่วนของรายการท้องถิ่นมีอยู่ระหว่าง 20%-35% เท่านั้น อรุณมาศ (2540) ก็พบว่า ปัจจุบันมีรายการที่เรียกได้ว่ามีบทบาทในการส่งเสริมวิถีชีวิต และภูมิปัญญาท้องถิ่นเหลืออยู่เพียง 3-4 รายการเท่านั้น เช่นเดียวกับที่วิริยะ (2535) พบว่า รายการเพื่อท้องถิ่นของช่อง 12 สุราษฎร์ธานีถูกยกเลิกหมด คงเหลือเพียงรายการข่าวท้องถิ่นภาคใต้เท่านั้นที่ยังคงอยู่ได้อย่างต่อเนื่อง

(ii) **ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง** ในการวิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลทำให้สัดส่วนของรายการท้องถิ่นมีน้อยกว่ารายการจากส่วนกลาง งานวิจัยทั้ง 3 ชิ้นก็พบผลที่สอดคล้องกันคือ มีปัจจัยอยู่ 2 ประเภทหลักคือ ปัจจัยจากภายใน และปัจจัยจากภายนอกที่ดูเหมือนว่า ปัจจัยหลักจะมาจากภายใน

● **ปัจจัยภายใน** ซึ่งส่วนใหญ่เป็นปัจจัยที่เป็นอุปสรรค ได้แก่

(1) นโยบายจากส่วนกลางส่วนท้องถิ่น และ โครงสร้างการบริหารงาน เนื่องจากสถานีโทรทัศน์ของท้องถิ่นล้วนแล้วแต่ถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อเป็นลูกข่ายที่มีสถานีโทรทัศน์ส่วนกลางเป็นแม่ข่าย โดยมีเป้าหมายเพื่อจะถ่ายทอดข่าวสารจากส่วนกลางไปสู่ท้องถิ่น ดังนั้น ในแง่ปริมาณ ข่าวสารและเนื้อหาจากส่วนกลางจึงมีสัดส่วนสูงกว่า ในแง่คุณภาพ การที่ไม่มียุทธศาสตร์ส่งเสริมรายการของท้องถิ่น ทำให้วิริยะ (2535) พบว่า รายการข่าวท้องถิ่นที่ศึกษาขาดความหลากหลาย และไม่น่าสนใจ ช่วงเวลาที่นำเสนอก็อยู่ในช่วง 17.30-18.00 น. ซึ่งไม่สะดวกต่อการเปิดรับชม

(2) **ปัญหาเรื่องคุณภาพของบุคลากร** ซึ่งเป็นปัญหาสืบเนื่องมาจากเรื่องนโยบาย บุคลากรที่ทำงานในสื่อท้องถิ่นเหล่านี้ ยังไม่มีขีดความสามารถถึงระดับมืออาชีพ นอกจากนั้นยังขาดโอกาสที่จะได้รับการสนับสนุน ขีดความสามารถที่จำกัดของบุคลากรจึงแสดงออกมาในการผลิตรายการที่ยังไม่ได้มาตรฐาน เช่น ในการจัดหาผู้อ่านข่าว การแต่งกาย การแต่งฉาก การนำเสนอภาพและเสียง ฯลฯ

(3) **ปัญหาเรื่องอุปกรณ์ทางเทคโนโลยีและงบประมาณ** ซึ่งมีปัญหาเช่นเดียวกับปัญหาบุคลากร คือมีขีดจำกัดทั้งด้านปริมาณ (มีจำนวนไม่พอ) และด้านคุณภาพ (เช่น อุปกรณ์ถ่ายภาพและตัดต่อไม่เข้าชุดกัน) การบริหารงบประมาณของท้องถิ่นไม่เป็นอิสระ ถูกรวมศูนย์ (centralize) จากส่วนกลาง ดังเช่น อรุณมาศ (2540) พบว่า รายการเพื่อส่งเสริมวิถีชีวิตท้องถิ่น 3

รายการของสถานีโทรทัศน์ช่อง 11 ลำปางนั้น เนื่องจากมีงบประมาณในการผลิตน้อย ทำให้ต้องถ่ายทำเฉพาะในบริเวณใกล้ ๆ ต้องใช้รูปแบบง่าย ๆ สร้างสรรค์มากไม่ได้ เพราะต้องมีการใช้จ่ายในการผลิตสูง ทำให้รายการที่ออกมาไม่น่าสนใจ การผลิตรายการเพื่อท้องถิ่นดังกล่าวจึงทำได้เป็นระยะ ๆ แต่ไม่ต่อเนื่อง เช่น ในช่วงรณรงค์วัฒนธรรมท้องถิ่น และมีงบประมาณจากหน่วยงานราชการจัดสรรมาให้ ก็สามารถผลิตได้ แต่หมดช่วงรณรงค์ก็ต้องเลิกไป

● ปัจจัยภายนอก มีหลายปัจจัยที่เกี่ยวข้องคือ

(1) แหล่งข้อมูล ซึ่งอาจจะเป็นทั้งปัจจัยเกื้อหนุนและเป็นอุปสรรค เช่น ในกรณีของโทรทัศน์ลำปาง เนื่องจากมีกลุ่มบุคคลที่สนใจงานด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นอยู่มาก ดังนั้นผู้จัดทำรายการจึงสามารถมีแหล่งข้อมูลจัดทำรายการได้ อย่างไรก็ตาม แหล่งข้อมูลเหล่านี้ก็เป็นตัวบุคคลในหน่วยงานราชการและสถาบันการศึกษาเท่านั้น แต่ยังคงขาดแหล่งข้อมูลที่เป็นชาวบ้าน ซึ่งอยู่กันอย่างกระจัดกระจาย เมื่อทางสถานีมีงบประมาณจำกัด ก็ไม่สามารถเข้าถึงแหล่งข้อมูลชาวบ้านได้

(2) การแข่งขันจากที่ต่าง ๆ ในขณะที่สถานีโทรทัศน์ที่ศึกษาทั้งหมดเป็นสถานีของรัฐ (เช่น ช่อง 11) ทำให้ไม่มีการแข่งขันจากเอกชน ซึ่งอาจจะเป็นทั้งข้อดีและข้อเสีย (เช่น ทำให้หมดแรงจูงใจและความกระตือรือร้น) แต่ทว่าบรรดาสถานีเหล่านี้ก็ต้องเผชิญกับการแข่งขันของสถานีจากส่วนกลางที่ขยายเครือข่ายมาถึงท้องถิ่น วชิรา (2537) พบว่า ในขณะที่มีทั้งรายการของท้องถิ่นและส่วนกลางนั้น บรรดาผู้อุปถัมภ์รายการจะสนใจให้การสนับสนุนรายการจากส่วนกลางมากกว่า

(iii) ผลจากการสำรวจความนิยมและความพึงพอใจจากผู้ชม

ในแง่ปริมาณ อรุณมาศ (2540) พบว่า ผู้ชมรายการเฉพาะของท้องถิ่นมีอยู่น้อย (ซึ่งมีผลไปถึงเรื่องผู้สนับสนุนรายการตามหลักการของระบบโทรทัศน์เชิงพาณิชย์) และตัวรายการเองก็มีน้อยทำให้ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของคนทุกกลุ่มได้ เช่น ผู้วิจัยพบว่า กลุ่มประชาชนในเขตเทศบาลจะพอใจรายการโทรทัศน์ที่ส่งเสริมวิถีชีวิตท้องถิ่นมากกว่าประชาชนในเขตรอบนอก ความนิยมของผู้ชมก็จะย้อนกลับไปเป็นตัวแปรที่เป็นปัจจัยอุปสรรคในการพัฒนารายการท้องถิ่น

(4) การใช้สื่อโทรทัศน์เพื่อการพัฒนาการศึกษา

งานวิจัยที่อยู่ภายใต้หัวข้อนี้จะมียุ่ 2 กลุ่มคือ

(4.1) การศึกษาความเป็นไปได้ในการขยายบทบาทของโทรทัศน์ที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในการศึกษา

(4.2) การประเมินผลการใช้โทรทัศน์เพื่อการศึกษาที่มีอยู่

(4.1) การศึกษาความเป็นไปได้ของการขยายบทบาทของโทรทัศน์เพื่อพัฒนาการศึกษา

ศึกษา

ทั้ง ๆ ที่ในเชิงเทคนิค สื่อโทรทัศน์เป็นสื่อที่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในด้านการศึกษา เนื่องจากมีทั้งภาพและเสียงที่สามารถอธิบายให้ข้อมูลและสาธิตให้เห็นได้ รวมทั้งบันทึกภาพจากสถานที่จริงได้ แต่เนื่องจากมิติด้านการเป็นเจ้าของ การควบคุมและเป้าหมายการใช้ ทำให้อมรา (2535) กล่าวในที่มาของปัญหานำการวิจัยว่า เมืองไทยไม่เคยมีสถานีโทรทัศน์ที่ติดพอสำหรับการศึกษานะ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบโรงเรียน นอกกระบวนโรงเรียน หรือการศึกษาตามอัธยาศัย ไม่ว่าจะจะเป็นสถานีที่ดำเนินงานเชิงธุรกิจทั้ง 4 สถานี หรือสถานีช่อง 11 ที่มีเป้าหมายหลักคือ การประชาสัมพันธ์ผลงานของรัฐ ดังนั้นผู้วิจัยจึงตั้งปัญหาของการวิจัยว่า จะมีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใดที่จะมีการตั้งสถานีโทรทัศน์เพื่อการศึกษาขึ้นมาเป็นการเฉพาะ

สำหรับวิธีการวิจัยนั้น ผู้วิจัยใช้เทคนิคเคลฟายด้วยการเลือกสัมภาษณ์บุคคล 2 กลุ่มคือ กลุ่มผู้บริหาร/นักวางแผน และกลุ่มผู้รับ-ผลิตบริการจำนวน 32 ท่าน ตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับการใช้โทรทัศน์เพื่อการศึกษาให้ได้ผลนั้น จะเกี่ยวข้องกับ 3 ปัจจัยคือ

(i) การมองเห็นความจำเป็นจากภาครัฐ

(ii) ทรัพยากรที่ใช้อำนวย เช่น เครื่องมืออุปกรณ์ เทคโนโลยี บุคลากร งบประมาณ

(iii) การตระหนักและความเข้าใจเรื่องสิทธิในการสื่อสารทั้งจากฝ่ายผู้ผลิตและผู้รับสาร

ผลการวิจัยที่น่าสนใจมีดังนี้

• 3 ทางเลือกที่เป็นไปได้ในการใช้สื่อ โทรทัศน์เพื่อการศึกษา คือ

◆ การจัดตั้งสถานีใหม่เพื่อการศึกษาเป็นการเฉพาะ สำหรับทางเลือกนี้ ผู้วิจัยพบว่าน่าจะเป็นความจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์ที่ถ่ายทอดความรู้แบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน แต่ในแง่ทรัพยากรการสื่อสารคงน่าจะมีปัญหา

◆ การปรับปรุงสถานีโทรทัศน์ช่อง 11 ที่มีอยู่ ทางเลือกนี้มีโอกาสที่จะเป็นไปได้มากที่สุด

◆ การจัดตั้งสถาบันการผลิตรายการเพื่อการศึกษา ทางเลือกนี้ก็มีโอกาสที่จะเป็นไปได้เช่นกัน

(4.2) การประเมินผลการใช้สื่อโทรทัศน์ที่มีอยู่

นอกเหนือจากการนำสื่อโทรทัศน์ที่มีอยู่มาจัดรายการเพื่อการศึกษา เช่น รายการของมหาวิทยาลัยรามคำแหง มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชแล้ว เมื่อพัฒนาการด้านเทคโนโลยีที่เกี่ยวกับระบบการถ่ายทอดโทรทัศน์พัฒนาไป เช่น มีการส่งสัญญาณผ่านดาวเทียม ก็เกิดแนวคิดในการนำเทคโนโลยีใหม่นี้มาใช้ในการด้านโทรทัศน์เพื่อการศึกษา คือ การเรียนผ่านโทรทัศน์ดาวเทียม

แนวคิดเรื่องการเรียนทางไกลนั้นมีประวัติความเป็นมายาวนานแล้ว เกือบ 200 ปีแล้ว โดยเริ่มต้นในประเทศอังกฤษตั้งแต่ปีพ.ศ.2379 สำหรับในประเทศไทย เริ่มมีการศึกษาทางไกลโดยนำเอาสื่อต่าง ๆ เช่น ไปรษณีย์ วิทยุ มาช่วยตั้งแต่ปีพ.ศ.2495 จนกระทั่งมาถึงประมาณปี พ.ศ.2537 ก็เริ่มมีโครงการทดลองเรียนทางไกลผ่านดาวเทียมไทยคมที่อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่ เป็นแห่งแรก โดยมีเป้าหมายเพื่อขยายโอกาสทางการศึกษาให้เสมอภาคแก่คนทุกกลุ่มมากขึ้น

หลังจากโครงการดังกล่าวดำเนินงานไปได้ 3 ปี กองทอง (2540) ได้ทำการวิจัย ประเมินประสิทธิผลของโครงการดังกล่าวโดยการสอบถามจากกลุ่มนักเรียนที่เรียน 2 ระบบ (ทั้ง ดาวเทียมและระบบธรรมดา) กับกลุ่มที่เรียนระบบเดียว (เรียนจากดาวเทียมเท่านั้น) จำนวน 200 คน พร้อมทั้งสัมภาษณ์ครูประจำกลุ่ม และผู้บริหาร 7 คน และการวิเคราะห์เอกสารที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยที่น่าสนใจมีดังนี้

- **ประสิทธิผลในแง่เป้าหมาย** ผลจากการวิเคราะห์เอกสารการลงทะเบียนของนักเรียน พบว่า โครงการเรียนทางไกลผ่านดาวเทียมนี้ได้ผลตามเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ คือการเปิดโอกาสให้นักเรียนทุกเพศวัย อายุ อาชีพ รายได้สามารถเข้าถึงระบบการศึกษาได้อย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน นอกจากนั้นยังขยายโอกาสให้แก่กลุ่มอาชีพใหม่ ๆ ได้เข้าถึงการศึกษาด้วย เช่น กลุ่มช่าง กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มพนักงานขายของ เป็นต้น

- **ประสิทธิภาพของการให้บริการ** ผลจากการสัมภาษณ์ครูประจำกลุ่มพบว่า ครูยังไม่ค่อยได้ใช้โทรทัศน์ดาวเทียมช่วยการสอนมากนัก ทั้งนี้เนื่องมาจากปัญหาด้านการบริหารจัดการและด้านเทคนิค เช่น ไม่มีตารางเวลาออกอากาศส่งมาให้ล่วงหน้า เวลาออกอากาศจริงไม่ตรงกับตารางที่แจ้งไว้

- **รูปแบบการนำมาใช้** เนื่องจากการสอนโดยผ่านครูจริง ๆ และผ่านครูโทรทัศน์มีข้อเด่นข้อด้อยไปคนละอย่างตามธรรมชาติของสื่อแต่ละชนิด จึงเกิดคำถามตามมาว่า การนำเอาสื่อโทรทัศน์มาใช้นั้น จะใช้ในลักษณะมาใช้แทนครูจริงหรือมาใช้เสริมครูจริง คำถามดังกล่าวนี้ ผลจากการสัมภาษณ์บุคคลทั้ง 3 กลุ่มคือ ผู้บริหาร ครูประจำกลุ่ม และนักเรียนต่างให้คำตอบไปในทิศทางเดียวกันคือ สื่อโทรทัศน์จะเอามาใช้ได้เพียงการสอนเสริม ครูจริงเท่านั้น แต่ยังไม่

อาจจะทดแทนครูจริงได้ นอกจากนั้นก็ยังคงตัวแปรเรื่อง “เนื้อหาวิชา” เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย กล่าวคือ วิชาพหุวิทยาประสบการณให้กว้างขวางขึ้น สื่อโทรทัศน์อาจจะใช้ได้ดี แต่วิชาที่ต้องการการอธิบาย (เช่นคณิตศาสตร์) ครูจริงจะทำหน้าที่ได้ดีกว่า เนื่องจากเป็นระบบการสื่อสารสองทาง

- **คุณภาพของการศึกษา** ผลการสอบถามและสัมภาษณ์คนทุกกลุ่มพบว่า สื่อโทรทัศน์สามารถช่วยให้มีผลการเรียนดีขึ้น และนำไปประยุกต์ใช้จริงได้ด้วย แต่ทว่าการเรียนจากโทรทัศน์ยังไม่สามารถปูพื้นฐานความรู้ให้หนักแน่นมากพอที่จะเรียนต่อชั้นสูงในระบบได้

- **การบริหารจัดการ** ดูเหมือนจะเป็นปัญหาสำคัญของเรื่องการใช้ดาวเทียมทางไกลเพื่อการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการบริหารจัดการในการผลิตรายการ การจัดการตารางเวลา ความสามารถของบุคลากร เทคโนโลยีและงบประมาณ ในมิตินี้ กลุ่มผู้บริหารให้ข้อเสนอแนะว่าให้มีการกระจายอำนาจการบริหารโดยใช้ชุมชน (เช่น อบค.) เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ โดยให้มีครูอาสาเป็นผู้ประสานงาน

(ค) ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ

(i) ในขณะที่สื่อโทรทัศน์เป็นสื่อที่มีศักยภาพอย่างมหาศาลได้เปรียบสื่ออื่น ๆ ทั้งหมด แต่ผลจากการวิจัยของไทยเกือบทั้งหมดให้ข้อสรุปค่อนข้างตรงกันว่า สื่อโทรทัศน์มีบทบาทน้อยมากในการช่วยพัฒนาสังคมชนบทของไทย แต่ทว่าในงานวิจัยที่ผ่านมาจะวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องโดยหยุดอยู่เพียงแค่ระดับนโยบายของสถานีเท่านั้น มีเพียงงานวิจัยของอุบลรัตน์ ศิริยุวศักดิ์ (2541) ในเรื่อง “โครงสร้างทางเศรษฐกิจการเมืองของระบบสื่อวิทยุและโทรทัศน์ไทย และผลกระทบต่อสิทธิเสรีภาพ” (คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาฯ) ที่ได้เจาะลึกปัจจัยในเรื่องโครงสร้างของระบบโทรทัศน์และวิทยุของไทยที่มีผลถึงการแสดงบทบาทอย่างจำกัดของสื่อโทรทัศน์ในเชิงการพัฒนาสังคม แต่ทว่างานวิจัยของอุบลรัตน์ก็ยังจำกัดขอบเขตอยู่ในระดับของส่วนกลางเป็นหลัก ดังนั้นจึงควรมึงานวิจัยดังกล่าวที่เจาะลงในระดับของสถานีโทรทัศน์ท้องถิ่นบ้าง

(ii) การแสวงหาแนวทางเพื่อเพิ่มบทบาทของสื่อโทรทัศน์จากที่เคยเน้นหนักในด้านการให้ความบันเทิงและด้านข่าวสารให้หันเหมาทางด้านการให้ศึกษา การพัฒนาศักยภาพของประชาชน และการเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ทิศทางดังกล่าวอาจจะทำได้ใน 2 ระดับที่คล้ายคลึงกับงานศึกษาแผนการใช้วิทยุเพื่อการศึกษาของเอื้อจิต (2532) กล่าวคือ

- **ในระดับแรก** คือการตั้งสถานีโทรทัศน์เพื่อการศึกษาโดยเฉพาะตามผลงานวิจัยของอมรา (2535) ควรมีการวิจัยติดตามผลสืบเนื่องจากงานวิจัยของอมราว่า ได้มีความก้าวหน้าไปอย่างไรบ้าง

• ในระดับที่สอง คือ การสำรวจภาพรวมของรายการที่มีเป้าหมายเพื่อการศึกษาและเพื่อการพัฒนาสังคมในด้านต่าง ๆ ที่มีอยู่ว่าเป็นอย่างไรบ้าง รวมทั้งสำรวจพฤติกรรม การเปิดรับ และความคิดเห็นของผู้ชมในชนบทที่มีต่อรายการดังกล่าว

(iii) เป็นที่น่าสังเกตว่า งานวิจัยเกี่ยวกับพฤติกรรมผู้ชมโทรทัศน์ส่วนใหญ่ยังมักจะรวมศูนย์อยู่ในกรุงเทพ อันอาจจะเนื่องมาจากความสะดวกของผู้วิจัย จึงทำให้มีงานวิจัยพฤติกรรมผู้ชมโทรทัศน์ในต่างจังหวัด โดยเฉพาะที่ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพอยู่น้อยมาก จึงควรมีการเลือกศึกษารายการที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับชาวชนบทและศึกษาพฤติกรรมชมของชาวชนบทอย่างละเอียดมากขึ้น เพื่อประเมินผลกระทบที่แท้จริงของโทรทัศน์

(iv) เมื่อเปรียบเทียบกับอิทธิพลอันมหาศาลของโทรทัศน์แล้ว ต้องนับว่างานวิจัยเกี่ยวกับโทรทัศน์ในต่างจังหวัด ไม่ว่าจะเป็นแง่มุมองค์ประกอบด้านใดของการสื่อสาร คือผู้ส่งสาร เนื้อหา ช่องทาง และผู้รับสาร ยังมีงานวิจัยอยู่น้อยมาก ดังนั้น ควรมีการเพิ่มปริมาณงานวิจัยในต่างจังหวัดให้มากขึ้น

บทที่ 8

การศึกษาสื่อเฉพาะกิจและสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา

สำหรับเนื้อหาในบทนี้จะแบ่งออกเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

ส่วนที่ 1: การศึกษาสื่อเฉพาะกิจเพื่อการพัฒนา

- (1.1) สื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็ก
- (1.2) หอกระจายข่าวและเสียงตามสาย
- (1.3) สื่อเทปบันทึกเสียงเพื่อการพัฒนา
- (1.4) สื่อวิดีโอเพื่อการพัฒนา
- (1.5) ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ

ส่วนที่ 2: การศึกษาสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา

ส่วนที่ 1: การศึกษาสื่อเฉพาะกิจเพื่อการพัฒนา

ถึงแม้สื่อมวลชนจะมีข้อดีเด่นตรงที่สามารถกระจายข่าวสารไปยังกลุ่มเป้าหมายได้จำนวนมากในเวลาเดียวกัน และทำให้เป็นวิธีการเผยแพร่ข่าวสารที่มีราคาถูกกว่าวิธีการอื่น ๆ แต่ทว่าสื่อมวลชนก็มีข้อจำกัดในตัวเองหลายประการ เช่น

- มีพื้นที่และเวลาอันจำกัด ทำให้ไม่สามารถบรรจุเนื้อหาเรื่องราวทุกเรื่องลงไปบนสื่อมวลชนได้ หรือหากมีพื้นที่และเวลาให้น่าสนใจ ก็ไม่สามารถทำได้อย่างละเอียด

- เนื่องจากมีกลุ่มเป้าหมายกว้างขวาง ทำให้ขอบเขตของเนื้อหาจะมุ่งครอบคลุมประเด็นกว้าง ๆ เรื่องราวที่เป็นสากลหรือเป็นระดับชาติ

- กระบวนการผลิตของสื่อมวลชนค่อนข้างจะซับซ้อนใช้เทคโนโลยีมากและมีราคาแพง

จากข้อจำกัดต่าง ๆ ที่กล่าวมา หากกลุ่มที่มีเป้าหมายในการใช้สื่ออย่างเฉพาะเจาะจงกับกลุ่มเป้าหมายเล็ก ๆ ก็จำเป็นต้องลดข้อจำกัดต่าง ๆ ของสื่อมวลชนให้น้อยลง ดังนั้น จึงเกิดสื่ออีกประเภทหนึ่งที่เรียกว่า "สื่อเฉพาะกิจ" (Specific media) หรือสื่อขนาดเล็ก (Small media) ซึ่งมีคุณลักษณะที่สำคัญดังนี้

- เป็นสื่อที่ถูกผลิตขึ้นมาเพื่อเป้าหมายเฉพาะ ๆ เช่น วรรณคดีโรดเอดส์ ให้ความรู้เรื่องการเลือกตั้ง ฯลฯ

- เป็นสื่อที่มุ่งใช้กับกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ ๆ เช่น กลุ่มชาวนาที่ถูกศัตรูข้าวรบกวน กลุ่มแม่ที่ต้องการให้พาลูกไปฉีดวัคซีน ฯลฯ

- มีลักษณะความเป็นท้องถิ่น (localized) หรือเฉพาะกลุ่มมากกว่าสื่อมวลชน
- ใช้เทคโนโลยีง่าย ๆ ในการผลิต และมีค่าใช้จ่ายน้อยกว่าการผลิตในระบบของสื่อมวลชน

สื่อเฉพาะกิจหรือสื่อขนาดเล็กนี้มีอยู่มากมายหลายรูปแบบ เช่น หอกระจายข่าวประจำหมู่บ้าน เสียงตามสาย หน่วยเคลื่อนที่ การจัดนิทรรศการ ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน เอกสาร แผ่นพับ จดหมายข่าว เทปบันทึกเสียง วิทยุสนั สไลด์ประกอบเสียง แผ่นพลิก ฯลฯ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้สื่อเฉพาะกิจเพื่องานพัฒนา แบ่งได้ตามประเภทของสื่อได้ดังนี้

- (1.1) สื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็ก
- (1.2) หอกระจายข่าวและเสียงตามสาย
- (1.3) สื่อเทปบันทึกเสียง
- (1.4) สื่อวิดีโอ

(1.1) สื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กเพื่อการพัฒนา

(ก) สื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กคืออะไร

อันที่จริงสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กเช่นใบปลิวเป็นสื่อที่มีบทบาทมาช้านานแล้วในประวัติศาสตร์การสื่อสารมวลชนของมนุษยชาติ และยังคงมีบทบาทสืบทอดต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน รูปแบบของสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กมีหลากหลายรูปแบบ เริ่มตั้งแต่แผ่นประกาศ ป้ายโปสเตอร์ เอกสาร แผ่นพับ (brochure) ใบปลิว ใบปิดหนังสือ จดหมายข่าว ฯลฯ ที่พบเห็นได้อยู่เสมอในฐานะสื่อประกอบตัวหนึ่งในโครงการรณรงค์ต่าง ๆ

- ข้อเด่นของสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กมีหลายประการคือ
 - ◆ ง่ายต่อการผลิต
 - ◆ สามารถนำเอามาใช้ซ้ำได้ เหมาะสำหรับเก็บไว้อ้างอิงหรือทบทวน
 - ◆ พกติดตัวไปใช้ในที่ต่าง ๆ ได้
 - ◆ มีพื้นที่ให้ข้อมูลได้มาก
 - ◆ เหมาะสำหรับผลิตเพื่อแจกเป็นจำนวนมาก
- ข้อจำกัดของสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กก็มีอยู่หลายประการเช่นกันเช่น
 - ◆ เรียกร้องการอ่านออกเขียนได้จากผู้รับสาร
 - ◆ สิ่งพิมพ์ที่ดีและน่าสนใจ ต้องอาศัยการผลิตกับแบบและระบบพิมพ์ที่มีคุณภาพ
 - ◆ ข้อมูลล้าสมัยได้ง่าย

(ข) ปริมาณงานวิจัย

ปีพ.ศ.	ชื่อผู้ศึกษา	ชื่อผลงาน	สถาบัน
2523	กิตติมา คำดา	การเผยแพร่ข่าวสารการวางแผนครอบครัวโดยสื่อไปรษณีย์	จุฬาฯ
2523	ลักขณา มณฑุผลิน	การเผยแพร่ข่าวสารด้านสาธารณสุขมูลฐานด้วยเอกสารเผยแพร่เรื่องอนามัยครอบครัว กับผลสัมฤทธิ์จากการใช้เอกสารเผยแพร่	จุฬาฯ
2524	วิไล แฉ่มสาขา	ความคิดเห็นของผู้อ่านหนังสือพิมพ์สารผู้ใหญ่ในจ.ราชบุรี เกี่ยวกับบทบาทของนสพ.ที่มีต่อการรณรงค์ในด้านส่งเสริมอาชีพเกษตรกรรม	จุฬาฯ
2532	พิชัย ตรีอนุรักษ์	ความคิดเห็นประชาชนในจ.ลำปางต่อสื่อสิ่งพิมพ์ที่ผลิตโดยการศึกษานอกโรงเรียนภาคเหนือ ลำปาง	มศว. ประสานมิตร
2533	นันทวัน ยันตะคิลก	รูปแบบจดหมายข่าวที่เหมาะสมในการเผยแพร่ความรู้ เรื่องการพัฒนาท้องถิ่นแก่กำนันและผู้ใหญ่บ้านสตรี	จุฬาฯ
2534	จิระวรรณ อยู่ดี	การติดตามความรู้ ทักษะคติ และการปฏิบัติของเกษตรกรผู้รับสารจากการรณรงค์ระบบการติดตามสถานการณ์ศัตรูข้าว จ.ชัยนาท	จุฬาฯ
2535	วรทัย เมฆสุต	การประเมินผลสื่อที่ใช้เผยแพร่ในโครงการแรงงานเด็ก มูลนิธิเพื่อการพัฒนาเด็ก	จุฬาฯ
2536	จิตาภา สุขพลำ	การเปรียบเทียบสัมฤทธิ์ผลในการเผยแพร่ข่าวสารเรื่องโรคท้องร่วงระหว่างเอกสารภาษาถิ่น (เขมรถิ่นไทย) กับภาษาไทยมาตรฐานใน อ.ท่าตูม จ.สุรินทร์	จุฬาฯ

จากงานวิจัยทั้งหมด สามารถแยกแยะแนวทางการวิจัยได้เป็น 3 แนวใหญ่ ๆ คือ

- (1.1.1) การประเมินประสิทธิผลของสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็ก
- (1.1.2) การสำรวจความคิดเห็นต่อสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็ก
- (1.1.3) การใช้สื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็ก

(1.1.1) การประเมินประสิทธิผลของสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็ก

งานวิจัยส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กนั้น มักจะออกแบบการวิจัยเพื่อการประเมินผลประสิทธิภาพของสื่อชนิดนี้แทบทั้งสิ้น รวมทั้งวิธีการวิจัยที่ใช้ก็คล้ายคลึงกันคือ การวิจัยกึ่งทดลอง/ทดลอง ซึ่งช่วยให้คำตอบเกี่ยวกับการประเมินประสิทธิผลมีความแม่นยำมากขึ้น

ผลจากการประเมินประสิทธิภาพของสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเอกสารแผ่นพับ (brochure) หนังสือเล่มเล็ก (ลักษณะ: 2523, กติมา: 2523, วรทัย: 2535, ชิดาภา: 2536, จีระวรรณ: 2534) ได้พบผลการวิจัยที่น่าสนใจดังนี้

(i) ระดับของประสิทธิผล ส่วนใหญ่ผู้วิจัยจะตั้งระดับการหวังผลเอาไว้ 3 ระดับ คือ ความรู้ (K) ทักษะ (A) และการลงมือปฏิบัติ (P) ผลการวิจัย 4 ใน 5 ขึ้นพบว่า การใช้สื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กนั้นจะสามารถให้ผลในการเพิ่มความรู้ของผู้รับสาร ได้อย่างค่อนข้างแน่นอน

อย่างไรก็ตาม สำหรับการหวังผลในระดับทักษะและลงมือทำนั้นยังไม่อาจจะแน่ใจได้ ในกรณีของลักษณะ (2523) ที่ใช้เอกสารเผยแพร่เรื่องอนามัยครอบครัวแก่กลุ่มแม่บ้านนั้น กลุ่มตัวอย่างตอบว่า ได้มีทัศนคติใหม่ ๆ เกี่ยวกับการเลี้ยงดูเด็ก และ 64% คิดว่าจะนำไปปฏิบัติต่อไป แต่สำหรับวรทัย (2535) ที่เอาหนังสือชีวิตแรงงานเด็กและแผ่นพับข้อควรระวังไปเผยแพร่โดยตรงกับเด็กนักเรียนชั้นม.6 จ.อุบลราชธานี แม้ว่าเด็กนักเรียนจะมีทัศนคติตามที่ทางผู้เผยแพร่ต้องการ แต่เด็ก ๆ ส่วนใหญ่ก็ยังคงตอบว่า ไม่แน่ใจว่าตนจะเข้ามาทำงานที่กรุงเทพหรือไม่ (ทั้ง ๆ ที่ทางโครงการเผยแพร่ไม่อยากจะให้เข้ามา) และไม่แน่ใจว่าจะสามารถช่วยเหลือตัวเองได้หรือไม่ เมื่อมาอยู่ในกรุงเทพ ประสิทธิภาพที่เกิดขึ้นนี้สะท้อนให้เห็นว่า ในระดับของการลงมือปฏิบัติตามนั้น อาจจะไม่ได้ขึ้นอยู่กับประสิทธิผลของสื่อเสมอไป หากทว่าขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่เป็นจริงของผู้รับสารมากกว่า

(ii) ระบบการเผยแพร่ จากลักษณะธรรมชาติของสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กนั้น ในท่ามกลางข้อดีเด่นต่าง ๆ ของสื่อสิ่งพิมพ์ที่เหมาะสมและเอื้ออำนวยอย่างยิ่งต่อการนำมาใช้เผยแพร่ข่าวสารข้อมูล โดยเฉพาะข้อมูลที่เป็นประเภทความรู้ แต่ทว่าอุปสรรคเฉพาะตัวประการหนึ่งของสื่อสิ่งพิมพ์ก็คือ เรื่องระยะทางที่ปิดกั้นการเข้าถึง (Accessibility) เนื่องจากการเผยแพร่ของสื่อสิ่งพิมพ์ต้องใช้การขนส่ง (ซึ่งแตกต่างไปจากวิทยุและโทรทัศน์ที่ใช้คลื่นแม่เหล็กไฟฟ้าในอากาศ) ดังนั้น การวิจัยทั้ง 5 ชิ้นที่สามารถวัดประสิทธิผลของตัวสื่อได้นั้นก็เนื่องจากสามารถเอาชนะระยะทางได้ทั้งสิ้น ในกรณีนี้งานวิจัยของกิติมา (2523) ที่ศึกษาด้วยการทดลองส่งเอกสารข่าวสารการวางแผนครอบครัวโดยส่งผ่านระบบไปรษณีย์ จึงเป็นงานวิจัยที่มองเห็นได้อย่างชัดเจนว่า ผู้วิจัยได้มุ่งที่แสวงหาช่องทาง (channel) การเผยแพร่ข่าวสารที่มีประสิทธิภาพเพื่อจัดส่งสื่อสิ่งพิมพ์ และเนื่องจากผู้วิจัยเลือกเขตศึกษาเป็นจ.นนทบุรี จึงมีความเป็นไปได้สูงที่จะใช้ระบบการเผยแพร่ด้วย

ไปรษณีย์เนื่องจากเป็นชุมชนเมืองที่มีโครงสร้างพื้นฐานและเครือข่ายการสื่อสารไปรษณีย์ที่ดี แต่หากเป็นชุมชนชนบทที่ขาดเงื่อนไขดังกล่าว ก็น่าสงสัยว่า จะมีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด ดังนั้นจึงควรมีการศึกษากระบวนการเผยแพร่ข่าวสารผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ในชนบทดูด้วยว่าเป็นอย่างไร เนื่องจากสื่อสิ่งพิมพ์เป็นสื่อที่มีประโยชน์มากและได้ผลแน่นอนในเรื่องการให้ความรู้ แต่ยังคงติดขัดเรื่องช่องทางการเผยแพร่

(iii) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับประสิทธิผลของสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็ก

จากงานวิจัย 4-5 ชิ้นที่กล่าวมาไว้วิเคราะห์ปัจจัยบางประการที่มีความเกี่ยวข้องกับประสิทธิภาพของสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็ก สื่อสิ่งพิมพ์ดังกล่าวจะสามารถให้ผลตรงตามเป้าหมายที่ผู้ส่งสารตั้งไว้มากน้อยเพียงใด ขึ้นอยู่กับ

- การมีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับลักษณะกลุ่มเป้าหมาย เช่น ลักษณะ (2523) ได้ทดลองใช้เอกสารเผยแพร่เรื่องความรู้เฉพาะสำหรับสตรีและความรู้เรื่องการเลี้ยงเด็กกับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นแม่บ้านและมีบุตรแล้ว ลักษณะของกลุ่มตัวอย่างจะสอดคล้องกับประเภทของเนื้อหา ความใกล้ชิดกับเนื้อหา ทำให้การใช้สื่อเป็นไปอย่างได้ผล

- การใช้รูปแบบที่เหมาะสมกับลักษณะกลุ่มเป้าหมาย ดังเช่นงานของจิตาภา (2536) ที่ทดลองให้กลุ่มตัวอย่างที่พูดภาษาเขมรถิ่นไทย 2 หมู่บ้าน (เป็นกลุ่มทดลอง 1 และกลุ่มควบคุม 1) ทดลองอ่านเอกสารที่เขียนด้วยภาษาถิ่นและภาษาไทย แม้ว่าโดยรวมแล้วกลุ่มตัวอย่างจากทั้ง 2 หมู่บ้านจะมีความรู้เพิ่มขึ้นมากกว่าก่อนการทดลอง แต่พบว่ากลุ่มที่ได้อ่านภาษาถิ่นจะมีความสนใจและจดจำได้ดีกว่า เนื่องจากเป็นภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวัน แม้ว่าอาจจะอ่านยากในตอนแรก แต่เมื่ออ่านออกแล้วก็จะเกิดความสนุกสนานและไม่ต้องแปลให้เกิดความผิดพลาด ความใกล้ชิดด้านรูปแบบทำให้การใช้สื่อได้ผลดี

(iv) ดังนั้น หากกล่าวโดยสรุป ประสิทธิภาพของการใช้สื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กนั้นจะมีมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับปัจจัยและเงื่อนไขต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ปัจจัยเรื่องการเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายที่ดูเหมือนจะเป็นปัญหาใหญ่ของสื่อสิ่งพิมพ์ทุกประเภท ต่อจากนั้นก็เงื่อนไขที่ผู้ส่งสารจำเป็นต้องรู้อย่างแน่นอนว่า กลุ่มเป้าหมายของใครคือใครเพื่อสร้างเนื้อหาและรูปแบบของสื่อให้สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมาย และเงื่อนไขที่ขาดไม่ได้ก็คือ กลุ่มเป้าหมายจำเป็นต้องอ่านออกเขียนได้ ฉะนั้น สื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กจึงมักจะมีกลุ่มเป้าหมายขนาดเล็ก หากขาดเงื่อนไขและปัจจัยที่กล่าวมานี้ การใช้สื่อดังกล่าวก็จะได้ไม่ผล ดังเช่น จีวรธรรม (2535) พบว่า การใช้สื่อแผ่นพับเพื่อรณรงค์เรื่องศัตรูข้าวในจ.ชัยนาท ก็มีกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์จากแผ่นพับดังกล่าว เนื่องจากอ่านไม่รู้เรื่อง ไม่เข้าใจเนื้อหา ไม่เคยเปิดดูและหลังจากรับแจกไปแล้วก็ทำหายเป็นต้น

(1.1.2) การสำรวจความคิดเห็นของประชาชนต่อสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็ก

มีงานวิจัย 2 ชิ้นที่มีการซักถามความคิดเห็นของผู้ใช้ที่มีต่อสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กที่หน่วยงานต่าง ๆ ผลิตขึ้นมา ทั้งสองชิ้นกล่าวนั้น ถึงแม้จะเป็นเรื่องเฉพาะของสื่อเฉพาะกิจในแต่ละหน่วยงาน แต่คำตอบที่ได้ก็แสดงให้เห็นความต้องการที่น่าจะเป็นลักษณะร่วมของประชาชนในการใช้สื่อท้องถิ่น

(i) ในช่วงปี 2510 กองการศึกษาผู้ใหญ่ (ชื่อเดิมของกรมการศึกษานอกโรงเรียน) สำรวจพบว่า ผู้ที่เรียนชั้นประถม 4 (การศึกษากาตบังคับในขณะนั้น) ไปแล้ว หลังจากนั้น 3 ปีจะมีอัตราการลืมหนังสือถึง 35% เนื่องจากขาดหนังสือที่จะอ่าน ดังนั้น จึงจำเป็นต้องให้การศึกษานอกโรงเรียนต่อไปโดยใช้ระบบสื่อสารมวลชนเป็นสื่อกลาง

จากแนวคิดดังกล่าว ตั้งแต่ปีพ.ศ.2508 กองการศึกษาผู้ใหญ่ได้ออกหนังสือพิมพ์ฝ่าผนังชื่อ "สารผู้ใหญ่" โดยมีเป้าหมาย 2 ประการ คือเพื่อส่งเสริมการอ่านป้องกันการลืมหนังสือ และมุ่งให้เนื้อหาที่มีประโยชน์ต่อชีวิตประจำวัน ซึ่งวิไล (2524) ผู้วิจัยสนใจว่า หนังสือพิมพ์ฝ่าผนัง "สารผู้ใหญ่" นี้จะตอบสนองเป้าหมายทั้ง 2 ประการได้หรือไม่

รูปแบบของ "สารผู้ใหญ่" เป็นหนังสือขนาดเท่าหนังสือพิมพ์ทั่วไป พิมพ์หน้าเดียวสำหรับปิดฝาผนัง ตัวอักษรโต มีภาพประกอบ ออกเป็นรายปักษ์ ครั้งละ 50,000 เล่ม และจัดส่งให้ตามห้องสมุดประชาชน วัด บ้านกำนันผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น เนื้อหาประกอบด้วยเรื่องเกร็ดความรู้ ข่าวสาร การวางแผนครอบครัว กฎหมายในชีวิตประจำวัน โฆษณาการ สังคมและประเพณี

ผู้วิจัยได้สำรวจความคิดเห็นของกลุ่มตัวอย่าง 307 คนในจ.ราชบุรีว่ามีความเห็นต่อ "สารผู้ใหญ่" อย่างไรบ้าง ผลการวิจัยที่น่าสนใจมีดังนี้

- คุณลักษณะของผู้อ่าน กลุ่มผู้อ่านส่วนใหญ่เป็นผู้ชายมากกว่าผู้หญิง อายุต่ำกว่า 30 ปี ปริมาณการอ่านจะอ่านนาน ๆ ครั้ง โดยสถานที่ที่จะอ่านจะเป็นในห้องสมุดประชาชน โดยที่เมื่อผู้วิจัยสำรวจแบบแผนการอ่านหนังสือพิมพ์ทั่วไป จะพบว่าอ่านเกือบทุกวัน โดยอ่านที่ร้านกาแฟ ร้านของชำและร้านค้าทั่วไป นี่จึงเป็นแง่คิดเกี่ยวกับเรื่อง "ช่องทาง" (channel) ที่จะส่งสารว่าไม่สอดคล้องกับแบบแผนการเปิดรับสื่อของประชาชน

- ความคิดเห็นต่อด้านรูปแบบ ในเรื่องขนาดหนังสือ ขนาดภาพและตัวอักษร กลุ่มตัวอย่างมีความเห็นว่าดีแล้ว ปัญหาที่มีคือปัญหาการใช้ภาษา ซึ่งกำกวม เข้าใจยาก ทั้งนี้มีกลุ่มตัวอย่างจำนวนหนึ่งระบุว่า เคยเขียนจดหมายมาถามผู้จัดทำ แต่น้อยมากที่จะได้คำตอบ แสดงให้เห็นว่าฝ่ายผู้ส่งสารมีความสนใจน้อยมากต่อการมีส่วนร่วมของผู้รับสารในแง่ feedback

- ปัญหาการผลิตและการกระจาย ดูเหมือนว่าปัญหาที่สำคัญของหนังสือเล่มนี้คือ ความล่าช้าในการผลิตซึ่งมีมากจนผู้อ่านคิดว่าเลิกจัดทำไปแล้ว รวมทั้งปัญหาด้านการเผยแพร่กระจายไม่มีประสิทธิภาพ ทำให้ขาดความสม่ำเสมอ ซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญของ "หนังสือพิมพ์"

• การแสดงบทบาทในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ในการตอบคำถามข้อนี้ ผู้วิจัยได้ใช้การวิเคราะห์เนื้อหาของหนังสือตลอดปี 2522 และพบว่ามีเนื้อหาโภชนาการมากเป็นอันดับหนึ่ง รองมาเป็นเรื่องเกษตร โดยไม่มีเรื่องกฎหมายในชีวิตประจำวันเลย ทั้ง ๆ ที่เรื่องการเกษตรและกฎหมายเป็นเรื่องที่ชาวบ้านมีความต้องการมาก จึงนำมาสรุปข้อสรุปที่ว่า "สารผู้ใหญ่" ยังแสดงบทบาทได้ไม่สมบูรณ์นัก

(ii) ในปีพ.ศ.2532 พิชัย (2532) ศึกษาความคิดเห็นของประชาชน 220 คน จาก 22 หมู่บ้าน จ.ลำปาง ที่มีต่อสื่อสิ่งพิมพ์ที่ผลิตโดยกรมการศึกษานอกโรงเรียน (กศ.น.) เนื่องจากกศ.น.ได้ผลิตสื่อเฉพาะกิจที่เป็นสิ่งพิมพ์หลายประเภท เช่น หนังสือพิมพ์กำแพง/ฝาผนัง สารท้องถิ่น จดสาร แผ่นพับ โปสเตอร์ หนังสือเล่ม ฯลฯ โดยบรรจุเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของประชาชน อันได้แก่ เรื่องการเกษตร สาธารณสุข กฎหมาย การศึกษา และวัฒนธรรม อย่างไรก็ตาม ในปี 2522 ได้มีการสอบถามความคิดเห็นของประชาชนผู้ใช้สื่อเหล่านี้ไปแล้ว และพบว่า เท่าที่ทำมาสื่อเหล่านี้ยังไม่สอดคล้องกับความต้องการของผู้รับบริการ รวมทั้งมีข้อเสนอแนะจากผู้ใช้งาน

• หนังสือพิมพ์ฝาผนัง ซึ่งมี 2 เล่มคือ "เพื่อนชาวบ้าน" และหนังสือพิมพ์ชนบทคือ "เพื่อน" ซึ่งออกเป็นประจำ ทั้ง 2 เล่มนี้อาจจะมีขนาดเท่ากันได้ แต่ควรมีเอกลักษณ์ที่แตกต่างกัน

• จดสาร เป็นสิ่งพิมพ์ที่ควรจัดตามความเหมาะสม เป้าหมายการใช้คือเสริมหนังสือพิมพ์กำแพงซึ่งมีเนื้อที่จำกัด

• หนังสือเล่ม โดยลักษณะสื่อจะเป็นรูปแบบที่มีเนื้อหาที่เสริมเรื่องราวที่ทำความเข้าใจได้มากที่สุด ในหนังสือเล่มควรมีภาพประกอบ ซึ่งต้องเป็นภาพที่ชัดเจนและสื่อความหมาย โดยเฉพาะเนื้อหาที่มีลักษณะเป็นคำแนะนำไปสู่การปฏิบัติ (Instruction)

กล่าวโดยสรุปก็คือ ควรจะกำหนดเป้าหมายของการให้เนื้อหาในสื่อแต่ละประเภทให้ชัดเจนโดยต้องสอดคล้องกับธรรมชาติของสื่อแต่ละชนิด นอกจากนั้นเพื่อแก้ปัญหาเรื่องการให้เนื้อหาที่สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้าน ควรจะให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำโดยค่อย ๆ ดำเนินการไปที่ละเล็กทีละน้อย

สำหรับในงานวิจัยครั้งนี้ พิชัย (2532) ได้เลือกสื่อสิ่งพิมพ์ 2 ประเภท คือ หนังสือพิมพ์ฝาผนัง "เพื่อนชาวบ้าน" และหนังสือพิมพ์ชนบท "เพื่อน" มาประเมินผลเป็นการเฉพาะ ผลการวิจัยสอดคล้องกับงานศึกษาสื่อเฉพาะกิจโดยทั่ว ๆ ไป กล่าว ชาวบ้านมีความพอใจในเนื้อหาสาระไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา เกษตรหรือสาธารณสุขก็ตาม

(1.1.3) การใช้สื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็ก

ในขณะที่งานวิจัยประสิทธิผลนั้นจะมีแนวคิดทฤษฎีผลกระทบ (Impact Theory) รองรับอยู่เบื้องหลัง ก็มีงานวิจัยอีกประเภทหนึ่งที่ใช้แนวคิดเรื่องการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจ (Uses & Gratifications Approach) ที่เริ่มมองผู้รับสารอย่าง active มากขึ้น เช่น นันทวัน (2533) ศึกษากลุ่มตัวอย่างที่เป็นกลุ่มพิเศษคือ ผู้นำสตรีที่เป็นกำนันและผู้ใหญ่บ้านเพื่อจะดูว่า กลุ่มผู้นำสตรีเหล่านี้ได้ใช้ประโยชน์จากจดหมายข่าวที่ราชการได้จัดทำขึ้นเพื่อเป็นสื่อเสริมการศึกษาหลังจากจบการอบรมไปแล้วอย่างไรบ้าง ผลจากวิจัยพบว่า กำนันและผู้ใหญ่บ้านสตรีได้ใช้จดหมายข่าวดังกล่าวในหลายรูปแบบ เช่น ใช้ในการประชาสัมพันธ์กับลูกบ้าน ใช้เพิ่มความรู้ให้ตนเอง ใช้เป็นช่องทางการติดต่อสื่อสารระหว่างผู้นำสตรีด้วยกัน และใช้เพื่อแก้ปัญหาบางอย่างในการปฏิบัติงาน นอกจากนี้ กลุ่มตัวอย่างยังเห็นว่า น่าจะมีการใช้ประโยชน์จากจดหมายข่าวดังกล่าวได้มากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน หากมีการเปลี่ยนระบบจากการสื่อสารแบบทางเดียวมาเป็นการสื่อสารแบบสองทาง รวมทั้งได้ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการปรับปรุงเนื้อหา รูปแบบ และการบริหารจัดการอีกด้วย งานวิจัยชิ้นนี้แสดงให้เห็นถึงบทบาทในการที่จะเปิดโอกาสให้ผู้รับสารได้เข้ามามีส่วนร่วมในระบบการสื่อสารมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อเสนอให้มีการหมุนเวียนคัดเลือกเอาผู้นำสตรีผลัดเปลี่ยนมาเป็นผู้จัดทำจดหมายข่าวนั้นก็เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมที่เพิ่มระดับมากยิ่งขึ้น

(1.2) หอกระจายข่าวและเสียงตามสาย

(ก) หอกระจายข่าวและเสียงตามสายคืออะไร

"หอกระจายข่าวเป็นสื่อท้องถิ่นขนาดเล็กระดับหมู่บ้านประเภทสื่อกระจายเสียง ในทางเทคนิค หอกระจายข่าวจะประกอบด้วยลำโพงกระจายเสียง เครื่องกระจายเสียงที่อาจจะตั้งอยู่บ้านของกำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน เครื่องเล่นเทป วิทยุ ไมโครโฟน และอุปกรณ์อื่น ๆ ที่ใช้ประกอบการกระจายเสียงเพื่อให้คนในชุมชนหมู่บ้านทั้งหมดได้รับฟัง

"เสียงตามสาย" เป็นสื่อเฉพาะกิจประเภทการกระจายเสียงในระดับชุมชนอีกประเภทหนึ่งเช่นเดียวกับหอกระจายข่าว หลักการทำงานของเสียงตามสายก็เหมือนกับหอกระจายข่าว หรืออาจจะดัดแปลงจากหอกระจายข่าว คือมีศูนย์กลางที่มีเครื่องกระจายเสียงอยู่ที่หนึ่ง จากนั้นก็จะมีการต่อลำโพงเป็นเครือข่ายไปทั่วอาณาบริเวณชุมชน สำหรับระบบการกระจายข่าวสารก็ดำเนินการเช่นเดียวกับหอกระจายข่าวทุกประการ

● การริเริ่มและการบริหารจัดการ การริเริ่มจัดตั้งหอกระจายข่าวส่วนใหญ่มาจากการริเริ่มของชาวบ้านเอง (โดยอาจจะเห็นตัวอย่างในหมู่บ้านอื่น หรือได้รับแนวคิดมาจากเจ้าหน้าที่ของทางราชการ) เริ่มตั้งแต่เงินทุนในการจัดตั้งซื้อหาอุปกรณ์ ซึ่งมักได้มาจากการบริจาคและการจัดงาน

หาเงิน แต่ละแห่งใช้เงินริเริ่มจัดตั้งเฉลี่ยประมาณแห่งละ 14,000 บาท จากจุดเริ่มต้นดังกล่าว ทำให้หอกระจายข่าวมีลักษณะของการเป็นสื่อที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมอยู่สูงมาก เริ่มตั้งแต่มีส่วนร่วมในการเป็นเจ้าของร่วมกัน ซึ่งจะมีผลไปถึงการมีศักยภาพที่จะมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์และการบริหารจัดการร่วมกัน

- ในแง่บทบาทหน้าที่ของสื่อท้องถิ่นขนาดเล็กนี้ หอกระจายข่าวสามารถจะทำหน้าที่เช่นเดียวกับที่สื่อมวลชนโดยทั่ว ๆ ไปดำเนินอยู่ได้ คือ การให้ข่าวสาร การให้ความรู้ การให้ความบันเทิง ตลอดจนการใช้เป็นเครื่องมือโฆษณาประชาสัมพันธ์บริการและสินค้าต่าง ๆ และเนื่องจากเป็นสื่อขนาดเล็กที่ผู้ใช้สามารถเข้าถึงได้ง่าย จึงมีศักยภาพที่จะทำหน้าที่สำหรับการสื่อสารแบบสองทาง (Two-way communication) และใช้เป็นเครื่องมือประสานงานระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านหรือชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ได้

- วิธีการดำเนินงานของหอกระจายข่าว นั้น โดยส่วนใหญ่ผู้ดำเนินการส่งกระจายเสียงมักจะเป็นกำนันหรือผู้ใหญ่บ้าน หรืออาจเป็นอาสาสมัครคนอื่น ๆ ผู้ดำเนินการเหล่านี้อาจจะได้รับการฝึกอบรมเพิ่มเติมให้มีความรู้เรื่องการกระจายเสียง

- สำหรับวิธีการกระจายเสียงนั้นมีหลายรูปแบบ เช่น การจัดรายการสดของผู้กระจายเสียง ตัวอย่างเช่น ผู้ใหญ่บ้านหรือกำนันอาจจะเอาข่าวของทางราชการมาอ่านประกาศให้ลูกบ้านทราบ หรือการใช้วิธีการถ่ายทอดเสียงจากวิทยุ และวิธีการเปิดเทปบันทึกเสียงผ่านไมโครโฟนให้ได้ยินตลอดทั้งหมู่บ้าน สำหรับในรูปแบบสุดท้ายนี้ มีหน่วยงานราชการบางแห่งที่ทำงานให้บริการอย่างใกล้ชิดกับประชาชนในชนบท เช่น กรมส่งเสริมการเกษตรได้เริ่มทดลองผลิตเทปเสียงบันทึกความรู้ด้านเกษตรลงในคลิ๊ปเทปและจัดส่งไปเผยแพร่ออกทางหอกระจายข่าวจำนวน 35 แห่งในปี 2530 นอกจากนั้นทางกรมฯ ยังมีโครงการจะเพิ่มจุดดำเนินการทั่วประเทศเป็น 3,000 แห่ง

(ข) ปริมาณงานวิจัย

หอกระจายข่าวและเสียงตามสายอาจถือได้ว่า เป็นสื่อที่มีความสำคัญมากต่อการพัฒนาชนบท ทั้งนี้เนื่องจากเป็นแหล่งข่าวสาร 1 ใน 4 ที่พบจากการสำรวจว่า ประชาชนในชนบทใช้เป็นแหล่งติดตามข่าวสาร และแสวงหาความรู้ คือ โทรทัศน์ วิทยุ เอกสารสิ่งพิมพ์เฉพาะ และหอกระจายข่าว และจากงานวิจัยหลายชิ้นที่ได้กล่าวมาแล้ว จะพบอยู่เสมอว่า ในการติดตามข่าวสาร เรื่องการเมือง การแสวงหาความรู้ทางการเกษตร สาธารณสุข และอื่น ๆ ประชาชนจะอ้างอิงถึงหอกระจายข่าวรวมอยู่ในแหล่งข่าวเสมอ แต่ทว่าเมื่อเปรียบเทียบกับสื่อมวลชนขนาดใหญ่ ๆ เช่น โทรทัศน์และวิทยุแล้ว หอกระจายข่าวจะมีข้อเด่นเฉพาะตัวตรงที่เป็นสื่อขนาดเล็กในชุมชน ดังนั้นโอกาสที่ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ระดับกำหนดความต้องการ ร่วมการผลิต ร่วมดำเนินการ ตลอดจนถึงร่วมวางแผนการใช้งาน ย่อมมีสูงกว่าสื่อขนาดใหญ่ เช่น วิทยุ และโทรทัศน์

งานวิจัยเกี่ยวกับหออกระจ่ายข้าวและเสียงตามสายมีดังนี้

ปี พ.ศ.	ชื่อผู้ศึกษา	ชื่อผลงาน	สถาบัน
2525	ธนพล ไถ่หิ์สุวรรณ	ประสิทธิผลของเสียงตามสายที่มีต่อความรู้/ความเข้าใจของประชาชนเกี่ยวกับการปกครองท้องถิ่นในรูปแบบเทศบาล : ศึกษากรณีเทศบาลเมือง จ.สิงห์บุรี	จุฬาฯ
2532	มุกดา แก้วมณีโชค	ประสิทธิผลของสื่อเสียงตามสายที่มีต่อความรู้ ทักษะคิด และการปฏิบัติงานเกี่ยวกับสุขภาพโภชนาการของประชาชน เขตเทศบาล จ. ชลบุรี	จุฬาฯ
2533	ประไพพรรณ ธงอินเนตร	หน้าที่ของหออกระจ่ายข้าวในด้านการให้ความรู้ความเข้าใจด้านสาธารณสุขมูลฐานแก่ประชาชนในจ.นครปฐม	จุฬาฯ
2533	วิชัย วิริยา	ประสิทธิผลการให้การศึกษาเรื่องโรคอุจจาระร่วงแก่ประชาชนโดยวิธีการฝึกอบรมและการพึ่งพาทางหออกระจ่ายข้าวสารประจำหมู่บ้าน จังหวัดน่าน	จุฬาฯ
2534	ปาริชาติ สายธนู	การศึกษาเปรียบเทียบประสิทธิภาพของหออกระจ่ายข้าวในการเผยแพร่รายการเพื่อการเกษตรระหว่าง 2 หมู่บ้าน	ธรรมศาสตร์
2536	จิรพรรณ ไสยอินทร์	การศึกษาเรื่องการเปิดรับข่าวสารการเกษตร จากหออกระจ่ายข้าวของเกษตรกรในท้องที่ จ.นครนายก	แม่โจ้
2536	เลอสิทธิ์ สายแก้วมา	ความต้องการความรู้ของเกษตรกร จากหออกระจ่ายข้าวของหมู่บ้าน : กรณีศึกษาในอำเภอบ้านนา จ.ลำพูน	แม่โจ้
2539	ภูวคณ จันทศร	ความคิดเห็นของเกษตรกรที่มีต่อการเผยแพร่ความรู้ทางการเกษตร โดยวิธีการใช้เทปบันทึกเสียงผ่านหออกระจ่ายข้าวในจังหวัดนครราชสีมา	ขอนแก่น
2539	ศุมน โมรากุล	การศึกษาแนวทางการปรับปรุงหออกระจ่ายข้าวของชุมชน	จุฬาฯ

(ค) ผลการวิจัย

จากปริมาณการวิจัยทั้งหมด สามารถแบ่งได้เป็น 4 หัวข้อดังนี้

- (1) การสำรวจสถานภาพปัจจุบันของหอกระจายข่าว/เสียงตามสาย
- (2) การสำรวจความต้องการของประชาชนที่มีต่อหอกระจายข่าว
- (3) การประเมินประสิทธิผลของหอกระจายข่าว
- (4) การศึกษารูปแบบการบริหารของหอกระจายข่าว

(1) งานวิจัยสำรวจสถานภาพปัจจุบันของหอกระจายข่าว/เสียงตามสาย

ในปี 2539 หลังจากที่มีการนำเอาสื่อหอกระจายข่าวและเสียงตามสายไปใช้อย่างแพร่หลายในชนบท สมณ (2539) ก็ได้สำรวจสถานภาพปัจจุบันของหอกระจายข่าว/เสียงตามสายเพื่อแสวงหาแนวทางปรับปรุงสื่อชุมชนตัวนี้

ผู้วิจัยสำรวจพบว่า การกระจายเสียงนั้นมีทิศทางอยู่ 2 แบบคือ การกระจายเสียงผ่านดาวเทียมซึ่งเป็นช่องทางแบบโลกาภิวัตน์ (Globalized) และหอกระจายข่าวซึ่งเป็นช่องทางแบบชุมชน (localized) ใช้เทคโนโลยีระดับต่ำ ต้นทุนต่ำ และในขณะที่สื่อทางเสียงนั้นเป็นสื่อที่มีอิทธิพลต่อชนบทในยุคก่อนหน้าโทรทัศน์ แต่ทว่าเนื่องจากเป้าหมายการใช้วิทยุในท้องถิ่นนั้นถูกเน้นหนักไปในด้านธุรกิจ จนเอามาใช้ประโยชน์เพื่อการพัฒนาสังคมไม่ได้ ด้วยเหตุนี้จึงเกิดหอกระจายข่าวและเสียงตามสายมาเติมช่องว่างทางหน้าที่ดังกล่าว

• ประวัติความเป็นมา

ประวัติความเป็นมาของหอกระจายข่าวนั้นเริ่มเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับเมื่อวิทยุถือกำเนิดขึ้นในปี 2475 เนื่องจากประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่มีเครื่องรับวิทยุ ดังนั้น จอมพลป.จึงมีแนวคิดให้มีการทำวิทยุสาธารณะด้วยการต่อสายไปยังลำโพงที่ตั้งไว้ตามยอดไม้ยอดเสาสูง ๆ ต่อมาเมื่อเครื่องวิทยุมีราคาถูกลง ระบบวิทยุสาธารณะดังกล่าวจึงหายไปจากเขตเมืองหลวง

สำหรับประวัติของเสียงตามสายนั้น เกิดในช่วงจอมพลสฤษดิ์ ที่ชาวจีนชอบรับฟังวิทยุภาษาจีนจากปักกิ่ง จอมพลสฤษดิ์เกรงจะเกิดอิทธิพลจากความคิดทางการเมือง จึงได้จัดตั้งบริษัทส่งเสริมตามสายเป็นภาษาจีน จากกรมประชาสัมพันธ์ โดยต่อสายจากห้องส่งไปยังบ้านสมาชิก และเก็บค่าสมาชิก 30 บาท/เดือน บริษัทดังกล่าวล้มเลิกไปในปีพ.ศ.2525 แต่แม้ว่าทั้งหอกระจายข่าวและเสียงตามสายจะสูญหายไปในเขตกรุงเทพ หากทว่าในต่างจังหวัดกลับถือเป็นนโยบายที่จะใช้สื่อรูปแบบดังกล่าว โดยให้ทางเทศบาลเข้ามามีการจัดการดูแลในรูปแบบของหอกระจายข่าวบ้าง เสียงตามสายบ้าง

• จำนวนหอกระจายข่าว/เสียงตามสาย ผลจากการสำรวจในปีพ.ศ.2525 มี 20,000 แห่ง ประชาชนเป็นผู้ตั้งเอง 65% องค์กร/บุคคลภายนอกมาตั้งให้ 25% ในปีพ.ศ.2536 มีจำนวนเพิ่ม

มากขึ้นถึง 34,077 แห่ง ส่วนใหญ่กระทรวงมหาดไทยจะเป็นผู้ดูแล

● **สถานที่ตั้งและรูปแบบดำเนินงาน**

สถานที่ตั้งส่วนใหญ่จะอยู่ที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน/กำนัน ศาลาประชาคม วัด โรงเรียน โดยมีรูปแบบการดำเนินงานอยู่ 3 รูปแบบคือ

(ก) มีบุคคลเดียวดำเนินงาน กล่าวคือ เป็นทั้งผู้บริหารจัดการวางแผนรายการและผู้ประกาศ มักไม่มีการวางแผนรายการไว้ล่วงหน้า

(ข) ดำเนินงานโดยกลุ่มบุคคล โดยมีกลุ่มบุคคลที่รวมตัวกันอย่างแน่นนอน ภายใต้การสนับสนุนของหน่วยราชการ การบริหารและการกระจายเสียงจะเป็นไปตามใจของกลุ่มบุคคลนี้

(ค) ดำเนินงานในรูปแบบคณะกรรมการ ส่วนใหญ่มักจะเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน มีความมั่นคงในการทำงาน บริหารและกระจายเสียงตามความต้องการของชุมชน สำหรับภาระหน้าที่ของผู้รับผิดชอบก็มีตั้งแต่เป็นผู้ประกาศ เป็นผู้ควบคุมการเปิดเทป เป็นผู้ดูแลอุปกรณ์ และซ่อมแซมเมื่อเกิดชำรุด เป็นต้น

● **การบริหารการเงิน** แล้วแต่รูปแบบการบริหาร ในกรณีที่ส่วนบุคคลเดียวดำเนินงานก็มักจะใช้เงินส่วนตัว ถ้าหากชุมชนเป็นผู้สร้างและบริหารแบบคณะกรรมการก็มักจะใช้การบริจาค การจัดงานมหรสพหารายได้ การให้เช่าอุปกรณ์ ฯลฯ

● **หน่วยงานที่ให้การสนับสนุน** มักจะเป็นหน่วยงานรัฐที่ทำงานเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบทในด้านต่าง ๆ เช่น กระทรวงมหาดไทย (กรมพัฒนาชุมชน) กระทรวงศึกษา สาธารณสุข เกษตร และกลาโหม รูปแบบการสนับสนุนจะเป็นด้านงบประมาณ ข่าวสาร และอุปกรณ์

● **ปัญหาของการดำเนินงาน** ผลจากการสำรวจหออกระจายข่าวที่มีอยู่ พบว่ามีปัญหาสำคัญ ๆ ดังนี้

(i) การขาดผู้รับผิดชอบและควบคุมดูแลที่แน่นอน ในกรณีที่ผู้ใหญ่บ้านต้องรับผิดชอบ ก็จะออกกระจายเสียงได้ต่อเมื่อผู้ใหญ่บ้านอยู่ในหมู่บ้านเท่านั้น หากต้องออกไปประชุม ก็จะต้องการกระจายเสียงหรือในกรณีอุปกรณ์เกิดชำรุดเสียหาย ก็ต้องหยุดดำเนินงาน ทำให้ขาดความต่อเนื่อง

(ii) ขาดงบดำเนินการ ทำให้ชาวบ้านต้องคืนเงินเอง

(iii) ในปัจจุบัน ยังไม่มีหน่วยงานที่รับผิดชอบสื่อตัวนี้อย่างแน่นอน ขาดการจัดทำระบบทะเบียน ดังนั้น เมื่อจะจัดส่งเทปไปให้จึงขาดฐานข้อมูล

(2) **การสำรวจความต้องการของประชาชนที่มีต่อหออกระจายข่าว**

การสำรวจความต้องการของประชาชนนับเป็นบันไดขั้นแรกของการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในสื่อเพื่อปูทางไปสู่การเป็นสื่อของชุมชนอย่างแท้จริง จิรพรรณ (2536)

และเลอสิทธ์ (2536) ทำการสำรวจความต้องการของประชาชนต่อหอกระจายข่าว โดยจิรพรรณ ศึกษาในจ.นครนายก ส่วนเลอสิทธ์ศึกษาในจ.ลำพูน

ประเด็นที่งานวิจัยทั้ง 2 ชิ้นสำรวจมีดังนี้

(i) ความต้องการด้านเนื้อหา ผลการวิจัยสามารถสรุปได้ว่า ความต้องการเนื้อหาจะแปรเปลี่ยนไปตามลักษณะการทำมาหากินของประชาชนในแต่ละเขตพื้นที่ เช่น เลอสิทธ์ (2536) พบว่า ถ้าประชาชนปลูกพืชเพื่อกินใช้เอง ก็อยากจะได้เนื้อหาความรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีในการเพาะปลูก แต่ถ้าปลูกเพื่อขาย ก็ต้องการข้อมูลเกี่ยวกับการตลาด อย่างไรก็ตาม เนื่องจากหอกระจายข่าวเป็นสื่อท้องถิ่นที่ครอบคลุมกลุ่มเป้าหมายไม่กว้างขวางมากนัก ดังนั้น การจัดสรรเนื้อหาให้ตอบสนองต่อความต้องการของกลุ่มเป้าหมายจึงน่าจะเป็นไปได้สูง

(ii) ช่วงเวลาเผยแพร่ ผลการวิจัยทั้ง 2 ชิ้นพบช่วงเวลาที่ประชาชนต้องการให้เผยแพร่ข่าวสารเช่นเดียวกับวิทยุโทรทัศน์ และเป็นช่วงเวลาที่สอดคล้องกับแบบแผนวิถีชีวิตของชาวชนบท คือช่วงเวลาเช้า 6.00-8.00 น. ก่อนไปไร่ นา และช่วงเย็นและค่ำที่กลับจากไร่ นาแล้ว

(iii) การกระจายข่าวสาร (distribution) งานวิจัยทั้ง 2 ชิ้นได้พบปัญหาอุปสรรคสำคัญของหอกระจายข่าวคือ ความไม่สม่ำเสมอและไม่ต่อเนื่องของการกระจายเสียงอันมีสาเหตุสำคัญมาจาก 2 ประการคือ

- การบริหารจัดการภายใน เนื่องจากเครื่องส่งมักจะอยู่ที่บ้านของกำนัน/ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้ดำเนินงานและเป็นผู้ที่มีภารกิจมากมายหลายด้าน ดังนั้น หากคิดภาระการประชุมหรืองานอื่น ๆ ก็ต้องหยุดกระจายเสียงไปโดยปริยาย ดังนั้น กลุ่มตัวอย่างจึงมีข้อเสนอแนะในเรื่องการดำเนินงานบริหารจัดการเสียใหม่โดยเปลี่ยนจากระบบ "ข้าราชการ" (ต้องให้กำนัน/ผู้ใหญ่บ้านดำเนินงาน) มาเป็นระบบ "ชุมชน" คือให้มีการจัดหาอาสาสมัครที่เป็นผู้ดำเนินงานหอกระจายข่าวเป็นการเฉพาะ และให้มีการฝึกอบรมอาสาสมัครดังกล่าวให้รู้วิธีการดำเนินงานและการกระจายเสียง

- การสนับสนุนจากภายนอก เนื่องมาจากหน่วยงานภายนอกที่สนับสนุนแทบความรู้ไม่ได้จัดส่งเทปมาให้อย่างสม่ำเสมอ หรือเทปที่จัดส่งมาไม่ตรงกับความต้องการของชุมชน

(iv) การบำรุงรักษาและซ่อมแซมเทคโนโลยี หากระบบการบริหารจัดการหอกระจายข่าวเป็นแบบราชการ เมื่อมีอุปกรณ์เสียหาย ก็จะถูกปล่อยทิ้งไว้เป็นเวลานานกว่าที่จะทำการซ่อมแซมหรือบางแห่งอาจปล่อยทิ้งไปเลย ปัญหาดังกล่าวมีรากฐานมาจากการที่ประชาชนไม่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Some of belonging) และมีส่วนร่วมในสื่อดังกล่าว ดังนั้น หากต้องการให้เป็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับหอกระจายข่าวแก้ไขได้ จำเป็นต้องปรับระบบการบริหารจัดการให้เป็นของชุมชน

(v) การนำเอาความรู้ที่ได้ไปใช้ประโยชน์ จิรพรรณ (2536) พบว่า ความรู้จากหอกระจายข่าวนั้น มีแต่เกษตรกรที่มีฐานะดีเป็นส่วนใหญ่ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ แต่เกษตรกรที่มีรายได้น้อย (ซึ่งเป็นส่วนใหญ่ของเกษตรกรทั้งหมด) ไม่สามารถจะนำไปประยุกต์ใช้ได้ อันมีสาเหตุเนื่องมาจากไม่มีเงินลงทุน หรือไม่มีเวลามากพอจะปฏิบัติตามคำแนะนำได้ ผลการประเมินดังกล่าวจะช่วยให้หน่วยงานราชการที่รับผิดชอบด้านการถ่ายทอดความรู้นำไปเป็นข้อควรคำนึงถึงด้วย

(vi) ความพร้อมของประชาชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในสื่อ เลอสิทธิ (2536) พบว่า ตามปกติ เกษตรกรก็นำเอาความรู้ที่ได้รับฟังไปพูดคุยกับญาติและเพื่อนบ้านอยู่แล้ว ซึ่งเท่ากับทำหน้าที่เป็นช่องทางเผยแพร่ข่าวสารให้ขยายออกไป นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังพบอีกว่า ประมาณครึ่งหนึ่งของเกษตรกรพร้อมและมีความยินดีที่จะให้การสนับสนุนการดำเนินงานหอกระจายข่าวในรูปแบบต่าง ๆ ตั้งแต่การให้ความร่วมมือในการให้ข้อมูลข่าวสารไปผลิตรายการ ยินดีไปร่วมรายการ ยินดีร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มเรียนรู้/สนับสนุนการดำเนินงาน ข้อมูลดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความพร้อมที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในสื่อท้องถิ่นประเภทนี้ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเสนอแนะว่า ควรที่จะได้นำกลุ่ม/สถาบันสังคมที่มีอยู่แล้วในชุมชนเข้ามาสนับสนุนการดำเนินงานของหอกระจายข่าวให้มากขึ้น

(3) การประเมินประสิทธิผลของหอกระจายข่าวและเสียงตามสายที่มีอยู่

เป็นกลุ่มงานวิจัยที่เกี่ยวกับหอกระจายข่าวที่มีมากที่สุด

(i) เริ่มต้นจากงานของธนพล (2525) ที่ประเมินประสิทธิผลของเสียงตามสายที่มีต่อความรู้/ความเข้าใจของประชาชนเกี่ยวกับการปกครองท้องถิ่นในรูปแบบของเทศบาล จ.สิงห์บุรี ผู้วิจัยใช้การวิจัยแบบการทดลองสนาม (field experiment) ด้วยการวัดความรู้ก่อนและหลังจากที่กลุ่มตัวอย่าง 290 คนได้ฟังรายการเสียงตามสายที่มีเนื้อหาเรื่องความรู้ความเข้าใจเรื่องการปกครองท้องถิ่นในรูปแบบเทศบาล 13 ตอน ตอนละ 10 นาที

ผลการวิจัยที่น่าสนใจมีดังนี้

- **ความสนใจรับฟัง** กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่รายงานว่า ชอบฟังรายการจากเสียงตามสาย และฟังทั้งช่วงเช้าและเย็น อย่างไรก็ตาม ความสนใจในระหว่างรับฟังก็มีไม่มากนัก เนื่องจากฟังไปและทำงานอย่างอื่นไปด้วย

- **ประสิทธิผลด้านการให้ความรู้** จากการวัดผลเปรียบเทียบความรู้ระหว่างก่อน-หลัง ส่วนใหญ่พบว่ากลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้เพิ่มมากขึ้นแต่ในระดับที่ไม่มากนัก ทั้งนี้คงน่าจะเนื่องมาจากเนื้อหาของรายการนั้นเป็นความรู้ที่ชาวบ้านมีอยู่แล้ว และมีการกระจายเสียงเพียง 13 ตอนเท่านั้น

• ตัวแปรด้านคุณลักษณะประชากร กลุ่มตัวอย่างที่สูงอายุและมีการศึกษาจะมีการเปิดรับข่าวสารมากขึ้น แต่ทว่าความเข้าใจในกลุ่มที่มีการศึกษาสูงจะดีกว่า

• การประเมินผล กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เห็นว่า เนื้อหาจากเสียงตามสายเป็นเรื่องราวที่มีประโยชน์ต่อชาวบ้าน ส่วนรูปแบบเสียงตามสายนั้นก็ควรจะใช้ เพราะเสียค่าใช้จ่ายไม่มากและยังยืดหยุ่นต่อความต้องการของชาวบ้าน

(ii) งานชิ้นต่อมาเป็นการประเมินผลประสิทธิผลของเสียงตามสายเช่นเดียวกัน แต่เปลี่ยนเนื้อหาเป็นเรื่องโภชนาการและได้ขยายจำนวนรายการมากขึ้น มุกดา (2532) ใช้วิธีการทดลองเช่นเดียวกับชนพลโดยทดลองส่งกระจายเสียงบทความประกอบเพลง เรื่องสุขภาพโภชนาการ จำนวน 42 ตอน ความยาว 5 นาที เป็นเวลาประมาณ 2 เดือน ให้กลุ่มชาวบ้าน 200 คน ในเขตเทศบาล จ.ชลบุรี รับฟัง แล้ววัดผลเปรียบเทียบความรู้ ทักษะ และพฤติกรรมการปฏิบัติตน ผลการวิจัยพบว่า

• ประสิทธิภาพของสื่อ

◆ ในด้านความรู้ความเข้าใจ จะเพิ่มขึ้นอย่างชัดเจน เนื่องจากกลุ่มตัวอย่างเห็นว่า เนื้อหาฟังเข้าใจง่าย ใช้ศัพท์ง่าย ๆ ใช้ภาษาง่าย ๆ

• ในด้านทัศนคติ ก็มีการเปลี่ยนไปในทางที่พึงปรารถนามากขึ้น

• ในด้านการปฏิบัติ แม้ว่ากลุ่มตัวอย่างจะรายงานว่า มีการปฏิบัติที่ดีขึ้น แต่ทว่าก็ไม่สามารถจะปฏิบัติตามเนื้อหาที่รับฟังมาได้ทุกครั้ง ทั้งนี้เนื่องจากเรื่องการทำและการกินอาหารยังเป็นเรื่องความเคยชินที่ต้องใช้เวลาในการเปลี่ยนแปลง

• ความคิดเห็นโดยทั่วไป

◆ ปัญหาทางเทคนิค เป็นจุดอ่อนที่กลุ่มตัวอย่างต้องการให้แก้ไขมากที่สุดคือระดับความดังค่อยและความชัดเจนของเสียง

◆ สำหรับบทวิทยุ ควรเพิ่มเติมลักษณะการโน้มน้าวชักชวน จะได้ผลดีกว่าให้ข้อมูลความรู้เฉย ๆ

◆ รูปแบบรายการ ควรเป็นข่าวแล้วมีบันเทิงสอแทรก

◆ ควรมีการประเมินผลเป็นระยะ ๆ เพื่อนำเอาความคิดเห็นของผู้ฟังมาปรับปรุงรายการ

(iii) วิจัย (2533) ประเมินประสิทธิผลของหอกระจายข่าวในการให้ความรู้ด้านสาธารณสุข (โรคท้องร่วง) โดยเปรียบเทียบกับรูปแบบการให้ความรู้ด้วยการฝึกอบรม วิธีการวิจัยนั้นใช้วิธีการกึ่งทดลอง ซึ่งให้คำตอบเรื่องประสิทธิผลได้อย่างแน่นอน รวมทั้งวัดประสิทธิผลของสื่อในระดับ K-A-P ทั้ง 3 ระดับ ผลการวิจัยในระดับแรกพบว่า กลุ่มแม่บ้านในจ.น่านที่ได้รับความรู้จากการฝึกอบรมและจากเทปที่ฟังจากหอกระจายข่าว จะมีความรู้-ทัศนคติ-และการลงมือปฏิบัติ

ในเรื่องที่อรรถวรงค์ได้ศึกษาเดิม และเมื่อมีการเปรียบเทียบระหว่างวิธีการฝึกอบรมและจากหอกระจายข่าวแล้ว พบว่า K-A-P ของกลุ่มตัวอย่างทั้งสองล้วนไม่แตกต่างกัน ซึ่งหมายความว่า หอกระจายข่าวสามารถจะนำมาใช้รูปแบบสื่อที่ทดแทนการฝึกอบรมได้

(iv) ปาริชาติ (2534) ทำการวิจัยเปรียบเทียบรูปแบบการนำเสนอในรายการแบบต่างๆ ที่ใช้ในหอกระจายข่าว (ซึ่งคล้ายคลึงกับการวิจัยเรื่องสื่อมวลชน) และยังทำการเปรียบเทียบระดับการพัฒนาของกลุ่มเป้าหมายซึ่งแบ่งเป็นเขตพื้นที่ก้าวหน้าและล้าหลัง ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยแบบกึ่งทดลองเช่นเดียวกัน โดยการส่งบทความรู้เรื่องมะนาวใน 3 รูปแบบรายการ คือ รูปแบบบทความ ความ ละคร และสนทนาไปให้ หลังจากทิ้งเทปคังให้เปิดเผยแพร่นาน 2 แห่งประมาณ 2 อาทิตย์ ผู้วิจัยก็เดินทางไปวัดระดับความรู้ของกลุ่มตัวอย่าง

ผลการวิจัยในส่วนที่เกี่ยวกับเขตพื้นที่นั้นยังสรุปไม่ได้แน่นอน แม้ว่าผู้วิจัยจะพบว่า ความรู้ของกลุ่มตัวอย่างในพื้นที่เขตล้าหลังจะมีสูงกว่าเขตก้าวหน้า ทั้งนี้ เนื่องจากวิธีการออกแบบการวิจัยนั้น ผู้วิจัยไม่ได้วัดความรู้ก่อนการทดลองเอาไว้เปรียบเทียบ

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยก็ได้ค้นพบรูปแบบรายการนำเสนอที่ประชาชนชื่นชอบคือ รูปแบบสนทนา ซึ่งเป็นรูปแบบกึ่งกลางระหว่างการอ่านบทความ (ที่เป็นทางการมากเกินไป) และรูปแบบละคร (ซึ่งเป็นการละเล่นการแสดงมากเกินไป) ความชื่นชอบดังกล่าวไม่แตกต่างจากสื่อที่เป็นวิทยุและโทรทัศน์มากนัก

นอกเหนือจากการทดสอบประสิทธิภาพตามประเด็นการวิจัยแล้ว ผู้วิจัยยังได้การประเมินผลป้อนกลับ (feedback) ของประชาชนต่อหอกระจายข่าวที่มีอยู่ในแง่มุมอื่นๆ เช่น ยังไม่ค่อยมีเรื่องราวที่เป็นแนวคิดใหม่ ๆ มาเผยแพร่ทางหอกระจายข่าว และประชาชนไม่ต้องการให้มีการนำรายการบันเทิง เช่น เพลง หมอลำ มาเผยแพร่ผ่านหอกระจายข่าว กล่าวคือ เรื่องความบันเทิงนั้นควรจะเป็นการใช้สื่อส่วนตัว เช่น วิทยุและโทรทัศน์ ในขณะที่สื่อส่วนรวมเช่น หอกระจายข่าวควรจะใช้เพื่อข่าวสารและความรู้มากกว่า

และเนื่องจากข้อเท็จจริงที่ว่า กลุ่มประชากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้นมีความหลากหลายในแง่อายุ เพศ อาชีพ ฯลฯ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงพบว่า กลุ่มแรงงานเยาวชนที่มีได้ประกอบอาชีพเกษตรจะไม่สนใจรับฟังหอกระจายข่าวเลย นี่ก็เป็นข้อคิดที่ว่า เนื้อหาของหอกระจายข่าวอาจจะต้องมีลักษณะหลากหลายให้ครอบคลุมคนหลายกลุ่ม

(v) งานวิจัยหอกระจายข่าวอีกชิ้นหนึ่ง เป็นงานประเมินผลหอกระจายข่าวในระดับที่กว้างขวางกว่า 2 ชิ้นที่กล่าวมา ภูวดล (2539) ดำรงความคิดเห็นทั้งจากฝ่ายผู้ควบคุมดูแลหอกระจายข่าวจำนวน 10 ราย และเกษตรกรผู้ฟัง 301 ราย ในจ.นครราชสีมา เพื่อคุณภาพรวมของหอกระจายข่าว ผลการวิจัยไม่แตกต่างจากที่กล่าวมามากนักคือ

- ส่วนใหญ่หออกระจ่ายข้าวจะสร้างมาจากเงินของ ส.ส. และตั้งอยู่ที่บ้านของกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านที่จะทำหน้าที่เป็นผู้ดูแลควบคุมการกระจายข้าว
- ส่วนกลุ่มผู้นำก็จะติดตามรับฟังข่าวสารจากหออกระจ่ายข้าวอย่างสม่ำเสมอ โดยมักฟังในช่วงเช้าเป็นส่วนใหญ่
- เนื้อหารายการจะนำเอามาจากสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย และแปลความรู้จากเกษตรตำบล
- ปัญหาอุปสรรคที่สำคัญคือ อุปสรรคการกระจายเสียงมักจะเสียบ่อย ทำให้ขาดความต่อเนื่อง และไม่มีเงินทุนสำหรับการซ่อมแซม

(4) การศึกษารูปแบบการบริหารของหออกระจ่ายข้าว

หลังจากที่มีการใช้หออกระจ่ายข้าวเป็นสื่อเพื่อการพัฒนาอย่างแพร่หลายและมีงานวิจัยจำนวนไม่น้อยพิสูจน์แล้วว่า หออกระจ่ายข้าวเป็นสื่อที่สามารถใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ คุ่มคำการใช้ รวมทั้งยังเป็นสื่อที่มีขอบเขต ระดับ และคุณลักษณะที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ในระยะเวลาต่อมา งานวิจัยเกี่ยวกับหออกระจ่ายข้าวจึงเริ่มเจาะลงมาที่องค์ประกอบย่อยต่าง ๆ ของสื่อตัวนี้ เช่น รูปแบบการบริหารจัดการ

ประไพพรรณ (2533) ศึกษารูปแบบการจัดการบริหาร 3 รูปแบบของหออกระจ่ายข้าว คือ การบริหารรูปแบบคณะกรรมการ รูปแบบกึ่งคณะกรรมการ และรูปแบบเฉพาะตัวบุคคลที่ดำเนินงานให้ความรู้ด้านสาธารณสุขมูลฐานแก่ประชาชนในจ.นครปฐม ผู้วิจัยได้ใช้รูปแบบการวิจัยกึ่งทดลองโดยเลือกหมู่บ้าน 5 หมู่บ้าน 2 หมู่บ้านเป็นหมู่บ้านควบคุมที่ไม่มีหออกระจ่ายข้าว อีก 3 หมู่บ้านเป็นหมู่บ้านที่มีหออกระจ่ายข้าว และมีรูปแบบการบริหาร 3 รูปแบบที่กล่าวมาข้างต้น ปัญหาที่ผู้วิจัยต้องการค้นคว้าก็คือ

(1) การมีหออกระจ่ายข้าวได้มีส่วนช่วยเพิ่มความรู้เรื่องสาธารณสุขมูลฐาน 4 เรื่องให้แก่ชาวบ้านได้จริงหรือไม่

(2) รูปแบบการบริหารทั้ง 3 รูปแบบจะมีผลต่อการเพิ่มความรู้ของชาวบ้านหรือไม่

(3) รูปแบบการบริหารทั้ง 3 รูปแบบจะมีผลต่อการแสดงบทบาท 4 บทบาทของหออกระจ่ายข้าวหรือไม่ ซึ่งในเรื่องบทบาทนั้น ผู้วิจัยได้แบ่งเป็น 4 ประเภทคือ

(ก) บทบาทการสำรวจปัญหา เช่น การสอบถามความต้องการของชาวบ้าน การประชุม การเปิดคูรับฟังความคิดเห็น

(ข) บทบาทการจัดรายการ ได้แก่ การเลือกเนื้อหาหารายการ

(ค) บทบาทการกระจายเสียง ได้แก่ การจัดวางตารางเวลา

(ง) บทบาทการประเมินผล เช่น การจัดประชุม การใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ผู้ฟัง

ผลการวิจัยที่น่าสนใจมีดังนี้

- จำนวนผู้รับผิดชอบในการบริหารแต่ละรูปแบบ พบว่าในรูปแบบคณะกรรมการมีจำนวนผู้รับผิดชอบมากที่สุด (ประมาณ 8 คน) รูปแบบกึ่งกรรมการมีจำนวนมากรองลงมา (ประมาณ 5 คน) และรูปแบบเฉพาะบุคคลมีจำนวนน้อยที่สุด (2 คน) ตัวบุคคลที่เข้ามาร่วมรับผิดชอบมีตั้งแต่ พระ ครู เจ้าหน้าที่สาธารณสุข ผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้านทั่วไป

- สำหรับสถานที่ตั้งนั้น มีทั้งที่สถานีนามัย วัด และบ้านผู้ใหญ่บ้าน ค่าใช้จ่ายหลักคือค่ากระแสไฟฟ้า คตกอยู่ระหว่าง 100-300 บาท/เดือน

- สำหรับคำตอบในคำถามข้อแรกนั้น พบว่า สำหรับบทบาทการสำรวจปัญหา การจัดรายการและการกระจายเสียงนั้น รูปแบบการบริหารคณะกรรมการและกึ่งกรรมการจะปฏิบัติหน้าที่ได้ใกล้เคียงกัน และปฏิบัติได้มากกว่ารูปแบบเฉพาะบุคคล คงมีแต่บทบาทประเมินผลเท่านั้นที่รูปแบบคณะกรรมการจะปฏิบัติได้มากกว่ารูปแบบอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากภาพรวมแล้ว ไม่อาจสรุปได้ว่ารูปแบบการบริหารทั้ง 3 รูปแบบสามารถก่อให้เกิดผลในการปฏิบัติหน้าที่ที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้ ผู้วิจัยให้คำอธิบายว่า เนื่องจากเรื่องการบริหารหรือกระจายข่าวยังเป็นเรื่องใหม่ และถึงแม้จะจัดตั้งในรูปแบบคณะกรรมการ แต่เวลาปฏิบัติจริงก็มักจะทำไปรวม ๆ กัน ไม่ได้แบ่งแยกหน้าที่ชัดเจน หรือบางคนมีแต่ตำแหน่ง แต่ไม่ได้ทำงาน ก็มีแต่เพียง 1-2 คน ที่ปฏิบัติงานจริง ๆ

- สำหรับคำถามที่สองนั้น โดยภาพรวม รูปแบบการบริหารทั้ง 3 แบบยังไม่สามารถสร้างความแตกต่างด้านความรู้ของผู้ฟังให้เห็นได้ชัดเจน ซึ่งผู้วิจัยก็ประมาณว่า น่าจะเป็นเพราะความรู้ที่นำมาถ่ายทอดผ่านหอกระจายข่าวนั้นได้เคยถูกเผยแพร่มานานแล้วทางสื่ออื่นๆ ชาวบ้านจึงมีความรู้เดิมอยู่ในระดับสูง ยกเว้นความรู้เรื่องการจัดหาน้ำ และสุขภาพาส่งแวดล้อม ที่รูปแบบการบริหารแบบคณะกรรมการจะให้ผลสูงกว่าแบบอื่น

- เมื่อเปรียบเทียบความรู้ของผู้ฟังในหมู่บ้านทดลองที่มีหอกระจายข่าวและหมู่บ้านควบคุมที่ไม่มี ผลการวิจัยไม่พบว่ามี ความแตกต่างอย่างชัดเจน ซึ่งก็คงจะเป็นเหตุผลเดียวกับข้อสอง

ผลจากการวิจัยที่กล่าวมา ทำให้ผู้วิจัยให้ข้อสรุปว่า เงื่อนไขการใช้หอกระจายข่าวนั้น จะให้ผลดีในกรณีของข่าวสารเฉพาะ ๆ บางเรื่องซึ่งไม่ได้เผยแพร่ผ่านสื่อมวลชนแบบอื่น ๆ หรือในกรณีของชุมชนที่อยู่ห่างไกลความเจริญที่สื่ออื่น ๆ เดินทางไปไม่ถึง

(1.3) การใช้สื่อเทปบันทึกเสียงเพื่อการพัฒนา

เทปบันทึกเสียงเป็นสื่อเฉพาะกิจอีกประเภทหนึ่งที่มีราคาถูก การจัดทำรายการทำได้ง่ายไม่ มีขั้นตอนที่ยุ่งยากซับซ้อนเท่ากับสื่อเฉพาะกิจตัวอื่น ๆ (เช่น วิดีโอ) นอกจากนั้นในแง่เครื่องใช้เทปก็ หาได้ง่าย มีราคาไม่แพงนัก และไม่จำเป็นต้องใช้ไฟฟ้า อย่างไรก็ตาม แม้สื่อเทปบันทึกเสียงจะมี คุณภาพที่เหมาะสมที่จะนำมาใช้ในงานพัฒนา แต่ทว่าในสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย ก็ยังมิ การนำเอาสื่อตัวนี้มาใช้งานพัฒนาไม่มากนัก เมื่อเทียบกับความเจริญเติบโตของสื่อเทปบันทึกเสียง ที่ถูกนำไปใช้ในด้านความบันเทิง (เช่น เทปเพลง) อันเป็นแบบแผนเดียวกับสื่อวิดีโอ

ในแวดวงงานพัฒนาที่มีการนำเทปบันทึกเสียงมาใช้มากที่สุด น่าจะได้แก่วงการสาธารณสุข ดังนั้นงานศึกษาวิจัยสื่อเทปบันทึกเสียงจึงมีอยู่ในวงการนี้มากตามไปด้วย ดังตัวอย่างงานวิจัย ของสุทธิลักษณ์ สมิตะศิริ "บทบาทของเครื่องบันทึกเสียงในการให้โภชนศึกษาแก่มารดาในเขต ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (จุฬา, 2524)

ผู้วิจัยกล่าวว่าสำหรับการแก้ปัญหาเรื่องโภชนาการซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของการมีสุขภาพที่ดี หลังจากที่ได้มีการทดลองใช้สื่อมวลชนขนาดใหญ่เช่น การรณรงค์ด้านวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ แล้ว มักจะพบว่าไม่ได้ผล เพราะเรื่องโภชนาการเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยด้านเศรษฐกิจสังคม-วัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุปนิสัยและความคุ้นเคยซึ่งสื่อมวลชนไม่มีอิทธิพลมากพอที่เปลี่ยนแปลงได้ และจำเป็นต้องใช้สื่อเฉพาะกิจประเภทต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น เทปบันทึกเสียง

สุทธิลักษณ์ได้เลือกศึกษาหมู่บ้าน 6 หมู่บ้านในจ.อุบลราชธานี โดยแบ่งหมู่บ้านออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ หมู่บ้านที่มีความกระตือรือร้นต่อกิจกรรมของหมู่บ้าน และหมู่บ้านที่ไม่กระตือ รือร้น วิธีการวิจัยนั้นใช้วิธีการทดลองให้กลุ่มตัวอย่างฟังเทปแล้ววัดระดับความรู้ ทักษะคิด และการลงมือปฏิบัติเปรียบเทียบช่วงก่อน-หลังฟังเทป โดยมีหมู่บ้านควบคุมที่ไม่ได้ฟังเทปเป็นฐานเปรียบเทียบ เนื้อหาในเทปนั้นเป็นบทเรียนโภชนาการ 6 บทที่ผู้วิจัยและผู้เชี่ยวชาญร่วมกันสร้างขึ้น

ในระดับแนวคิด เนื่องจากผู้วิจัยตระหนักดีว่า การใช้สื่อเฉพาะกิจนั้น มิได้สำคัญแต่ที่ "ตัว สื่อ" เท่านั้น หากยังสำคัญที่ "วิธีการใช้" ดังนั้น ในการวิจัยครั้งนี้ "วิธีการใช้เทปบันทึกเสียง" จึงเป็น ตัวแปรตัวหนึ่งด้วย วิธีการใช้เทปนั้นมีอยู่ 4 แบบจำลองคือ

(i) Yates Model : การจัดการเทปจะดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่ โดยจะจัดส่งให้แก่ชาวบ้าน เป็นประจำ แต่ชาวบ้านแต่ละคนจะฟังกันเอง

(ii) Essex Model: ให้ผู้ฟังคนแรกส่งเทปผ่านไปยังคนอื่น ๆ (อาศัยเครือข่ายของชาวบ้าน)

(iii) Plantation Model: ทำในรูปแบบ Radio forum คือนั่งฟังร่วมกันเป็นกลุ่ม มีการอภิปรายพูดคุยกันหลังจากฟังจบ และขออืมเทปไปฟังต่อที่บ้าน

(iv) Oriented Model: เจ้าหน้าที่เป็นคนเอาไปเปิดให้ฟังเอง

จากแนวคิดแบบจำลองทั้ง 4 แบบ ผู้วิจัยได้แบ่งวิธีการใช้ออกเป็น 2 วิธีคือ

(1) นักวิจัยเป็นผู้ดำเนินการใช้เทป แบ่งเป็นอีก 2 วิธีย่อย ๆ

(1.1) ไปเยี่ยมบ้านแต่ละคน พร้อมเปิดเทปให้ฟัง

(1.2) จัดกลุ่มฟังร่วมกัน นักวิจัยเป็นคนเปิดเทปให้ฟัง

(2) ส่งเทปให้ชาวบ้านไปดำเนินการเอง

และเพื่อให้การวิจัยบรรลุเป้าหมายขั้นคิดตามผล ผู้วิจัยได้เติมตัวแปรเรื่อง "การมีสถิติในรูปแบบของครัวชุมชน" คือ นักวิจัยจะสถิติการทำอาหารตามบทเรียนในเทปให้ดูด้วย ผลการวิจัยที่น่าสนใจมีดังนี้

● ประสิทธิภาพด้าน K-A-P

◆ ในเรื่องการเพิ่มพูนความรู้ นั้น ปรากฏว่าหมู่บ้านทั้ง 6 หมู่บ้านต่างมีความรู้เพิ่มขึ้น แม้แต่กลุ่มควบคุม ซึ่งผู้วิจัยให้เหตุผลว่า เป็นเพราะข่าวสารเรื่องโภชนาการในเขตที่ศึกษานั้น อาจจะไหลผ่านช่องทางอื่น ๆ เช่น ผดุงครรภ์เยี่ยมบ้าน เนื่องจากอยู่ในเขตที่กำลังมีโครงการรณรงค์ของกระทรวงสาธารณสุข

◆ ในด้านทัศนคติ ก็ปรากฏว่าได้กลุ่มทดลองมีทัศนคติที่ถูกต้องมากขึ้น

◆ แต่ทว่าในด้านการลงปฏิบัติ ปรากฏว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลยหลังจากฟังเทปแล้ว ผู้วิจัยให้เหตุผลว่าเพราะช่วงเวลาที่วัดก่อน-หลังทดลองมีเพียง 6 อาทิตย์ซึ่งเร็วเกินไปสำหรับการเปลี่ยนการกระทำ

● ตัวแปรเรื่องการมีครัวสถิติ

พบว่า ในด้านความรู้ทำให้แตกต่างกัน แต่ทัศนคติและการลงมือปฏิบัติไม่แตกต่างกัน ซึ่งด้านแนวคิดที่ตั้งเอาไว้

● ตัวแปรเรื่องความกระตือรือร้นของชุมชน ไม่ปรากฏว่า K-A-P แตกต่างกันเลย

● ตัวแปรเรื่องวิธีการใช้เทป

ปรากฏว่าไม่ว่าจะเป็นวิธีการใช้เทปแบบใด K-A-P ของกลุ่มก็ไม่แตกต่างกัน จากผลวิจัยข้อนี้ ทำให้นักวิจัยสรุปว่า การใช้สื่อเทปบันทึกเสียงนั้นจะเลือกใช้วิธีการแบบใดก็ได้ ไม่จำเป็นว่าการฟังคนเดียวแล้วมีเจ้าหน้าที่ไปเยี่ยมบ้าน การฟังเป็นกลุ่ม หรือแม้แต่การให้ชาวบ้านจัดการกันเอง ดังนั้น เจ้าหน้าที่จึงไม่จำเป็นต้องไปเองตลอดเวลา เพราะชาวบ้านสามารถจะจัดการกันเองได้

● ผลต่อเนื่องหลังการฟังเทป

ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบกลุ่มที่ฟังเลย ๆ กับกลุ่มที่ฟังแล้วจัดให้มีการพูดคุยในรูปแบบ radio forum ปรากฏว่า ระดับความรู้และทัศนคติมีการเปลี่ยนไป หากแต่การกระทำยังคงไม่เปลี่ยนแปลง

• การติดตามผลหลังจากการฟัง

ผู้วิจัยได้ศึกษาพฤติกรรมหลังจากที่มีการฟังเทปแล้ว ปรากฏว่ากลุ่มตัวอย่างจะนำเอาไปปรึกษาหารือกับเพื่อนบ้าน เอาไปเล่าให้คนในครอบครัวฟัง หรือเอาไปเล่าให้คนอื่น ๆ ที่ไม่ได้ฟังเทป กล่าวคือ บุคคลที่เปิดรับสื่อนั้นได้ทำหน้าที่เป็นสื่อบุคคลที่ไปเผยแพร่ข่าวสารตามธรรมชาติทั่วไประหว่างกลุ่ม ภายในกลุ่ม และภายนอกกลุ่ม

(1.4) การศึกษาสื่อวิดีโอเทปเพื่อการพัฒนา

จากการรวบรวมงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการใช้สื่อวิดีโอเทปเพื่อการพัฒนา ข้อที่น่าสนใจประการแรกก็คือ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสื่อประเภทนี้มีน้อยมาก และเป็นปรากฏการณ์ที่ตรงกันข้ามกับกรณีในต่างประเทศที่มีการใช้วิดีโอในงานพัฒนาด้านต่าง ๆ อย่างมากมาย ปรากฏการณ์ดังกล่าวนี้เป็นสิ่งที่น่าสนใจศึกษา

(ก) ปริมาณงานวิจัย

ปีพ.ศ.	ชื่อผู้ศึกษา	ชื่อผลงาน	สถาบัน
2530	ลัคนา ศรีสวัสดิ์	บทบาทของสื่อวิดีโอ: สถานภาพปัจจุบันและแนวโน้ม	จุฬาฯ
2533	วิภาตนา จันทร์จรัสวัฒนา	ประสิทธิผลของสื่อวิดีโอทัศน์ที่ใช้ในการประชาสัมพันธ์เผยแพร่โครงการอีสานเขียว	จุฬาฯ
2533	สุธี พลพงษ์	ระบบดำเนินงานด้านธุรกิจของศูนย์วิดีโอเทปในเขตอ.เมือง จ.พิจิตร	จุฬาฯ

(ข) ผลการวิจัย

(i) งานวิจัยชิ้นแรกของสุธี (2533) ได้สำรวจลักษณะการแพร่กระจายของสื่อวิดีโอที่แนวคิดระยะแรกคิดว่าเป็นไปตามลักษณะของภูมิศาสตร์-วัฒนธรรมเป็นหลัก แต่ในระยะต่อมาก็เริ่มเปลี่ยนแนวคิดมาเป็นเรื่องพฤติกรรมของผู้ใช้เนื่องจากการเผยแพร่ของเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เป็นไปอย่างรวดเร็วและเอาชนะระยะทางได้อย่างแทบไม่มีขีดจำกัด นอกเหนือจากการศึกษาด้านพฤติกรรมของผู้ใช้แล้ว การแพร่กระจายของเทคโนโลยีตัวใหม่ ๆ ยังต้องคำนึงถึงด้านคุณลักษณะของตัวสื่อเอง เช่น สื่อวิดีโอ นั้นได้รับความนิยมเนื่องจากข้อจำกัดของสื่อตัวเดิม คือโทรทัศน์ เช่น การมีรายการที่จำกัด มีโฆษณามากไป เป็นต้น ในส่วนของสื่อวิดีโอเองก็มีลักษณะใช้ได้ง่าย ไม่ซับซ้อน

• ประวัติการนำวิดีโอเทปมาใช้ในเมืองไทย เริ่มต้นครั้งแรกในฝ่ายผู้ส่งสารคือ สถานีโทรทัศน์ช่อง 4 บางขุนพรหม แต่การใช้วิดีโอในลักษณะของการใช้ที่บ้านผู้ชม (domestic use) ได้เริ่มต้นประมาณต้นทศวรรษ 2520 และมีอัตราการเพิ่มขยายอย่างรวดเร็ว ในปี 2523 มีการนำเข้าเครื่องเล่นวิดีโอเพียง 25,000 เครื่อง แต่ในปี 2529 ก็เพิ่มขึ้นถึง 10 เท่า (200,000 เครื่อง) เช่นเดียวกับตัวเลขการนำม้วนเทปที่สำรวจการนำเข้าได้ประมาณ 1.3 ล้านม้วนในเดือน 2526 ตัวเลขนี้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในทุกปี องค์ประกอบอีกส่วนหนึ่งของการแพร่กระจายก็คือ ร้านเช่าวิดีโอซึ่งเติบโตอย่างรวดเร็ว เฉพาะในปี 2525 ก็มีถึง 150 ศูนย์แล้ว เมื่อปี 2531 เพิ่มขึ้นเป็น 1,176 ศูนย์ทั่วประเทศ โดยมีม้วนวิดีโอในตลาดทั่วประเทศถึง 2 ล้านม้วน

• แบบแผนการแพร่กระจายของสื่อวิดีโอในประเทศไทยจะเป็นไปตาม 3 ขั้นตอน คือ เริ่มจากการกระจายจากประเทศที่เจริญแล้วมาสู่ประเทศด้อยพัฒนา โดยเริ่มต้นที่คนในกรุงเทพฯ ที่มีฐานะดี ต่อมาก็เป็นการกระจายจากคนในกรุงเทพฯ ที่มีฐานะดีไปสู่คนต่างจังหวัดที่มีฐานะดี โดยไล่จากระดับจังหวัดแล้วไหลลงไปสู่อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน ตามลำดับ ในกรณีของหมู่บ้านในชนบทนั้น ปัจจัยที่มีส่วนช่วยแพร่กระจายสื่อวิดีโออย่างมากก็คือ เมื่อแรงงานไทยอพยพไปทำงานในประเทศตะวันออกกลาง เมื่อกลับมาบ้านจะต้องซื้อเครื่องเล่นวิดีโอกลับมาเป็นของขวัญ

ผลจากการแพร่กระจายอย่างรวดเร็วของสื่อวิดีโอนี้มีข้อสังเกตว่า ประเภทของสื่อวิดีโอที่แพร่ขยายนั่นล้วนแล้วแต่เป็นสื่อวิดีโอเพื่อความบันเทิงเท่านั้น ในขณะที่การใช้สื่อวิดีโอเพื่อพัฒนานั้นมิได้มีการแพร่กระจายตามไปด้วย

(ii) งานวิจัยชิ้นที่สองเป็นงานที่ศึกษาในลักษณะเดียวกับสุธี (2533) แต่ทว่าจะเน้นหนักไปในการคาดการณ์ในอนาคต ลักนา (2530) ได้ทำการสำรวจประวัติการนำเข้ามาของวิดีโออย่างคร่าว ๆ ตั้งแต่ปี 2523 และพบว่า เป้าหมายของการใช้วิดีโอซึ่งยังคงมีต่อเนื่องมาถึงปัจจุบันก็คือ มีการใช้ใน 2 ลักษณะ

• ลักษณะแรก คือการนำมาใช้เพื่อความบันเทิง เช่น วิดีโอเทปตลก ภาพยนตร์ต่างประเทศ

• ลักษณะที่สอง คือการนำมาใช้เพื่อการศึกษาและการพัฒนา ซึ่งผู้วิจัยสำรวจพบว่า มีการนำวิดีโอมาใช้ในลักษณะนี้ในด้านของการแพทย์และสื่อมวลชน แต่ทว่าทางด้านเกษตรยังมีอยู่น้อยมาก และเป็นปัญหาหนึ่งที่ผู้วิจัยต้องการจะคาดเดาเดาโน้มน้าว ในอนาคตการใช้เพื่อขยายไปสู่ประเด็นอื่น ๆ ของการพัฒนาจะเป็นไปได้ไหม

ลักนามีความเห็นสอดคล้องกับสุธี (2533) ที่ว่า ด้วยคุณลักษณะที่ดีเด่นของสื่อวิดีโอจะทำให้สื่อตัวนี้มีศักยภาพในการพัฒนาได้ คุณลักษณะดังกล่าวก็เช่น

◆ เปิดโอกาสให้มีการแสวงหาความรู้แบบปัจเจกได้

♦ ทำให้ความคิดเรื่องเสรีภาพของการสื่อสารเป็นจริงได้ เพราะผู้ใช้สามารถจะกำหนดช่วงเวลา สถานที่ และแบบแผนการใช้ได้

♦ เปิดโอกาสให้สามารถชมรายการต่าง ๆ ของโทรทัศน์ซ้ำอีกได้เป็นส่วนตัว และหลายครั้ง

♦ แก้ปัญหาการผูกขาดของโทรทัศน์

ผู้วิจัยได้สำรวจคุณภาพปัจจุบันของการใช้สื่อวิดีโอเพื่อการพัฒนาและคาดการณ์แนวโน้มในช่วงทศวรรษ 2530-2540 ว่าจะสามารถเพิ่มเติมศักยภาพของสื่อวิดีโอในการพัฒนาได้หรือไม่ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านสื่อจำนวน 20 ท่าน ผลการวิจัยที่น่าสนใจพบว่า

♦ ในปัจจุบัน การแพร่กระจายของสื่อวิดีโอจะเน้นหนักในลักษณะการใช้เพื่อความบันเทิงเป็นอย่างมาก และในอนาคต วิดีโอบันเทิงก็จะแตกตัวออกไปเป็นประเภทรายการแบบต่าง ๆ อีกมากขึ้น เช่น หนังสั้น ละคร คลิป รวมทั้งจะมีการขยายตัวลงไปในชนบทมากยิ่งขึ้น ปัญหาที่น่ากังวลก็คือ การแพร่ระบาดของวิดีโอลามก

♦ สำหรับการใช้อำนาจวิดีโอเพื่อเป้าหมายงานพัฒนานั้น จะสามารถใช้ได้ในหลายรูปแบบคือ ใช้ประกอบการบรรยาย ใช้ในการสื่อสารกลุ่มย่อย ช่วยในการตัดสินใจ และน่าจะใช้ในการสร้างความร่วมมือในชุมชน ส่วนขอบเขตปริมาณของเนื้อหาวิดีโอที่ผู้วิจัยสรุปว่า อาจจะขยายตัวได้ในปริมาณเรื่องการศึกษา เศรษฐกิจ สังคม-วัฒนธรรม และสื่อมวลชน แต่ในเรื่องการเมืองการปกครองซึ่งยังมีการใช้อยู่น้อยมากในปัจจุบัน ในอนาคตก็ไม่น่าจะมีการขยายตัวได้

♦ กล่าวโดยสรุป ผู้วิจัยลงความเห็นว่า สำหรับบทบาทด้านการพัฒนาของวิดีโอเทปในช่วงทศวรรษ 2530-2540 นั้น ไม่น่าจะขยายตัวมากกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

(iii) งานวิจัยขั้นสุดท้ายเป็นการประเมินประสิทธิผลของการนำเอาสื่อวิดีโอมาใช้ในการประชาสัมพันธ์โครงการอีสานเขียวของวทฒนา (2533) เนื่องจากทางโครงการได้นำสื่อวิดีโอเผยแพร่เรื่องอีสานเขียว ผู้วิจัยซึ่งได้ซักถามกลุ่มตัวอย่างในจ.นครราชสีมาที่ได้ดูวิดีโอนี้ ผลการวิจัยพบว่า

• หลังจากดูวิดีโอแล้ว ได้ความรู้เพิ่มขึ้น หากทว่าไม่ได้เปลี่ยนความคิดเห็นไปจากเดิม ทั้งนี้ผู้วิจัยให้เหตุผลว่า เนื่องจากการดูเพียงครั้งเดียว และความยาวของเนื้อหาก็มีเพียง 15 นาที

• ผลจากการวิจัยที่น่าสนใจพบว่า ลำพังเพียงแค่ "ตัวสื่อ" (Medium) นั้น ยังไม่สามารถจะอธิบายอะไรได้ หากต้องการจะวัดประสิทธิผล จำเป็นจะต้องเจาะลงไปถึงเรื่อง "วิธีการนำเสนอ" ด้วย ดังที่ผู้วิจัยได้ประมวลความคิดเห็นของกลุ่มตัวอย่างที่มีต่อวิดีโอของโครงการคือ

♦ เรื่องภาษา ถึงแม้จะใช้ภาษาพื้นเมือง แต่การพูดนั้นไม่รู้เรื่อง ภาษาที่ใช้ยากเกินไป

- ◆ วิธีการตัดต่อภาพเร็วเกินไป ดูไม่ทัน
 - ◆ ภาพที่ใช้ไม่สอดคล้องกับเนื้อหาและประสบการณ์ของกลุ่มตัวอย่าง เช่น เนื้อหาบรรยายความยากจนว่าอีสานอดอยาก แต่ตัวควายในภาพอ้วนเกินไปจริง
 - ◆ ปัญหาทางเทคนิค เช่น ภาพไม่ชัด บางตอนไม่มีคำบรรยาย
- ข้อคิดเห็นดังกล่าวชวนให้นามาสู่ข้อสรุปที่ว่าคงต้องมีการค้นคว้าเรื่องวิธีการนำเสนอในสื่อประเภทนี้ต่อไปอีกมาก

(1.5) ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ

(i) เมื่อเปรียบเทียบสื่อเฉพาะกิจประเภทต่าง ๆ กับสื่อมวลชนแล้ว ถึงแม้สื่อเฉพาะกิจจะเป็นสื่อที่มีขอบเขตของกลุ่มเป้าหมายในระดับแคบ มีศักยภาพทางเทคโนโลยีไม่สูงมากนัก แต่ทว่าคุณภาพการในการพัฒนาสังคมชนบทของสื่อเฉพาะกิจนั้นมีมากกว่าสื่อมวลชน หากทว่าคุณภาพการดังกล่าวของสื่อเฉพาะกิจนั้นอาจจะถูกมองข้ามไปและไม่ได้รับความเอาใจใส่เท่าที่ควร ทั้งนี้เนื่องจากเทคโนโลยีที่ใช้กับสื่อเฉพาะกิจนั้นเป็นเทคโนโลยีแบบง่าย ๆ ซึ่งอาจจะไม่น่าสนใจในสายตาของนักสื่อสารที่นิยมเทคโนโลยีที่มีราคาแพงและทันสมัย

(ii) ปัญหาหลักของบรรดาสื่อเฉพาะกิจทั้งหลายก็คือ การขาดการสนับสนุนให้สามารถดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่องและการเข้าถึง (Accessibility) กลุ่มเป้าหมายให้ได้ เช่น ในกรณีการจัดส่งหนังสือพิมพ์ปิดฝาผนังไปให้ถึงหมู่บ้าน การจัดส่งเทปกระจายเสียงให้กับหอกระจายข่าว การมีศูนย์แก้ไขปัญหาเทคนิคของหอกระจายข่าว เป็นต้น

(iii) วิธีแก้ไขปัญหาเรื่องการเข้าถึงและความต่อเนื่องของการใช้สื่อเฉพาะกิจนั้นน่าจะกระทำได้ใน 2 ทาง หนทางแรก คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการสื่อ ตัวอย่างเช่น รูปแบบการบริหารหอกระจายข่าว หรือการจัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็ก หนทางที่สองคือ การระดมการสนับสนุนจากภายนอกในรูปแบบที่มีความยั่งยืน เช่น การจัดตั้งศูนย์สนับสนุนหอกระจายข่าวของชุมชน เป็นต้น

(iv) ในการศึกษาวิจัยเรื่องสื่อเฉพาะกิจนั้น มักจะมีความสนใจแต่เฉพาะในเรื่องแหล่งผลิตสื่อเท่านั้น หากทว่างานวิจัยเรื่องการแพร่กระจายสื่อวิทยุเทปของสุธี (2533) ได้แสดงให้เห็นความสำคัญของการมีศูนย์ที่จะทำหน้าที่แพร่กระจาย โดยที่แหล่งแพร่กระจายในทางธุรกิจนั้นขยายตัวไปได้อย่างรวดเร็ว หากทว่าแหล่งแพร่กระจายสื่อในเชิงประโยชน์สาธารณะนั้นยังไม่ค่อยเกิดขึ้น ปัจจุบันนี้ ตามกลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ได้มีการผลิตสื่อเฉพาะกิจประเภทต่าง ๆ ออกมาบ้างแล้ว ดังนั้นควรจะมีการวิจัยแสวงหาความเป็นไปได้ที่จะมีศูนย์กลางที่ทำหน้าที่เป็นเครือข่ายแลกเปลี่ยนสื่อเฉพาะกิจเหล่านี้

(v) การค้นคว้าเรื่องรูปแบบการใช้งาน จากตัวอย่างงานวิจัยเรื่องการใช้สื่อเฉพาะกิจ เช่น วิดีโอในต่างประเทศ (ดูรายละเอียดในบทที่ 4) เช่นในกรณีของบังกลาเทศ ได้มีการนำสื่อวิดีโอมาใช้ในหลายเป้าหมายและหลายรูปแบบ เช่น เพื่อการเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อการฝึกอบรม และเพื่อการเป็นปากเป็นเสียงของประชาชน ซึ่งในแต่ละรูปแบบนั้น จำเป็นต้องศึกษาค้นคว้ารูปแบบวิธีการใช้อย่างละเอียด เช่น การทำ Video Forum รวมทั้งควรมีการค้นคว้าเรื่องช่องทาง/โอกาสในการแพร่กระจายสื่อเฉพาะกิจแบบต่าง ๆ โดยประสานเข้ากับสื่อประเภทอื่น ๆ เช่น สื่อประเพณี ตัวอย่างเช่น เวลามีสงานวัด มีงานนิทรรศการตามศูนย์การค้าในต่างจังหวัด ก็น่าจะนิมนต์บรรพชกรหรือห้องฉายวิดีโอเพื่อการพัฒนาแทรกเข้าไปด้วย

(vi) ผลจากการวิจัยเรื่องสื่อเฉพาะกิจแทบจะทุกชนิด จะปรากฏว่าปริมณฑลที่น่าเอาสื่อเฉพาะกิจไปใช้ในงานพัฒนานั้น ยังมีอยู่อย่างจำกัดมาก เช่น มีแรงงานด้านสาธารณสุขและการศึกษาเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้นจึงควรมีการวิจัยเพื่อขยายบทบาทและปริมณฑลของการนำสื่อเฉพาะกิจไปใช้ เช่น ด้านการเมือง ด้านเศรษฐกิจ ด้านสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

(vii) เนื่องจากสื่อเฉพาะกิจส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องกับสื่อมวลชน เช่น เทปบันทึกเสียงเกี่ยวข้องกับวิทยุ วิดีโอเกี่ยวข้องกับโทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กเกี่ยวข้องกับหนังสือพิมพ์ และในขณะที่แต่ละฝ่ายต่างก็มีข้อเด่นและข้อด้อยของตัวเอง ดังนั้น จึงควรมีงานศึกษาวิจัยเพื่อประสานความเกี่ยวข้องที่มีอยู่โดยธรรมชาติของสื่อ (by natural) ให้มีการจัดระบบ (organized) ขึ้นมาเพื่อเสริมข้อเด่นและลดข้อด้อยของแต่ละสื่อ ตัวอย่างเช่น เมื่อมีรายการ "ลานบ้านลานเมือง" ในโทรทัศน์ของมูลนิธิสื่อสร้างสรรค์ ในหมู่บ้านก็อาจจะใช้โทรทัศน์ของชุมชนเปิดดูเทปจากรายการดังกล่าวร่วมกันในวันพระ (หลังจากไปทำบุญที่วัดแล้ว) และมีการพูดคุย อภิปราย โดยใช้แนวคิดแบบวิดีโอเพื่อการศึกษาของบังกลาเทศ (ดู S.Stuart, 1996 ในบทที่ 4) มาเป็นแนวทาง

ส่วนที่ 2:" การศึกษาสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา

เนื่องจากสื่อพื้นบ้านเป็นสื่อที่มีมาก่อนการเกิดขึ้นของสื่อมวลชนสมัยใหม่ ดังนั้นสื่อพื้นบ้านย่อมมีบทบาทหน้าที่ในการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ อยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม หลังจากเริ่มมีสื่อมวลชนสมัยใหม่แทรกเข้าไปในชุมชน ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นก็คือ สื่อพื้นบ้านในหลายพื้นที่จำเป็นต้องหลีกเลี่ยงให้แก่สื่อสมัยใหม่ที่มาทีหลัง แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เนื่องจากสื่อแต่ละประเภทต่างก็มีข้อเด่นข้อด้อยในตัวเอง ทั้งสื่อพื้นบ้านหรือสื่อมวลชนเองก็เป็นไปตามหลักการดังกล่าว ดังนั้นในท่ามกลางหมู่กึ่งสื่อสารเพื่อพัฒนาจึงมีแนวคิดว่ายังจำเป็นต้องนำเอาสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการพัฒนาสังคม

(ก) ปริมาณงานวิจัย

ปีพ.ศ.	ชื่อผู้ศึกษา	ชื่อผลงาน	สถาบัน
2521	กองอนามัยครอบครัว กระทรวงสาธารณสุข	การทดลองใช้หนังสือเพื่อเผยแพร่ความรู้ เกี่ยวกับการทำหมันชาย จ.ศรี	
2521	จุมพล รอดคำดี และคณะ	บทบาทสื่อพื้นบ้านต่อการศึกษาของชาวบ้าน	จุฬาฯ
2527	จุมพล รอดคำดี และคณะ	การสำรวจสื่อพื้นเมืองในจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	จุฬาฯ
2528	สุประณีต ยศกลาง	การสร้างและทดลองเทปโทรทัศน์สื่อพื้น บ้านหมอลำเรื่องยาเสพติด สำหรับฝึกอบรม กลุ่มเยาวชนนอกโรงเรียนในจ.ร้อยเอ็ด	มศว. ประสานมิตร
2529	สุรพล วิรุฬห์รักษ์	การใช้สื่อประเพณีสำหรับการสื่อสารเกี่ยว กับสิ่งแวดล้อม	จุฬาฯ
2530	จันทร์เพ็ญ ชาติพันธุ์	การรับข่าวสารด้านจริยธรรมจากสื่อพื้นบ้าน ประเภทขอของประชาชนใน อ.สันกำแพง จ. เชียงใหม่	จุฬาฯ
2533	จิตตนา หนูณะ	บทบาทและการเสื่อมสลายของร่องเงืง คันหยง	จุฬาฯ
2534	อมรทิพย์ วรรณพันธ์	พฤติกรรมการเปิดรับสื่อและการยอมรับการ พัฒนาที่ดินของเกษตรกรใน จ.น่าน ลำพูน กำแพงเพชร และขอนแก่น	จุฬาฯ
2537	สุริรา เฝ้าโลกสถิตย์	การศึกษาความคิดเห็นของคนเชื้อสายมอญ เกี่ยวกับบทบาทของสื่อบุคคล สื่อประเพณี และสื่อมวลชนในการอนุรักษ์วัฒนธรรม	ธรรมศาสตร์
2538	ปาริชาติ บุทธะพาทีกุล	การรับข่าวสารด้านสาธารณสุขจากสื่อพื้น บ้านประเภทหนังสือของประชาชน อ. เมือง จ.นครศรีธรรมราช	จุฬาฯ
2538	ศรีปาน รัตติกาลชากร	บทบาทของสื่อพื้นบ้านในวัฒนธรรมมอญ ใน อ.พระประแดง	จุฬาฯ
2539	พรพิไล เทพคำ	เพลงคำเมืองกับวัฒนธรรมชาวล้านนา	จุฬาฯ

ปีพ.ศ.	ชื่อผู้ศึกษา	ชื่อผลงาน	สถาบัน
2540	ประยูทธ วรรณอุดม	บทบาทและการดำเนินกลยุทธ์ของสื่อมวลชนเพื่อส่งเสริม “หมอลำ”	จุฬาฯ
2540	อินทรา สุวรรณ	บทบาทหนังตะลุงทางโทรทัศน์ในการถ่ายทอดความรู้	จุฬาฯ

(ข) ผลการวิจัย

จากจำนวนงานวิจัยเรื่องสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนา มีแนวทางในการศึกษาที่อาจประมวลได้ดังนี้

- (1) การสำรวจสถานภาพปัจจุบันของสื่อพื้นบ้านในแต่ละพื้นที่ว่ายังมีอยู่มากน้อยเพียงใด อันเนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ได้กล่าวมาข้างต้น
- (2) การวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ การสูญสลายรวมทั้งความพยายามในการปรับตัวของสื่อพื้นบ้านเพื่อจะมีบทบาทในสังคมปัจจุบัน
- (3) การประสานระหว่างสื่อมวลชนสมัยใหม่กับสื่อพื้นบ้าน
- (4) การสำรวจบทบาทปัจจุบันของสื่อพื้นบ้านในด้านต่าง ๆ
- (5) การนำเอาสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการพัฒนาในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการเกษตร สาธารณสุข การเมือง สิ่งแวดล้อม และอื่น ๆ

(1) การสำรวจสถานภาพปัจจุบันของสื่อพื้นบ้าน

(i) เริ่มตั้งแต่ปีพ.ศ.2521 จุมพล รอดคำดีและคณะ (2521) ได้ทำการสำรวจ “บทบาทสื่อพื้นบ้านต่อการศึกษาของชาวบ้าน” โดยเน้นสื่อพื้นบ้านในภาคเหนือ คือ เพลงซอ คำว ลีเก กลองสะบัดชัย และกองเท่งทึง กลุ่มตัวอย่างคือประชาชนในจ.เชียงใหม่ ผู้วิจัยมีเป้าหมายที่จะสำรวจพฤติกรรมการรับฟังและชมสื่อพื้นบ้านที่ได้กล่าวมาแล้วของประชาชนในภาคเหนือ ผลการวิจัยพบว่า ชาวชนบทในจ.เชียงใหม่ส่วนใหญ่ (ประมาณ 90%) เคยมีประสบการณ์ในการฟังและชมพื้นเมืองดังกล่าว โดยมีการฟังและชมเพลงซอมากเป็นอันดับแรก ตามมาด้วยลีเก สำหรับบทบาทของสื่อพื้นบ้านต่อเรื่องการศึกษาของชาวบ้านนั้น ผู้วิจัยประเมินว่า สื่อพื้นบ้านมีศักยภาพที่จะใช้เป็นสื่อการศึกษาได้ แต่ทว่าต้องใช้กลวิธีนำเสนอที่ให้นื้อหาสาระควบคู่ไปกับความสนุกสนานบันเทิงอันเป็นหน้าที่เดิมของสื่อพื้นบ้าน

(ii) ในปีพ.ศ.2527 จุมพล รอดคำดี และคณะ ได้ทำการสำรวจสื่อพื้นบ้านในจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า สื่อพื้นบ้านนั้นเป็นสื่อที่มีอยู่คู่กับสังคมชนบทมานานแล้ว โดยได้พัฒนาดนเองมาจนมีเนื้อหาที่ตอบสนองความต้องการและใกล้ชิดกับประชาชน มีรูป

แบบที่ประชาชนคุ้นเคยจนตกผลึกเป็นรสนิยมของประชาชน รวมทั้งหน้าที่ต่าง ๆ ค่อชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการให้ความรู้ ให้ความบันเทิง อบรมสั่งสอน วิชาภูมิวิจารณ์ ฯลฯ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากอิทธิพลของสื่อสมัยใหม่ที่ก้าวเข้าไปในพื้นที่ทางวัฒนธรรมของชนบทพร้อม ๆ กับบรรดาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา ดังนั้นจึงเป็นที่น่าสงสัยว่า สื่อหมู่บ้านดั้งเดิมคือสื่อพื้นบ้านจะมีชะตากรรมเป็นเช่นไร จะดำรงอยู่ได้มากน้อยเพียงใด และเพราะสาเหตุใด ต่อคำถามดังกล่าว จุมพลและคณะได้สืบต่องานที่สำรวจสื่อพื้นบ้านในภาคเหนือเมื่อปี 2521 โดยขยายมาสำรวจในภาคอีสาน และพบว่าสื่อพื้นบ้านตัวสำคัญของภาคอีสานคือ หมอลำนั้น ยังคงเป็นสื่อที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย ทั้งนี้จะเนื่องมาจากเหตุผลหลายประการคือ ประการแรก สื่อหมอลำเป็นสื่อพื้นบ้านที่มีความผูกพันกับวิถีชีวิตของคนอีสานทั้งในชีวิตการทำงาน ชีวิตประจำวันและชีวิตพิธีกรรมอย่างแยกไม่ออก ประการที่สอง สื่อหมอลำนั้นได้พัฒนามาจนมีรูปแบบและเนื้อหาที่หลากหลายมาก ดังนั้นจึงมีศักยภาพในการปรับตัวอย่างมหาศาล และประการสุดท้าย ยังมีกระบวนการสืบทอดองค์ประกอบต่าง ๆ ของหมอลำอยู่อย่างต่อเนื่อง

(iii) อมรทิพย์ (2534) สำรวจพฤติกรรมการเปิดรับสื่อมวลชนและสื่อพื้นบ้านของเกษตรกรใน 4 จังหวัด คือ ลำพูน น่าน กำแพงเพชร และขอนแก่น ซึ่งอาจจะถือได้ว่าเป็นตัวแทนของประชาชนใน 3 ภาคคือ ภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคอีสาน ผู้วิจัยได้พบว่า สถานภาพของสื่อพื้นบ้านในแต่ละท้องถิ่นมีความแตกต่างกันกล่าวคือ เกษตรกรจ.ขอนแก่นยังมีความนิยมนที่จะเปิดรับสื่อพื้นบ้านประเภทหมอลำอย่างมาก ในขณะที่เพลงขอในจ.น่านและลำพูน และลิเกในจ.กำแพงเพชรได้เสื่อมความนิยมไป เพราะมีสื่อมวลชนคือ วิทยุและโทรทัศน์เข้ามามีบทบาทแทน ดังนั้น พฤติกรรมการเปิดรับสื่อโดยรวมของเกษตรกรตัวอย่างทั้งหมดจึงเป็นการเปิดรับวิทยุเป็นอันดับแรก รองมาเป็นโทรทัศน์ และอันดับสามคือสื่อพื้นบ้าน อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยก็ยังพบอีกว่า หากมีการนำเอาสื่อพื้นบ้าน เช่น เพลง ขอ ลิเก หรือหมอลำมาเผยแพร่ในสื่อมวลชนเช่น วิทยุหรือโทรทัศน์ เกษตรกรจะนิยมมากเพราะสะดวกในการเปิดรับ

(2) การวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวกับการดำรงอยู่ของสื่อพื้นบ้าน

ถึงแม้จะมีการร่ำบ่นก่อนข้างมากจากผู้รักและชื่นชมในสื่อพื้นบ้านที่เป็นกังวลว่า ในอนาคต สื่อประเภทนี้จะยังคงหลงเหลือเอาไว้เป็นมรดกให้ลูกหลานได้ดูค่างหน้าบรรพบุรุษหรือไม่ แต่ทว่างานที่ศึกษาค้นคว้าสาเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ของสื่อพื้นบ้านนั้นกลับมีไม่มากนัก

จิตนา (2533) วิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้การแสดงร้องเงี้ยว (มีลักษณะคล้ายรำวง) อันเป็นสื่อการแสดงแบบพื้นเมืองของภาคใต้ค่อย ๆ สูญหายไปจากความนิยมของชาวบ้าน และพบว่ามี 3 ปัจจัยคือ

● **ปัจจัยตัวแรก** คือการเข้ามาของสื่อมวลชนสมัยใหม่ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ที่เข้ามาช่วงชิงเวลาที่ใช้ในการพักผ่อน รวมทั้งมหรสพรูปแบบความบันเทิงอย่างใหม่ ๆ อีกมากมายที่ห่างไกลจากสื่อมวลชน เช่น การแสดงคอนเสิร์ต การเดินดิสโกเธค เป็นต้น ที่จะไปเบียดแทนที่การแสดงของสื่อพื้นบ้าน โดยที่อัตราการแย่งชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรมนั้นอาจมาน้อยไปตามแต่ละท้องถิ่น ดังที่อมรทิพย์ (2534) ได้ศึกษาเอาไว้

● **ปัจจัยประการที่สอง** คือขีดจำกัดของตัวสื่อประเพณีเอง ตัวอย่างเช่น สื่อพื้นบ้านมักจะล้มเหลวที่จะหาผู้มาติดต่อสถานครองานของตน เพราะเยาวชนรุ่นใหม่ได้หันไปฝึกฝนกับสื่อมวลชนเสียแล้ว ดังที่มีหลักฐานว่า ในการสำรวจกลุ่มผู้ชมสื่อพื้นบ้านหลายชิ้นที่ผู้วิจัยตั้งเงื่อนไขว่า ต้องเป็นผู้ที่ชมสื่อพื้นบ้านเกิน 10 ครั้งขึ้นไป อายุของกลุ่มตัวอย่างมักเป็นกลุ่มอายุ 30-55 ปีขึ้นไป (ปาริชาติ: 2538, จันทร์เพ็ญ: 2530) ซึ่งหมายความว่าสื่อพื้นบ้านเป็นสื่อของผู้ใหญ่และผู้สูงอายุเท่านั้น เมื่อขาดโอกาสที่จะชม การชื่นชมและเห็นคุณค่าถึงระดับที่จะเป็นผู้ติดต่อคอยมเป็นไปไม่ได้

คุณลักษณะอีกข้อหนึ่งของสื่อพื้นบ้านที่เป็นปัจจัยกำหนดการคงอยู่ของสื่อพื้นบ้านก็คือ สื่อดังกล่าวเป็นสื่อที่ถูกคิดกับประเพณีพิธีกรรมซึ่งมีเงื่อนไขทำให้ปรับตัวยาก เช่น ต้องแสดงเฉพาะมีพิธีกรรม ภายในช่วงเวลาและสถานที่อันจำกัด สื่อประเภทนี้มักจะสูญสลายได้ง่าย ส่วนสื่อพื้นบ้านบางชนิดเช่น หมอลำอันเป็นสื่อที่มีขอบเขตกว้างขวาง มีทั้งที่ถูกคิดกับพิธีกรรมและที่เล่นได้อย่างอิสระ ก็จะมีโอกาสปรับตัวได้ง่าย ดังเช่นที่จันทร์เพ็ญ (2530) พบว่า เพลงซอของเชียงใหม่ นั้นมีโอกาสที่จะเล่นได้อย่างกว้างขวางไม่ว่าจะเป็นงานบวช ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานฉลองต่าง ๆ เป็นสื่อที่หาได้ง่าย ราคาถูก การจัดเวทีก็ทำได้ง่าย ทำให้เพลงซอยังคงแพร่หลายอยู่ได้

● **ปัจจัยประการที่สาม** คือ กลุ่มผู้ชมซึ่งจะเป็นตัวตัดสินใจสำคัญถึงการดำรงอยู่ของสื่อพื้นบ้าน ปัจจุบันโอกาสที่จะได้ชมสื่อพื้นบ้านได้ลดน้อยถอยลงไป เนื่องจากปัจจุบันมีสื่อหลายประเภทให้เลือกมากขึ้น หรือวิถีชีวิตของผู้ชมที่แปรเปลี่ยนไปจนไม่เอื้ออำนวยให้เข้าร่วมกับสื่อประเพณี (เช่น ต้องมาทำงานในเมืองหลวง ไม่ได้กลับไปร่วมงานบุญพระเวส) และเนื่องจากสื่อประเพณีทุกอย่างมีลักษณะดั้งรับ คือตัวผู้ส่งสาร/ศิลปินจะอยู่กับที่ ฝ่ายผู้ชมต้องเดินทางออกไปหา ซึ่งต่างจากสื่อมวลชนที่เป็นสื่อรุกเข้ามาถึงในบ้าน ดังนั้นโอกาสล่าถอยของสื่อประเพณีจึงมีอยู่มาก

(3) การประสานระหว่างสื่อพื้นบ้านกับสื่อมวลชนสมัยใหม่

มีตัวอย่างงานวิจัย 2 ชิ้นที่ให้ความสนใจในการปรับประสานระหว่างสื่อพื้นบ้านกับสื่อมวลชนสมัยใหม่ ชิ้นแรกเป็นงานของประยุทธ (2540) ที่สนใจบทบาทและกลยุทธ์ของสื่อมวลชนที่เข้าไปส่งเสริมสื่อพื้นบ้าน "หมอลำ" ของภาคอีสาน และพรพิไล (2539) ศึกษาปรากฏการณ์ของการเกิดเพลงคำเมืองที่นำเอาเพลงพื้นบ้านภาคเหนือมาผสมกับกระบวนการผลิตของสื่อสมัยใหม่ และ อินทิรา (2540) ในการศึกษาหนังตะลุงโทรทัศน์

(i) ในงานวิจัยของประยูทธ (2540) ผู้วิจัยได้ศึกษาบทบาทของสื่อมวลชนสมัยใหม่ 5 อย่างคือ วิทยุ โทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ ภาพยนตร์ และโสตทัศนูปกรณ์ (เช่น เทปเพลง วิดีทัศน์ แผ่นเสียงซีดี) ที่ช่วยส่งเสริมสื่อพื้นบ้านคือหมอลำ โดยสื่อสมัยใหม่เหล่านี้ได้แสดงบทบาทใน 2 ด้าน ด้านแรกคือ การเป็นช่องทางในการเผยแพร่สื่อพื้นบ้าน เช่น กรณีที่โทรทัศน์ช่อง 5 ขอนแก่น ได้นำเอาคณะหมอลำไปแสดงถ่ายทอดผ่านโทรทัศน์ ด้านที่สองคือ บทบาทในการผลิต เช่น บริษัทเทปเพลงได้นำเอาการเล่นหมอลำไปอัดแผ่นเสียงหรือเทปเพลง

สำหรับกลยุทธ์ในการส่งเสริมนั้น ผู้วิจัยพบว่าขึ้นอยู่กับปัจจัย 3 ประการคือ

- **ประการแรก** เป้าหมายของการนำมาส่งเสริมเป็นอย่างไร ซึ่งผู้วิจัยพบว่า สื่อมวลชนมีเป้าหมายอยู่ 2 ประการ คือนำมาส่งเสริมเพื่อประโยชน์สาธารณะ เช่น การนำเอาหมอลำที่รณรงค์เรื่องไม่กินปลาดิบ โรคเอดส์ เลือกกุ้ง ใส่หมวกกันน็อก ฯลฯ มาเผยแพร่ทางวิทยุ-โทรทัศน์ และเป้าหมายเพื่อผลประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น การผลิตมิวสิกวิดีโอหมอลำเผยแพร่ทางโทรทัศน์เพื่อขายแผ่นเสียง/เทปเพลง เป็นต้น

- **ประการที่สอง** การใช้กลยุทธ์ส่งเสริมนั้นจะขึ้นอยู่กับธรรมชาติทางเทคนิคของสื่อเอง เช่น ถ้าเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ก็จะเป็นสื่อเสริมเพื่อประชาสัมพันธ์การแสดงหมอลำ ถ้าเป็นสื่อโทรทัศน์ก็สามารถจะแสดงภาพและเสียงได้ หากทว่าต้องกระทำภายในพื้นที่และเวลาอันจำกัด เป็นต้น

- **ประการที่สาม** การใช้กลยุทธ์ส่งเสริมนั้นจะขึ้นอยู่กับธรรมชาติเชิงธุรกิจของสื่อมวลชน ปัจจัยที่สามนี้ดูเหมือนจะเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด ดังนั้น ในขณะที่สื่อพื้นบ้านเช่น หมอลำนั้นมีอยู่มากมายหลายประเภท เช่น หมอลำผีฟ้า หมอลำกลอน หมอลำพื้น หมอลำเพลิน หมอลำเดิน หมอลำผญา ฯลฯ แต่ทว่าธรรมชาติของสื่อมวลชนนั้นเป็นสื่อที่มุ่งให้ความบันเทิงเป็นหลัก และมีขอบเขตการแพร่กระจายระดับชาติ ดังนั้น หมอลำประเภทที่จะถูกเลือกมาส่งเสริมจึงเป็นหมอลำเพลิน หมอลำเดิน ซึ่งเป็นหมอลำที่ประยุกต์ให้สนุกสนานได้ และตัวหมอลำที่ถูกจะคัดเลือกมาเผยแพร่ก็ต้องเป็นคนที่มีชื่อเสียงระดับประเทศแล้วเท่านั้น

กระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างสื่อพื้นบ้านและสื่อมวลชนเป็นการส่งเสริมกันและกันนี้จะให้ผลออกมาเป็นอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับอำนาจของแต่ละฝ่าย ในระยะแรกที่เริ่มเกิดสื่อมวลชนใหม่ ๆ เช่น การตั้งสถานีวิทยุหรือโทรทัศน์ในภาคอีสาน ช่วงระยะเวลาดังกล่าวอำนาจของทั้งสองฝ่ายจะเท่าเทียมกัน แต่ในระยะต่อมา สื่อมวลชนเริ่มมีอำนาจทางสังคมมากขึ้น ในขณะที่สื่อพื้นบ้านกลับดอยร่นลง ดังนั้นในระยะหลังๆ สื่อมวลชนจึงมีอำนาจในการทั้งคัดเลือกและปรับเปลี่ยนรูปแบบและเนื้อหาของสื่อพื้นบ้านเช่นหมอลำ

ประยูทธ ผู้วิจัยได้ประเมินผลว่า การที่สื่อมวลชนได้เข้าไปส่งเสริมสื่อหมอลำนั้นให้ผลทั้งด้านบวกและลบ ในด้านบวกก็คือ สื่อมวลชนได้ช่วยค้ำอายุของสื่อพื้นบ้านประเภทนี้ให้

ขึ้นชาวอยู่ในความนิยมของประชาชน แต่ผลในด้านลบก็คือ เนื่องจากการถูกเลือกและถูกปรับปรุง คัดแปลงโดยถือเอาความต้องการของสื่อมวลชนเป็นตัวตั้ง ทำให้สื่อพื้นบ้านต้องสูญเสียเอกลักษณ์ ของตัวเอง เช่น การประยุกต์หมอลำซิ่ง ซึ่งได้แต่ "ซิ่ง" โดยแทบจะ "ลำ" ไม่เป็นแล้ว ข้อสรุปคือ กล่าวนี้น่าสามารถนำมาประยุกต์ใช้แม้แต่การนำเอาสื่อพื้นบ้านมาใช้ประโยชน์เพื่อสาธารณะ เช่น ใช้ ในงานพัฒนาต่าง ๆ เช่นกัน

(ii) ในขณะทำงานของประยูร (2540) สนใจศึกษาบทบาทของสื่อมวลชนในการเข้าไป ประสานส่งเสริมสื่อพื้นบ้านหมอลำ อินทรา (2540) ก็ได้แสดงให้เห็นว่าการพบกันระหว่างสื่อทั้ง 2 ประเภทนั้น ถือเป็นการพบกันระหว่าง 2 วัฒนธรรมที่ต่างฝ่ายต่างต้องมีการปรับประสานเข้าหากัน สำหรับในกรณีการนำเอาหนังตะลุงไปเผยแพร่ทางโทรทัศน์นั้น ผู้วิจัยได้แสดงให้เห็นว่าสื่อพื้น บ้านเช่น หนังตะลุงจำเป็นต้องปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมอย่างมาก นับตั้งแต่การปรับสถานที่ การ แสดงจากกลางแจ้งเข้ามาเป็นภายในห้องสตูดิโอ เปลี่ยนจากการเล่นกลางคืนมาเล่นกลางวัน เปลี่ยน จากการเล่นหลายชั่วโมงมาย่อให้เหลือชั่วโมงเดียว รวมทั้งต้องปรับภาษาให้เข้ากับการออก โททัศน์ เป็นต้น ดังนั้น คำถามของประยูร (2540) ที่สรุปว่า การปรับตัวของสื่อพื้นบ้านให้เข้ากับ สื่อมวลชนสมัยใหม่นี้จะต้องทำไปถึงระดับใดจึงจะไม่เป็นการทำลายเอกลักษณ์ของสื่อพื้นบ้านก็ คงต้องถูกนำมาถามอีกครั้งหนึ่ง

(iii) งานวิจัยเรื่องเพลงคำเมืองของภาคเหนือโดยพรพิไล (2539) ก็พบปรากฏการณ์ คล้าย ๆ กัน เพลงคำเมืองซึ่งเป็นเพลงที่เกิดขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2490) ที่มี ลักษณะเป็นเพลงราวพื้นบ้านที่ใช้ภาษาถิ่น "ภาษาคำเมือง" แต่ใส่ทำนอง จังหวะ และเล่นด้วย คนตรีสากล โดยมีการผลิตและเผยแพร่ในรูปแบบของเทปเพลง ผู้วิจัยพบว่า ในช่วงแรก การผลิต เพลงดังกล่าวนี้จะมีลักษณะพิถีพิถัน แต่ในยุคปัจจุบันจะเน้นไปทางธุรกิจ อย่างไรก็ตาม ผลจากการ วิจัยวิเคราะห์เนื้อหาของเพลงคำเมือง ผู้วิจัยก็พบว่าเพลงในรูปแบบลักษณะสมัยใหม่นี้ยังคงทำหน้าที่แบบ สื่อพื้นบ้านคือ การบันทึกปฏิบัติการความรู้สึกร่วมของประชาชนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม (เช่น เพลงบ้าเล่นหุ่น หนุมแพคลิ้งค์ หัวอกผู้นำ ฯลฯ) เช่นเดียวกับเพลงลูกทุ่งของภาคกลาง

(4) การสำรวจบทบาทปัจจุบันของสื่อพื้นบ้านในด้านต่าง ๆ

ดังที่ได้กล่าวมาในข้างต้นว่า ในอดีตสื่อพื้นบ้านเคยมีบทบาทต่าง ๆ มากมายต่อชุมชน แต่ในปัจจุบันนี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทดังกล่าวไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคม มี งานวิจัย 2-3 ชิ้นที่ทำการสำรวจบทบาทปัจจุบันของสื่อพื้นบ้านโดยเฉพาะในเรื่องการสืบทอดทาง วัฒนธรรมของกลุ่มชน

สุธีรา (2537) และศรีปาน (2538) มีความสนใจตรงกันที่จะศึกษาบทบาทของสื่อพื้น บ้านในการสืบทอดวัฒนธรรมของกลุ่มชาวไทยเชื้อสายมอญ ศรีปาน (2538) พบว่าสื่อพื้นบ้านของ

ชาวมอญไม่ว่าจะเป็นการทะเล่เล่น คนตรี พิธีกรรม ยังมีบทบาทในการสืบทอดวัฒนธรรม รวมทั้งยังทำหน้าที่เชื่อมความสัมพันธ์ในชุมชนอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยก็ตั้งข้อสังเกตว่า การสืบทอดประเพณีที่มีอายุยืนยาวมา 200 กว่าปีนั้นกำลังมีปัญหาเรื่องการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเริ่มมีน้อยลงไปตามลำดับ ส่วนในงานวิจัยของสุริรา (2537) นั้นได้เปรียบเทียบกับบทบาทของสื่อพื้นบ้านกับบทบาทของสื่อบุคคลและสื่อมวลชน และพบว่า ในแง่บทบาทแล้ว สื่อบุคคลจะมีบทบาทมากกว่าสื่อพื้นบ้านและสื่อมวลชน แต่หากกล่าวในแง่ของประสิทธิภาพแล้ว สื่อพื้นบ้านจะมีประสิทธิภาพมากที่สุด เพราะคุณลักษณะดีเด่นของสื่อพื้นบ้านที่สามารถสื่อให้เห็นของจริงและทุกคนมีส่วนร่วมได้

(5) การนำสื่อพื้นบ้านมาในงานพัฒนาต่าง ๆ

มีงานวิจัยจำนวนมากที่ได้นำเอาสื่อพื้นบ้านประเภทต่าง ๆ มาใช้ในงานพัฒนาหลาย ๆ ด้าน นับตั้งแต่ด้านสาธารณสุข (การทำหมัน โรคเอดส์ ยาเสพติด) ด้านการเมือง ด้านการเกษตร ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านจริยธรรม การศึกษา (กองอนามัยครอบครัว กระทรวงสาธารณสุข: 2521, จุมพล: 2521, สุประณีต: 2528, สุรพล: 2529, อมรทิพย์: 2534) วัตถุประสงค์ของการวิจัยนั้นมักจะตอบคำถาม 3 ข้อสำคัญ ๆ คือ การนำเอาสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการพัฒนานั้นได้ผลหรือไม่ การได้ผลจะอยู่ในระดับใด และจะมีเงื่อนไขเอื้ออำนวยหรือปัญหาอุปสรรคอะไรบ้างในการนำเอาสื่อพื้นบ้านมาใช้

(i) ตัวอย่างงานวิจัยที่ต้องการตอบคำถามว่า การนำเอาสื่อพื้นบ้านมาใช้ในงานพัฒนาจะได้ผลหรือไม่ งานวิจัยที่เด่นชัดที่สุดคือ งานศึกษาของกองอนามัยครอบครัว กระทรวงสาธารณสุข (2521) ที่ทดลองนำเอาหนังตะลุงมาใช้เผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับการทำหมันชายในจ.ตรัง โดยวางแผนเป็น 3 ขั้นตอนคือ

- **ขั้นแรก** ให้เจ้าหน้าที่ที่มีความรู้เรื่องทำหมันชายอย่างดีไปสัมภาษณ์ข้อมูลพื้นฐานจากกลุ่มตัวอย่าง
- **ขั้นที่สอง** นำเอาข้อมูลดังกล่าวสร้างความรู้เรื่องหมันชายและสอดแทรกไปในหนังสือแล้วให้คณะหนังสือที่คณะ แสดงคณะกรรมการประมาณ 37 ครั้ง
- **ขั้นสาม** หลังจากกลุ่มตัวอย่างได้ชมหนังสือแล้ว เจ้าหน้าที่ชุดเดิมก็จะใช้แบบสอบถามชุดเดิมไปสอบถามกลุ่มตัวอย่างอีกครั้ง ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่ำนมีทั้งความรู้เรื่องการทำหมันกันมากขึ้น และยังมีทัศนคติที่ถูกต้องว่าการทำหมันไม่ใช่การตอน

(ii) ผลการวิจัยอื่น ๆ ก็ให้ผลไปในทิศทางเดียวกัน กล่าวคือ ขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพของสื่อพื้นบ้านว่าสามารถนำมาใช้ในการเป็นสื่อเพื่อการพัฒนาได้ และส่วนที่เป็นเอกลักษณ์แตกต่างไปจากสื่อมวลชน (แต่เป็นจุดร่วมกับสื่อบุคคล) ก็คือ ระดับของประสิทธิภาพนั้น นอกจากจะให้ผล

กระทบในด้านความรู้ความเข้าใจแล้ว (K) ยังสามารถให้ผลถึงด้านทัศนคติ และท้ายสุดคือสามารถเปลี่ยนแปลงการกระทำได้ด้วย (อมรทิพย์: 2534, ปาริชาติ: 2538) ระดับของประสิทธิภาพดังกล่าวสามารถอธิบายได้จาก 2 สาเหตุคือ ประการแรก ประชาชนผู้รับสารมีความไว้วางใจ (trustworthiness) รวมทั้งมีความเชื่อถือในความรู้ความสามารถ (credibility) ในตัวผู้แสดง/ศิลปินสื่อพื้นบ้าน ซึ่งเป็นอารมณ์ความรู้สึกที่สืบทอดมาในประวัติศาสตร์ เช่น ในกรณีของหนังตะลุง ผู้ชมจะเคารพนายหนังโดยถือว่ามีความรู้สูงกว่าคนทั่วไป สาเหตุอีกประการหนึ่งก็คือ สื่อพื้นบ้านเป็นสื่อที่มีความใกล้ชิดกับประชาชน ดังนั้นทั้ง 2 ฝ่ายจึงมีความคุ้นเคยทางวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน จึงไม่มีปัญหาเรื่องช่องว่างทางการสื่อสาร การให้ความรู้และคำแนะนำของศิลปินพื้นบ้านก็มีลักษณะสอดคล้องและสามารถนำไปปฏิบัติได้ในชีวิตจริง

(iii) สำหรับคำถามสุดท้ายคือมีเงื่อนไขที่เอื้ออำนวยและเป็นอุปสรรคอะไรบ้างในการนำเอาสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการพัฒนา ผลจากการวิจัยหลาย ๆ ชิ้นให้คำตอบเอาไว้ว่า

ปัจจัยที่เอื้ออำนวย มีอยู่ 2 ปัจจัยใหญ่ ๆ คือ

- การตระหนักถึงบทบาทของสื่อพื้นบ้านในงานพัฒนาจากตัวศิลปินพื้นบ้าน ตัวอย่างเช่น ผลการวิจัยของสถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา (2523) ที่สัมภาษณ์ทัศนะของนายหนังตะลุง และพบว่านายหนังเห็นว่าหนังตะลุงควรมีบทบาทในการพัฒนาประเทศด้านต่าง ๆ ร่วมกับทางราชการให้มากขึ้น เรื่องที่ใช้แสดงควรมีเนื้อหาเพื่อการยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น และนายหนังควรจะปรับปรุงตนเองอยู่เสมอเพื่อให้การแสดงถูกต้องเหมาะสมกับสภาพสังคมปัจจุบันได้

- ศักยภาพในการปรับตัวของสื่อพื้นบ้านมีอยู่อย่างมาก ตัวอย่างเช่น จันทรเพ็ญ (2530) พบว่า นอกจากเนื้อหาจะมีเรื่องราวแบบเดิม ๆ คือ ซอเวสตันครแล้ว นักเล่นซอก็ยังแต่งซอที่เข้ากับยุคสมัย เช่น ซอพัฒนาเกษตร เป็นต้น

ปัจจัยที่เป็นอุปสรรค ในขณะที่ความไว้วางใจและความเชื่อถือในความรู้ความสามารถเป็นจุดแข็งของสื่อพื้นบ้าน ในเวลาเดียวกัน คุณลักษณะดังกล่าวก็อาจจะกลับกลายมาเป็นจุดอ่อนได้ ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของอินทรา (2540) ที่ได้สัมภาษณ์นายหนังตะลุงพบว่า ในการสอดแทรกความรู้เรื่องโรคเอดส์ สิ่งแวดล้อม การเมืองเข้าไปในหนังตะลุงนั้น ในอดีต นายหนังสามารถทำได้อย่างมั่นใจ เนื่องจากสมัยก่อนช่องทางแสวงหาความรู้มีอยู่น้อย ผู้ชมจึงมักจะมีรู้น้อยกว่านายหนัง แต่ทว่าในปัจจุบัน นายหนังมีความลำบากใจตรงที่จะทำให้คนดูเชื่อถือเพราะคนมีการศึกษามากขึ้น ทำให้นายหนังไม่แน่ใจว่าตนเองจะมีความรู้มากกว่าคนดูหรือไม่

ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคประการที่สองก็คือ การนำเอาสื่อพื้นบ้านมาใช้ในการพัฒนานั้น เนื่องจากสื่อพื้นบ้านมีเป้าหมายให้ความบันเทิงเป็นหลักสำคัญ ดังนั้น หากงานพัฒนามุ่งแต่จะให้สาระแล้วตัดความบันเทิงออกไป จะทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกว่า "สื่อพื้นบ้านไม่ได้ทำหน้าที่

แบบเดิม" แต่ในเวลาเดียวกัน อมรทิพย์ (2534) ก็พบว่า ประชาชนมีความเคยชินกับการรับรู้หน้าที่แบบเดิมของสื่อพื้นบ้าน ดังนั้นเมื่อมีการสอดแทรกความรู้เข้าไปในสื่อ คนดูอาจจะดูเอาสนุกแล้วไม่นำเอาความรู้ที่ได้ไปพูดคุยกัน

(6) ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะ

(i) ศึกษาเรื่องสื่อพื้นบ้านเพื่อการพัฒนาเท่าที่ผ่านมายังมีทิศทางของการศึกษาอยู่เพียงแบบเดียวคือการศึกษาที่ถือเอา "งานพัฒนาเป็นตัวตั้ง" แนวทางของการวิจัยก็มีเพียงต้องการพิสูจน์ว่าจะสามารถนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ในงานพัฒนาด้านต่าง ๆ ได้หรือไม่ และโดยส่วนใหญ่ ผลการวิจัยก็มักจะพิสูจน์ว่า "ใช้ได้" แต่ทว่าหลังจากที่นำสื่อพื้นบ้านมาใช้แล้ว ชะตากรรมของสื่อพื้นบ้านจะเป็นอย่างไร จะเฟื่องฟูหรือเสื่อมทรุดลงไปหรือไม่นั้น หรือสื่อพื้นบ้านมีความอึดอัดคับข้องใจในการถูกนำมาใช้อย่างไร (ตัวอย่างเช่น ทศนะจากนายหนังในงานวิจัยของอินทรา - 2540) เป็นแง่มุมที่งานวิจัยยังไม่ให้ความสนใจเท่าใดนัก ตัวอย่างงานวิจัยของ Chu, L.L. (1978) ในกรณีเพลงเด็กพื้นบ้านของจีนน่าจะให้ข้อคิดเตือนใจแก่ผู้ที่จะนำสื่อพื้นบ้านไปใช้ เช่นเดียวกับงานของประยูทธ (2540) ที่ได้พบว่า เมื่อวงการธุรกิจเพลงเข้าไปใช้สื่อหมอลำนั้น ก็แทบจะทำให้เอกลักษณ์ของหมอลำสูญสิ้นไป จึงมีคำถามว่า การนำสื่อพื้นบ้านมาใช้ในงานพัฒนานั้นได้สร้างผลกระทบอย่างไรให้แก่สื่อพื้นบ้านบ้าง

(ii) ในขณะที่มีการนำสื่อพื้นบ้านมาใช้เพื่องานพัฒนานั้น ในอีกด้านหนึ่งจำเป็นต้องมีงานวิจัยเพื่อ "การพัฒนาสื่อพื้นบ้าน" ด้วยเช่นกัน ทั้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อเปรียบเทียบกับสื่อมวลชนสมัยใหม่ที่ได้รับการโอบอุ้มอย่างดีจากสังคมในแง่ที่มีสถาบันการศึกษาอย่างเป็นระบบ มีระบบการฝึกอบรมและสืบทอดบุคลากรในทุกระดับ มีการจัดสรรทรัพยากรให้ แต่ทว่าสำหรับสื่อพื้นบ้านนั้น กลับเป็นสื่อของสังคมที่ถูกปล่อยให้เติบโตไปตามยถากรรม ไม่มีกระบวนการทำนุบำรุงและสืบทอดอย่างเป็นระบบ คงมีแค่การเก็บเกี่ยวมาใช้ประโยชน์เท่านั้น ทำที่ดังกล่าวของสังคมต่อสื่อพื้นบ้านทำให้นาคคของสื่อพื้นบ้านอาจจะไม่ยืนยาวนัก เนื่องจากการขาดเงื่อนไขที่สำคัญต่อการสืบทอดทั้งในด้านผู้ผลิต และที่สำคัญคือการสืบทอดผู้ชมดังที่ปรากฏว่า ในการสำรวจผู้ชมสื่อพื้นบ้านทุกชนิดจะพบว่า กลุ่มผู้ชมส่วนใหญ่จะมีอายุเกิน 30 ปีขึ้นไปทั้งนั้น และหากขาดการสร้างและสืบทอดผู้ชมซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการสื่อสารแล้ว สื่อพื้นบ้านก็ไม่ว่าจะดำรงอยู่ได้ จึงควรมีงานวิจัยสื่อพื้นบ้านในทิศทางดังกล่าว และอาจจะโยนคำถามมาที่เพื่อนพ้องผองสื่ออื่น ๆ เช่น สื่อมวลชนว่า จะมีบทบาทในการช่วยสืบทอดสื่อพื้นบ้านได้อย่างไร

บทที่ 9

สรุป อภิปราย และข้อเสนอแนะ

โครงการวิจัยเพื่อประมวลองค์ความรู้เรื่อง "ระบบการสื่อสารเพื่อชุมชน" นี้ เกิดจากมูลเหตุหลักคันความสนใจใน 3 ปรากฏการณ์ของคณะผู้วิจัย คือ

ปรากฏการณ์แรก เป็นปรากฏการณ์ในวงวิชาการที่คณะผู้วิจัยพบว่า มีงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่อง "การใช้สื่อเพื่อการพัฒนา" โดยเฉพาะชุมชนชนบทอยู่มากมาย แต่หากตั้งคำถามต่อไปถึงคุณภาพของการวิจัยเหล่านั้นว่า ในเชิงวิชาการ งานวิจัยเหล่านี้สามารถให้คำตอบอะไรได้บ้างในทางวิชาการ คำถามดังกล่าวยังไม่ผู้มีคำตอบที่หนักแน่นเท่าใดนัก และหากถามถึงคุณภาพการให้นำไปประยุกต์ใช้ คำตอบนั้นก็ยังคงกระจัดกระจายอยู่ นักวิชาการด้านการสื่อสารเพื่อพัฒนาในต่างประเทศก็เคยให้ข้อสรุปไว้ว่า ผลจากการศึกษาปรากฏว่าการใช้สื่อเพื่อการพัฒนาในประเทศโลกทุนนิยมเสรีซึ่งเป็นต้นฉบับของแนวคิดการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเอง มักจะไม่ประสบความสำเร็จ ในขณะที่เมื่อประเทศค่ายสังคมนิยมคอมมิวนิสต์นำเอาแนวคิดดังกล่าวไปปฏิบัติมักจะได้ผลดี จึงเป็นที่น่าสงสัยว่า ในกรณีของประเทศไทยจะเป็นไปตามข้อสรุปดังกล่าวหรือไม่

ปรากฏการณ์ที่สอง เป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งในแวดวงวิชาการและในโลกแห่งความเป็นจริงเนื่องจากแนวคิดเรื่อง "การพัฒนา" และ "การสื่อสาร" ซึ่งเปรียบเสมือน "พ่อ" และ "แม่" ของแนวคิด "การสื่อสารเพื่อการพัฒนา" นั้น ได้มีการปรับเปลี่ยนอย่างมากมาในช่วง 4-5 ทศวรรษที่ผ่านมา จึงน่าสงสัยว่า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ได้ส่งผลสะท้อนมาถึงงานวิจัยด้านการสื่อสารเพื่อการพัฒนาในสังคมไทยบ้างหรือไม่

ปรากฏการณ์สุดท้าย เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นจริงด้านการสื่อสารในสังคมไทย ที่มีทั้งการปรับเปลี่ยนทีละเล็กละน้อย และมีทั้งการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันทันที เริ่มตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงความสนใจของประชาชนที่มีต่อรายการโทรทัศน์ในช่วงปี 2532 การเปิดประมูลสัมปทานวิทยุ การเกิดขึ้นของไอทีวี มาจนกระทั่งถึงการเกิดมาตรา 40 ในรัฐธรรมนูญฉบับปี 2540 และพรบ.ข่าวสารข้อมูลของทางราชการในปี 2540 ฯลฯ ปรากฏการณ์แห่งความเปลี่ยนแปลงนี้ก่อให้เกิดคำถามแก่วงวิชาการว่า หากจะศึกษาค้นคว้าทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์เหล่านี้ ปัญหาการวิจัยควรจะเป็นอย่างไรจึงจะทำให้งานวิจัยมีคุณค่าต่อขบวนการเคลื่อนไหวพัฒนาของชุมชนไทย

จากที่มาที่กล่าวมาข้างต้นนี้ งานวิจัยเรื่อง "ระบบการสื่อสารเพื่อชุมชน" จึงตั้งวัตถุประสงค์เอาไว้ 3 ประการคือ

(1) เพื่อประมวลผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการสื่อสารเพื่อพัฒนาเน้นหนักชุมชนชนบทไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

(2) เพื่อจะแสวงหากรอบแนวคิดใหม่ด้านการสื่อสารเพื่อพัฒนาโดยมุ่งเน้นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมของประชาชน

(3) เพื่อเสนอแนะหัวข้อ/ประเด็นเรื่องการสื่อสารเพื่อชุมชนที่ควรทำวิจัยต่อไปในอนาคต

แนวทางการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ทั้ง 3 ข้อนั้น

สำหรับวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 คณะผู้วิจัยได้สำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ทำการคัดเลือกตามเกณฑ์ที่ได้ตั้งไว้ อ่านและบันทึก และนำมาประมวลสังเคราะห์ตามกรอบแนวคิดทฤษฎีที่นำมาใช้

สำหรับวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 จะได้มาจากการอ่านค้นคว้างานพัฒนาทฤษฎีในต่างประเทศ (บทที่ 2) กรณีศึกษางานวิจัยในต่างประเทศ (บทที่ 4) และตัวอย่างงานศึกษาวิจัยบางชิ้นของไทย

สำหรับวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 นั้น จะได้มาจากการประชุมกลุ่มย่อยของทีมวิจัยในระหว่างที่นักวิจัยแต่ละท่านได้ไปอ่านผลงานวิจัยในหัวข้อที่ได้รับมอบหมายและนำมารายงานผลต่อกลุ่ม รวมทั้งข้อเสนอแนะที่พบในรายงานการวิจัยแต่ละชิ้นด้วย

หลังจากขั้นตอนการอ่านสรุปและประมวลวิเคราะห์ผลงานวิจัยทั้งหมดแล้ว คณะผู้วิจัยได้พบประเด็นที่สมควรจะได้อภิปรายต่อไปดังนี้

- (1) ภาพรวมของงานวิจัยเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชนบท
- (2) แนวทางในการศึกษา (Approach)
- (3) วิธีวิทยาการวิจัย
- (4) บทสรุปเรื่องประเภทของสื่อ
- (5) เป้าหมายของการใช้สื่อ
- (6) การทบทวนเรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อ
- (7) การมีส่วนร่วมของประชาชน
- (8) หัวข้อการวิจัยที่ขาดหายไป

(1) ภาพรวมของงานวิจัยเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเน้นหนักชนบท

ผลจากการสำรวจพบว่า ในช่วงระยะเวลา 2 ทศวรรษที่ผ่านมา (พ.ศ.2520-2540) มีผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อดังกล่าวอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้จะเนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า มีการเปิดสอนระดับปริญญาโท (ซึ่งจำเป็นต้องทำวิจัยเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา) ในสาขาที่เกี่ยวข้องโดยตรง (คือสาขานิเทศศาสตร์พัฒนาการที่จุฬาฯ) และสาขาที่เกี่ยวข้องทางอ้อม (เช่น สาขาสังคมศาสตร์ สาขาสังคม ในมหาวิทยาลัยอื่น ๆ) อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะงานวิจัยเรื่องการสื่อสารเพื่อการ

พัฒนาจะมากไปด้วยปริมาณ แต่ในอีกด้านหนึ่ง ผลงานเหล่านี้ก็มีความจำกัดอย่างยิ่งในหลาย ๆ ด้าน กล่าวคือ

- มีความจำกัดในเรื่องกรอบแนวคิด

งานวิจัยส่วนใหญ่อยู่ภายใต้กรอบแนวคิดการพัฒนาแบบ Modernistic Paradigm อยู่ภายใต้กรอบทฤษฎีสื่อสารเรื่อง Impact Theory ที่เชื่อในพลังอำนาจของสื่อ และภายใต้แบบจำลองการสื่อสารแบบ Transmission Model ที่เน้นการสื่อสารแบบทางเดียวเพื่อการโน้มน้าวชักชวน

- มีความจำกัดในเรื่องวิธีวิทยาการวิจัย

เนื่องจากงานวิจัยส่วนใหญ่จะใช้วิธีวิจัยเชิงปริมาณเกือบทั้งหมด อันน่าจะเนื่องมาจากอยู่ในกระแสนิยมที่มีความนิยมแนวทางการวิจัยแบบดังกล่าว มีการใช้กลุ่มตัวอย่างจำนวนมาก ใช้เครื่องมือเก็บข้อมูลคือแบบสอบถาม และใช้วิธีการทางสถิติแบบหาค่าสหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร วิธีวิทยาการวิจัยเช่นนี้เป็นแบบแผนเดียวกับการวิจัยเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนาในประเทศโลกที่สามโดยทั่วไป

- มีความจำกัดในเรื่องเกณฑ์ที่ใช้วิเคราะห์ (categories)

เกณฑ์ที่งานวิจัยส่วนใหญ่นำมาใช้วิเคราะห์จะมีอยู่เพียง 3-4 เกณฑ์คือ พฤติกรรมการเปิดรับ (Media Exposure) การวัด/เปรียบเทียบประสิทธิผลของสื่อ ผลกระทบที่มีต่อผู้รับสาร และบทบาทหน้าที่ของสื่อ ความจำกัดของเกณฑ์ในการวิเคราะห์นี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากความจำกัดในกรอบแนวคิดนั่นเอง

เนื่องจากความจำกัด 3 ประการที่กล่าวมานี้ ทำให้ผลลัพธ์สุดท้ายคือ ผลการวิจัยไม่ได้ให้คำตอบที่แปลกใหม่เท่าใดนัก ดังจะได้กล่าวถึงผลการวิจัยในรายละเอียดต่อไป

(2) แนวทางในการศึกษา (Approach)

(i) สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปและสิ่งที่เหมือนเดิม

ถึงแม้งานวิจัยเพื่อประมวลองค์ความรู้ฯ ครั้งนี้ จะไม่ได้มุ่งแสวงหาคำตอบในเชิงปริมาณ แต่จากการสำรวจและทบทวนอย่างคร่าว ๆ ก็พอจะให้ข้อสรุปได้ว่า งานวิจัยส่วนใหญ่ยังอยู่ภายใต้แนวทางการศึกษาของ Modernistic Paradigm และ Impact Theory ที่มีความเชื่อว่า การพัฒนานั้นต้องเป็น Top-down, paternalistic, การสื่อสารเพื่อการพัฒนาต้องมีลักษณะ persuasive, one-way, sender-centered, เป็นต้น นี่คือนิสัยที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปมากนักในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา

ส่วนสิ่งที่อาจจะเปลี่ยนแปลงไปก็คือ "ประเภทของสื่อที่ใช้" จากแต่เดิมที่เคยมีความคาดหวังเอาไว้สูงกับ "สื่อมวลชน" ก็ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงมาเป็น "สื่อบุคคล" "สื่อเฉพาะกิจ" และ

ถอยร่นมาจนถึง "สื่อพื้นบ้าน" ในที่สุด และเนื่องมาจากการเปลี่ยนตัวความเชื่อในศักยภาพของตัวสื่อนี้เอง ที่ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคุณลักษณะ (attributes) ของการสื่อสารไปโดยปริยาย เช่น เมื่อเปลี่ยนมาเป็นสื่อบุคคล ก็จะเกิดระบบการสื่อสารแบบสองทางขึ้นมา เมื่อเปลี่ยนมาเป็นสื่อประเพณี/พื้นบ้าน ก็จะเปิดโอกาสให้ผู้รับสารมีส่วนร่วมมากขึ้น เป็นต้น

(ii) การศึกษาผู้รับสาร (Audience Study)

เมื่อเปรียบเทียบองค์ประกอบทั้ง 4 ของการสื่อสารคือ S-M-C-R แล้ว องค์ประกอบด้านผู้รับสารจะมีงานศึกษามากที่สุด (สอดคล้องกับ Impact Theory) การศึกษาผู้รับสารมีพัฒนาการแบ่งได้เป็น 2 ยุคใหญ่ ๆ

ยุคแรก: การศึกษาผู้รับสารจะอยู่ภายใต้ Impact Theory ทั้งหมด งานวิจัยส่วนใหญ่จะมุ่งตั้งคำถาม 2 ประการคือ "สื่อประเภทใดจะสร้างผลกระทบให้แก่ประชากรที่มีลักษณะอย่างไร" และ "ยิ่งเปิดรับสื่อมาก จะยิ่งสร้างผลกระทบได้มากจริงหรือไม่" โดยที่คำถามแรกเรื่องประเภทของสื่อ นั้นค่อนข้างจะได้แบบแผนคำตอบที่ชัดเจนแล้วว่า ในประเด็นเกี่ยวกับการพัฒนานั้น หลังอำนาจของสื่อประเภทต่าง ๆ อาจจะเรียงตามลำดับเหล่านี้คือ สื่อบุคคล สื่อเฉพาะกิจ สื่อพื้นบ้าน และสื่อมวลชน (ในแง่ของสื่อมวลชนนั้น ยังมีคำถามชวนคิดต่อไปว่า การไร้พลังของสื่อมวลชนนั้นเป็นเพราะศักยภาพของตัวสื่อเอง หรือเป็นเพราะปริมาณอันจำกัดของเนื้อหาเรื่องการพัฒนาในตัวสื่อกันแน่)

ในส่วนเรื่องคุณลักษณะของประชานั้น เกณฑ์ที่ใช้วิเคราะห์มักจะเป็นเกณฑ์ตามประเพณี คือ อายุ เพศ รายได้ การศึกษา อาชีพ ฯลฯ ซึ่งเกณฑ์เหล่านี้อาจไม่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับประเด็นเนื้อหาที่จะศึกษา ดังนั้น จึงมีงานวิจัยบางชิ้น เช่น เรื่องสิ่งแวดล้อม ที่เสนอแนะให้นำเอาคุณลักษณะของประชากรที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสิ่งแวดล้อมมาใช้เป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์ เช่น เป็นกลุ่มคนที่ต้องใช้เชื้อเพลิงฟอสซิลกับประเด็นอนุรักษ์ป่าไม้ เป็นคนงานในโรงงานอุตสาหกรรมกับการสร้างมลพิษทางน้ำ เป็นต้น

นอกเหนือจากปรับเปลี่ยนเกณฑ์วิเคราะห์คุณลักษณะประชากรแล้ว หากต้องการใช้กรอบแนวคิดเรื่อง "การสื่อสารเพื่อชุมชน" ซึ่งต้องเป็นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ก็ควรนำเอาเกณฑ์เรื่อง "การมีส่วนร่วม" มาเป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์ ดังเช่น ตัวอย่างงานของรุจิรา (2542) ได้ศึกษาเอาไว้ (ดูรายละเอียดในบทที่ 5)

ยุคที่สอง: เริ่มมีการศึกษาผู้รับสารภายใต้ทฤษฎีใหม่คือ Uses & Gratifications ซึ่งมีจุดเปลี่ยนที่สำคัญจากยุคแรกคือ การมองว่าผู้รับสารจะเปิดรับสารอย่างเป็นฝ่ายกระทำ (active) มิใช่เป็นฝ่ายถูกกระทำ (passive) เช่น Impact Theory และผู้รับสารจะมีการเลือกรับสารอันเนื่องมาจากเหตุปัจจัยต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม การศึกษาด้วยแนวทาง Uses & Gratification Approach นี้ก็ยังมีขีด

จำกัดที่มีหน่วยการวิเคราะห์เป็นระดับปัจเจกเป็นส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้น ควรที่จะขยายหน่วยการวิเคราะห์ออกไปเป็นการวิเคราะห์ระดับกลุ่ม เช่น ตัวอย่างงานศึกษาเรื่องการสื่อสารภายใต้ภาวะความเสี่ยงของพหุชน (2539) (ดูรายละเอียดในบทที่ 5)

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษารับสารที่ควรเป็นไปในอนาคตก็คือ

(ก) แทนที่จะมีการมุ่งเน้นในแง่ปริมาณข่าวสารที่ได้รับ ซึ่งเป็นการศึกษาตัว product ไม่ว่าจะใช้กรอบแนวคิดแบบ Impact หรือ Uses ก็ตาม ควรจะมีการศึกษาผู้รับสารในแง่กระบวนการจัดการกับข่าวสาร ซึ่งเป็นการศึกษาในแง่ process ให้มากขึ้น ตัวอย่างที่ดีก็คือ งานศึกษาของวิภาดา (2539) (ดูรายละเอียดในบทที่ 5) ซึ่งได้ศึกษากระบวนการเปิดรับ จัดการ ตรวจสอบ และนำเอาประโยชน์จากข้อมูลข่าวสารไปใช้ โดยเฉพาะหากได้ศึกษาในช่วงเวลาพิเศษ (critical period) ที่มีการแพร่กระจายข้อมูลข่าวสารจากหลายทาง เช่น ช่วงที่มีการเลือกตั้ง ก็จะต้องเข้าใจแบบแผนการรับและใช้ข่าวสารของชาวบ้านได้มากขึ้น

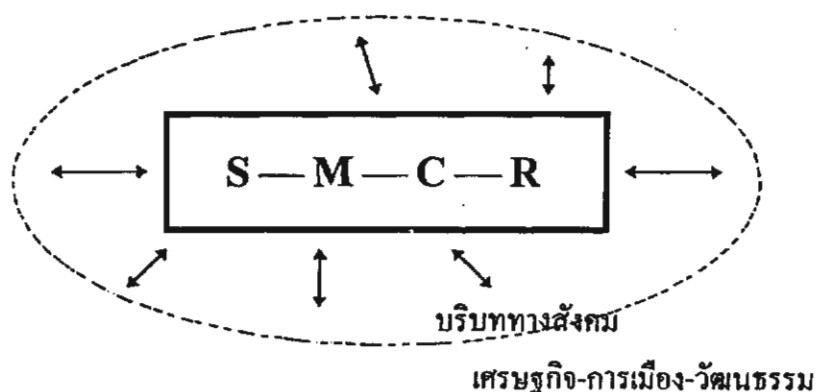
(ข) หากมีการเปลี่ยนแปลงแนวทางการศึกษาโดยถือเอาชาวบ้านเป็นศูนย์กลางของการศึกษาแล้ว จะทำให้เห็นได้ว่า บรรดาสื่อประเภทต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยเคยสนใจศึกษานั้นอาจจะเป็นเพียงแหล่งข่าวสารที่ไม่ได้มีความสำคัญมากนักในชีวิตของชาวบ้าน และจะทำให้เห็นแหล่งข่าวสารที่เป็นคู่แข่งอื่น ๆ (competing source) ที่เคยเป็น "บ้านนอกสาขาคา" ของนักวิจัย ตัวอย่างเช่น กรณีการใช้สารเคมีฆ่าแมลง ปรากฏว่า แหล่งข่าวสารที่สำคัญคือ ร้านขายของชำ หรือกรณีสาธารณสุข ร้านขายยาก็เป็นแหล่งข่าวสารสุดท้ายที่มีอิทธิพลในชั้นลงมือปฏิบัติการสำหรับประชาชน

(iii) ข้อเสนอแนะสำหรับแนวทางการศึกษา

แนวทางการวิจัยส่วนใหญ่ที่ให้ความสนใจอยู่ที่องค์ประกอบ 2 ด้านของการสื่อสาร คือ ตัวสื่อ (Media/channel) กับตัวผู้รับสาร (audience) นั้น ยังคงใช้มุมมองในเชิงเทคนิค (technical aspect) เป็นส่วนใหญ่ เช่น คำอธิบายเชิงเทคนิคในเรื่องธรรมชาติของสื่อ และคำอธิบายเชิงเทคนิคในเรื่องธรรมชาติของผู้รับสาร ซึ่งเท่ากับพิจารณาว่า การสื่อสารนั้นเป็นประเด็นปัญหาในเชิงเทคนิคเท่านั้น นอกจากนั้น การศึกษาดังกล่าวยังจำกัดอยู่ในกรอบของกระบวนการสื่อสารคือ S-M-C-R เท่านั้น

ในอนาคต จำเป็นต้องมีการขยายขอบแนวคิดดังกล่าวออกไปให้กว้างขวางออกไป โดยพิจารณาว่า การสื่อสารนั้นนอกจากจะมีมิติเชิงเทคนิคแล้ว ยังมีมิติเชิงเศรษฐกิจ การเมือง สังคม-วัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องอย่างมาก และการศึกษากระบวนการสื่อสารนั้นเกิดขึ้นท่ามกลางบริบทของโครงสร้างเศรษฐกิจ-การเมือง-สังคม-วัฒนธรรม ตัวอย่างงานศึกษาโททศน์ทองถิ่นใน Kheda (ดูรายละเอียดในบทที่ 4) ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนตั้งแต่ช่วงก่อนจะก่อตั้งโททศน์ทองถิ่น ในกรณีงานวิจัยของไทย ก็มักจะพบเห็นรื้อรอยของบริบทดังกล่าวปรากฏอยู่อย่าง

ประปรายในกรณีการนำความรู้และนวัตกรรมเข้าไปในชุมชนชนบท ซึ่งปรากฏว่ามีแต่เกษตรกรฐานะดีเท่านั้นที่จะนำไปปฏิบัติตามได้ แต่เกษตรกรยากจนไม่สามารถทำตามได้ อันหมายความว่าเนื้อหาในนวัตกรรมดังกล่าวก็มีลักษณะเอนเอียงทางชนชั้นอยู่ หรือในกรณีที่ชัดเจนที่สุดก็เช่น ตัวอย่างงานศึกษาของกรณิการ์ (2541) (ดูรายละเอียดในบทที่ 7) ที่ศึกษาบทบาทของหนังสือพิมพ์ที่มีต่อการเสนอข่าวขบวนการเรียกร้องของกลุ่มเกษตรกรซึ่งเปิดเผยให้เห็นว่า แท้จริงแล้ว หนังสือพิมพ์เสนอข่าวเพื่อผลประโยชน์ของชนชั้นใด ตัวอย่างเหล่านี้ได้ให้รู้ทางการศึกษาสื่อประเภทต่าง ๆ ท่ามกลางบริบทที่เป็นจริงของสังคมที่ควรเป็นทิศทางการศึกษาสื่อเพื่อชุมชนต่อไปในอนาคต

(3) วิธีวิทยาการวิจัย (Research Methodology)

มีข้อสรุปสั้น ๆ เกี่ยวกับวิธีวิทยาการวิจัยที่เป็นมิติที่เกี่ยวเนื่องมากับกรอบแนวคิด เมื่อใช้กรอบแนวคิดแบบ Modernistic Paradigm และ Impact Theory วิธีวิทยาในการวิจัยก็ต้องเป็นการวิจัยเชิงปริมาณที่มีเป้าหมายเพื่อหาแบบแผนทั่วไปของความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต่าง ๆ

ในอนาคต หากต้องมีการปรับเปลี่ยนกรอบแนวคิดใหม่มาเป็น Alternative Paradigm และ Participatory Media ก็จำเป็นต้องเพิ่มเติมวิธีวิทยาการวิจัยแบบเชิงคุณภาพเข้าไปด้วย การวิจัยเชิงคุณภาพจะเหมาะสมกับหัวข้อการวิจัยในลักษณะดังต่อไปนี้

- (i) เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) อันได้แก่ การวิจัยที่มีเป้าหมายจะแก้ไข ปัญหาในภาคปฏิบัติ
- (ii) เป็นการวิจัยระดับนโยบาย (Policy Research) เพื่อเป็นการวางนโยบายให้สอดคล้องกับ สภาพการณ์ที่เป็นจริง
- (iii) เป็นการวิจัยที่มีมุมมองมาจากทัศนะของชาวบ้าน (Emic Perspective) เช่นการศึกษา ความต้องการข่าวสารจากทัศนะของชาวบ้าน

(iv) เป็นงานวิจัยที่ศึกษาในเชิงกระบวนการ (Process study) เนื่องจากเครื่องมือการเก็บข้อมูลของการวิจัยเชิงคุณภาพ เช่น การสังเกตแบบมีส่วนร่วม ฯลฯ การวิจัยเชิงกระบวนการนี้จะให้ภาพที่ใกล้เคียงกับความเป็นจริงได้มากที่สุด ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของกิตติพล (2532) (ดูรายละเอียดในบทที่ 5) ที่พบว่าในกระบวนการตัดสินใจปลูกกล้วยของเกษตรกรนั้น ในแต่ละขั้นตอนตั้งแต่ขั้นต้นตัวจนถึงขั้นยอมรับนั้น เกษตรกรได้เลือกใช้แหล่งข่าวสารที่ปรับเปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา เป็นต้น

(4) บทสรุปเรื่องประเภทของสื่อ

(i) ภาพรวมของงานวิจัย

ผลจากการสำรวจอย่างคร่าว ๆ จะพบว่า งานวิจัยที่ศึกษาสื่อทุกประเภทรวม ๆ กัน (ทั้ง 4 ประเภท: สื่อบุคคล สื่อเฉพาะกิจ สื่อมวลชน และสื่อพื้นบ้าน) มีปริมาณมากกว่าการศึกษาสื่อประเภทหนึ่งประเภทใดอย่างเฉพาะเจาะจงลงไป ปรากฏการณ์ดังกล่าวอาจวิเคราะห์ได้ใน 2 แง่มุม คือ ประการแรก ผู้ใช้สื่อเองก็ยังไม่มีความแน่ใจในประสิทธิภาพของสื่อตัวใดตัวหนึ่งเป็นการเฉพาะ ดังนั้น จึงต้องใช้หลัก "มากเข้าไว้ ปลอดภัยกว่า" หรืออีกประการหนึ่ง ก็อาจจะเป็นข้อเท็จจริงที่ว่าในสภาพความจริง เนื่องจากผู้ใช้สื่อมีความตระหนักถึงคุณภาพและขีดจำกัดของสื่อแต่ละประเภท จึงจำเป็นต้องมีการใช้สื่อหลาย ๆ ชนิดผสมผสานกันไป

แต่ไม่ว่าจะเป็นเหตุผลใด ก็มีข้อน่าสังเกตว่า แนวความคิดในเรื่องการวางแผนใช้สื่อหลายๆ อย่างผสมผสานกัน เป็นแนวคิดที่แพร่หลายเช่นเดียวในวงการใช้สื่อในทางธุรกิจ หากว่าการผสมผสานสื่อหลายประเภทดังกล่าวนั้นมิได้ดำเนินการไปตามขบวนการหรือสักเพียงแต่นำสื่อหลาย ๆ ชนิดมาผสมกันอย่างไม่มีความรู้เท่าทันนั้น หากว่าในวงการธุรกิจได้มีการวางแผนกลยุทธ์การใช้สื่อแต่ละชนิดให้สอดคล้องกับข้อเด่นและข้อด้อยของสื่อแต่ละตัว แต่ทว่าปรากฏการณ์การวางแผนกลยุทธ์การใช้สื่อดังกล่าวนั้นยังไม่ค่อยปรากฏให้เห็นในแวดวงการใช้สื่อเพื่อสาธารณประโยชน์เช่น งานพัฒนาเท่าใดนัก

(ii) บทสรุปเรื่องคุณภาพการของสื่อประเภทต่าง ๆ

- อาจกล่าวได้คร่าว ๆ ว่า ผลการวิจัยนั้นเป็นไปตามข้อสังเกตของ McQuail (1983) (ดูรายละเอียดในบทที่ 2) ที่ว่า "สื่อยังมีขนาดเล็กก็ยังมีบทบาทในการพัฒนาได้มากขึ้นเท่านั้น" ดังนั้นคุณภาพการของสื่อที่มีต่อการพัฒนาชนบทจึงเรียงลำดับตามขนาดของสื่อคือ สื่อบุคคล สื่อเฉพาะกิจ สื่อพื้นบ้าน และสื่อมวลชน

- อย่างไรก็ตาม เนื่องจากสื่อแต่ละชนิดล้วนมีข้อจำกัดในตัวเอง เช่น สื่อบุคคลนั้นมีขีดจำกัดเรื่องการเข้าถึง (เมื่อมีกรณีพิเศษสิ้นน้ำลาระบาดในนาข้าว เกษตรกรที่ต้องการความช่วยเหลือ

คำแนะนำจากเกษตรกรอำเภอที่ไม่มีโอกาสจะได้พบเจ้าหน้าที่) ปัญหาเรื่องความรู้ความเชี่ยวชาญ (ในกรณีเป็นสื่อบุคคลในท้องถิ่น) ในเรื่องปริมาณสื่อบุคคลไม่เพียงพอ (เช่นเจ้าหน้าที่จัดการเรื่องน้ำของชลประทาน) ด้วยเหตุนี้ แนวคิดเรื่องการประสานสื่อต่าง ๆ เข้าด้วยกันจึงน่าจะเป็นหัวข้อวิจัยที่จะค้นคว้า ดังที่มีงานวิจัยบางชิ้นให้ข้อเสนอแนะว่า ในการจัดวิทยุชุมชนนั้น ให้นำเอาเกษตรกรที่มีความรู้ความสามารถไปออกวิทยุ ก็จะแก้ไขขีดจำกัดของสื่อบุคคลได้ หรือการประสานระหว่างสื่อโทรทัศน์กับวิดีโอ สื่อวิทยุกับหอกระจายข่าว และเทปบันทึกเสียง เป็นต้น

(iii) ความเข้าใจไม่สมบูรณ์เกี่ยวกับสื่อ

เนื่องจากการศึกษาวิจัยส่วนใหญ่จะมีความเชื่อเบื้องต้น (basic assumption) ว่า "ถ้าฟังแค่ตัวสื่อ" ก็สามารถจะอธิบายทุกสิ่งทุกอย่างได้แล้ว ความเชื่อดังกล่าวทำให้มองข้าม "มิติ" หรือ "ปัจจัยอื่น ๆ" ที่ไปไกลกว่า "ตัวสื่อ" เช่น วิธีการสร้างและวิธีใช้สื่อ ตัวอย่างงานวิจัยของ Subhadra (1988) (ดูรายละเอียดในบทที่ 4) ที่พบว่า หากกลุ่มตัวอย่างเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการผลิตวิดีโอ การได้รับฟังผู้สร้างพูดคุยอภิปรายกัน ประสิทธิภาพการเรียนรู้จะเริ่มต้นตั้งแต่ขั้นนี้โดยยังไม่จำเป็นต้องดูผลงานวิดีโอในขั้นสุดท้ายเลย ด้วยเหตุนี้ "สื่อบุคคล" ซึ่งมีได้มีคุณวิเศษเชิงเทคนิคใด ๆ เลย (เพียงแค่ใช้ลมปากเท่านั้น) หากทว่าสื่อบุคคลเหล่านี้มีมิติเรื่อง "ความไว้วางใจ" (Trustworthiness) เช่นเดียวกับสื่อประเพณีที่มีมิติเรื่อง "ความคุ้นเคยกัน" อันเป็นคุณวิเศษที่สื่อสมัยใหม่ที่มีความมหัสจรรย์เชิงเทคโนโลยียังไม่อาจจะสร้างสรรค์ขึ้นมาได้ ดังนั้น จึงควรมีการค้นคว้าบรรดา "มิติ/ปัจจัยแวดล้อมตัวสื่อ" ให้มากขึ้น

(iv) ข้อเสนอต่อสื่อบุคคลและสื่อประเพณี/พื้นบ้าน

หากผลการวิจัยเกือบทุกชิ้นให้ข้อค้นพบที่ค่อนข้างจะสอดคล้องกันว่า สื่อบุคคลและสื่อพื้นบ้านมีคุณูปการที่สำคัญต่อการพัฒนา วงการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่ควรจะให้ความสนใจกับสื่อ 2 ประเภทนี้ให้มากขึ้น

แนวทางการศึกษาสื่อบุคคลและสื่อพื้นบ้านนั้นยังเป็นการศึกษากรณีที่สื่อเหล่านี้ทำงานได้สำเร็จอย่างเป็นธรรมชาติ (natural) เช่น พระสงฆ์ที่พูด/เทศน์เก่งอยู่แล้ว หากทว่าการศึกษาสื่อ 2 ประเภทนี้ยังขาดแง่มุมอยู่ 2 แ่งมุมคือ จะพัฒนา/สร้างใหม่/สืบทอด (develop/reproduce) สื่อบุคคลและสื่อพื้นบ้านเพื่อมาเป็นประโยชน์ต่องานพัฒนาได้อย่างไร และแง่มุมที่สองก็คือ ในกรณีที่สื่อสองประเภทนี้ทำงานล้มเหลว (failure case) นั้นเป็นเพราะเหตุใด และแม้แต่ในกรณีที่สื่อสองประเภทนี้ทำงานประสบความสำเร็จในระดับที่มีอยู่ ก็ยังจำเป็นต้องมีการพัฒนาระดับสื่อดั้งเดิมที่เคยมีอยู่ให้สูงขึ้น เพราะหากมีแค่ทัศนคติที่จะเข้าไป "เก็บเกี่ยว" สื่อเหล่านี้ออกมาใช้ โดยขาดกระบวนการทำนุบำรุงรักษาและพัฒนาเพิ่มพูน ก็จะทำให้สื่อดังกล่าวหมดประสิทธิภาพไปในท้ายที่สุด

(v) ข้อเสนอต่อสื่อเฉพาะกิจ

(ก) ขยายปริมาณและหน้าที่ของสื่อเฉพาะกิจ สื่อเฉพาะกิจเป็นสื่อที่รวมเอารูปแบบสื่อที่มาจากสื่อสมัยใหม่ เช่น เทปบันทึกเสียง วิดีโอ จดหมายข่าว ฯลฯ และรูปแบบสื่อดั้งเดิม เช่น การแลกเปลี่ยนดูงาน (มาจากรูปแบบการเขียนเขียน) การทำแปลงสาธิต (การเขียนแบบ) ฯลฯ โดยมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว คือเป็นสื่อที่สร้างขึ้นมาเพื่อเป้าหมายเฉพาะและกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ

ถึงแม้ผลการวิจัยส่วนใหญ่จะให้บทสรุปว่า สื่อเฉพาะกิจเป็นสื่อที่ค่อนข้างไว้ใจได้ในแง่ประสิทธิภาพ แต่ทว่าปริมาณที่นำมาศึกษาและหน้าที่ที่นำมาศึกษาก็ยังมีอยู่อย่างจำกัดมาก เช่น มีการนำเอาเทปบันทึกเสียงมาใช้ในด้านสาธารณสุขเป็นส่วนใหญ่ เทปวิดีโอยังมีการใช้อยู่ในด้านการเกษตร และแทบไม่มีการศึกษาสื่อเฉพาะกิจในด้านการเมืองเลย

เช่นเดียวกับการศึกษาหน้าที่ของสื่อเฉพาะกิจที่ยังมุ่งเน้นด้านผลกระทบ K-A-P เท่านั้น ทั้ง ๆ ที่กรณีตัวอย่างจากต่างประเทศ เช่น งานของ Stuart S. (1996) (ดูรายละเอียดในบทที่ 4) ได้แสดงให้เห็นว่า สามารถจะนำสื่อวิดีโอมาใช้ได้ในหลายแง่มุมมาก เช่น ทำหน้าที่เป็นตัวแทนปากเสียงเรียกร้องสิทธิให้แก่ประชาชน (Advocacy) เป็นต้น

(ข) มีสื่อเฉพาะกิจหลายรูปแบบที่เป็น "สื่อที่แฉว่าจะรุ่งโรจน์" ค่อยไปในอนาคต เช่น การแลกเปลี่ยนดูงาน ซึ่งเป็นรูปแบบที่องค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรชาวบ้านนิยมใช้ เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดข่าวสารความรู้ ควรจะให้ความสนใจศึกษาวิจัยรูปแบบสื่อดังกล่าวให้มากขึ้น

เช่นเดียวกับการศึกษารูปร่าง ซึ่งประมวลเอาข้อดีของสื่อสิ่งพิมพ์ขนาดเล็กเข้าไว้ แต่ได้ขจัดกำแพงด้านความสามารถในการอ่านออกไป ดังนั้น ควรจะมีการศึกษาสื่อการรู้เพื่อการพัฒนาอย่างละเอียดเนื่องจากสื่อที่ชาวบ้านให้ความสนใจและเรียกร้องต้องการอยู่เสมอ

(vi) การประเมินผล

ควรมีการนำกรอบแนวคิดเกี่ยวกับการประเมินผลสื่อทุกประเภท เช่น ที่นำเสนอเอาไว้ในบทที่ 2 มาประเมินผลสื่อที่นำมาใช้ในการพัฒนา เช่น

- เสนอเรื่องความยาก-ง่าย ความน่าสนใจของสื่อ จากทัศนะผู้รับสาร
- เสนอเรื่องประเภทเนื้อหาของสื่อ ว่าเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันและเกี่ยวข้องกับปัญหาที่ชาวบ้านกำลังเผชิญอยู่หรือไม่
- เสนอเรื่องวิธีการนำเสนอ นับตั้งแต่มีมติเชิงเทคนิค (ตัวอักษรเล็กใหญ่ การติดต่อเร็วช้า ฯลฯ) ไปจนกระทั่งถึงมติเชิงเป้าหมาย เช่น เสนอแต่ปัญหาแต่ไม่มุ่งกระตุ้นวิธีการแก้ไข เป็นต้น
- เสนอเรื่องบทบาทของสื่อ เช่น การผลักดันให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสบการณ์ และการมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องหรือเปล่า

(5) เป้าหมายของการใช้สื่อ

(i) เนื่องจากงานวิจัยที่เลือกมาศึกษานั้น ได้ระบุเป้าหมายเอาไว้ว่าจะใช้เพื่อการพัฒนาสังคม แม้ว่างานศึกษาในแนวทางนี้จะมีอยู่มาก แต่ทว่าเมื่อเปรียบเทียบกับงานศึกษาสื่อที่มีเป้าหมายเชิงพาณิชย์ และธุรกิจแล้ว ก็ยังนับว่ามีอยู่น้อยกว่า และเป็นการสะท้อนสภาพสังคมที่เป็นจริงระหว่างการใช้สื่อเพื่อสังคม (public interest) และการใช้สื่อเชิงพาณิชย์ (commercial purpose) ที่เป็นจริงของสังคมไทย (กรณีสื่อวิดีโอเป็นภาพเปรียบเทียบที่ชัดเจนที่สุด) ดังนั้น จึงควรมีการวิจัยเพื่อแสวงหามาตรการที่จะผลักดันให้มีการใช้ทรัพยากรของสังคม เช่น กลิ่นแม่เหล็กไฟฟ้า ให้เป็นไปเพื่อประโยชน์ร่วมของสังคมให้มากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับทิศทางของมาตรา 40 ในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่ยังต้องการแนวทางในการปฏิบัติอีกมาก

(ii) เมื่อพิจารณาภาพรวมของการศึกษาสื่อในแง่ส่วนกลาง (กรุงเทพ) กับต่างจังหวัด ก็จะพบว่างานศึกษาวิจัยกลุ่มเป้าหมายในส่วนกลางจะมีอยู่มากกว่าในต่างจังหวัดอย่างมาก ซึ่งสะท้อนให้เห็นลักษณะรวมศูนย์ของการใช้สื่อได้ประการหนึ่ง และแม้จะเป็นสื่อที่มีเป้าหมายที่ดูเสมือนว่า "จะทำเพื่อท้องถิ่น" เช่น รายการข่าวเพื่อท้องถิ่น แต่หลังจากมีการตรวจสอบด้วยการวิจัยแล้ว ก็ยังพบว่า รายการดังกล่าวยังไม่สามารถทำเพื่อชุมชนท้องถิ่นได้อย่างแท้จริง ดังนั้นควรมีการศึกษาวิจัยแสวงหาทางเลือกไขลักษณะขาดความเป็นท้องถิ่นดังกล่าว

(iii) แม้แต่ในสื่อที่มีเป้าหมายเพื่อชุมชนอย่างชัดเจนและแท้จริง เช่น การทำหนังสือพิมพ์ปิดฝาผนัง ข่าวเกษตรกร ฯลฯ แต่ทว่าสื่อเหล่านี้ก็ยังกระทำอยู่ภายใต้กรอบการพัฒนาแบบบนลงล่าง (Top-down) แบบผู้ให้เหนือกว่า (paternalistic) ดังนั้น ในการวิจัยต้องแสวงหากรณีศึกษาของสื่อเพื่อชุมชนที่มีกรอบแนวคิดใหม่ที่ต่างไปจากเดิมเพื่อวิเคราะห์กระบวนการทำงาน ซึ่งจะให้แนวทางของการใช้สื่อเพื่อชุมชนอย่างแท้จริง

(6) การทบทวนเรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อ

(i) เนื่องจากกรอบแนวคิดเรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อที่ถูกนำมาใช้ในการวิเคราะห์นั้น มักจะยังจำกัดอยู่ภายใต้ทฤษฎี Social Functionalism คือทฤษฎีที่พิจารณาว่า สื่อจะช่วยสังคมได้อย่างไรบ้าง และมักจะมีการเลือกใช้แค่แนวคิดของ H. Lasswell ที่ระบุหน้าที่ดังกล่าวเอาไว้เพียง 4 หน้าที่เท่านั้น (ติดตามข่าวสาร, ให้ความรู้, ถ่ายทอดมรดก, ให้ความบันเทิง) ในอนาคตควรมีการขยายกรอบแนวคิดเรื่องบทบาทหน้าที่ของสื่อให้กว้างขวางขึ้น ตัวอย่างเช่น พิจารณาการทำหน้าที่จากจุดยืนของปัจเจกบุคคล (Individual Functionalism) ว่าสื่อจะช่วยบุคคลได้อย่างไรบ้าง โดยเฉพาะชาวบ้านในชนบท

(ii) ในกรอบแนวคิดใหม่ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา (Multiplicity Paradigm) (ดูรายละเอียดในบทที่ 2) ได้มีการนำเสนอบทบาทหน้าที่ใหม่ ๆ ของสื่อเอาไว้อย่างมากมาย ตัวอย่างเช่น Berrigan I.J. (1979) ได้เสนอว่า

- สื่อจะต้องเล่นบทบาทเป็นช่องทางถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารทั้งหมดให้ประชาชนได้รับรู้การวางแผนงานของรัฐ เพื่อให้เป็นไปตามวิสัยทัศน์ของพรบ.ข่าวสารของทางราชการ ปี 2540 ที่ว่า "รัฐรู้อะไร ประชาชนรู้เรื่องนั้นด้วย"
- สื่อต้องเป็นช่องทางรับฟังเสียงสะท้อน (feedback) ของประชาชน
- สื่อต้องเล่นบทบาทเป็น "ตลาดเสรีทางความคิด" (Platform/Forum) และที่สำคัญคือความคิดของประชาชน
- สื่อต้องเป็นกลไกในการเร่งกระบวนการพบปะแสดงความเห็น รับฟังข้อเสนอแนะ และติดตามผลกระบวนการตัดสินใจ
- สื่อจะเป็นช่องทางรวบรวมความต้องการรวมทั้งวิถีแก้ไขปัญหามาของประชาชนนำเสนอไปยังหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง (ดังในกรณีตัวอย่างการใช้วิดีโอของบังกลาเทศ)

ฯลฯ

(iii) หน้าที่ของสื่อในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน จากตัวอย่างวิจัยเรื่องโทรทัศน์ท้องถิ่นในรัฐ Kheda ของ Agrawal B.C. (1994) (ดูรายละเอียดในบทที่ 4) ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดเรื่องสื่อสามารถเล่นบทบาทเป็นผู้ตอกสายสัมพันธ์ภายในชุมชน หรือระหว่างชุมชนให้เกิดขึ้นได้ ซึ่งสายสัมพันธ์ดังกล่าว (ในคำศัพท์ของดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา คือ "แรงเกาะเกี่ยวของชุมชน") มีความสำคัญมากต่อความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งอาจรวมไปถึงความเข้มแข็งของประชาคม/ประชาสังคม (civil society) ด้วย ดังนั้น ควรมีงานวิจัยที่ศึกษาค้นคว้าบทบาทและกระบวนการทำงานของสื่อในภารกิจหน้าที่ดังกล่าว

(7) การมีส่วนร่วมของประชาชน

(i) ดังที่ได้กล่าวมาข้างแล้วว่า แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน "ที่ปรากฏในการสื่อสารเพื่อการพัฒนา" นั้น จะมีความหมายอยู่ 2 นัย นัยแรกคือ การอาศัยสื่อมวลชนเป็นเครื่องมือให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในชีวิตทางสังคม ซึ่งงานวิจัยในความหมายนัยแรกนี้มีปรากฏอยู่พอสมควรในบริบททางการเมือง อันสืบเนื่องมาจากอิทธิพลแนวคิดของ D. Lerner เรื่องการใช้สื่อเพื่อสร้างความทันสมัยและการมีส่วนร่วมทางการเมือง

ในอีกนัยหนึ่งนั้น จะหมายถึงการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสารเอง ในความหมายนัยที่สองนี้ ยังไม่ค่อยมีความเข้าใจดังกล่าวมากนัก และควรมีการวิจัยเพื่อเผยแพร่แนวคิดดังกล่าวให้มากขึ้น ตัวอย่างที่ดีที่สุดคือ งานวิจัยของรุจิรา (2542) (ดูรายละเอียด

ในบทที่ 5) ที่ได้ศึกษาการสร้างและใช้อย่างมีส่วนร่วมในกรณีขององค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อม

(ii) ในขณะที่การวัดระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในสื่อ่นั้นสามารถเป็นไปได้ใน 3 ระดับ คือ การมีส่วนร่วมในฐานะผู้รับสาร การมีส่วนร่วมในกระบวนการผลิต และการมีส่วนร่วมในขั้นวางแผนและบริหารจัดการใช้สื่อ (ขั้นตอนดังกล่าวนี้เรียงลำดับจากน้อยไปหามาก) ผลการวิจัยเท่าที่พบนั้นปรากฏว่า สื่อส่วนใหญ่จะเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมน้อยมาก แม้แต่การมีส่วนร่วมในระดับแรก ๆ เช่น การเปิดรับฟังเสียงสะท้อน (feedback) ของผู้รับสาร แม้กระทั่งสื่อที่มีขนาดเล็ก ๆ เช่น พวกสื่อเฉพาะกิจ ดังนั้น ในระดับของการมีส่วนร่วมที่สูงขึ้นไปก็แทบจะไม่ต้องพูดถึง เนื่องจากยังมีส่วนร่วมในระดับสูง ก็ยังเรียกร้องเงื่อนไขจากทุกส่วนที่เกี่ยวข้องมากยิ่งขึ้น โอกาสที่จะเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนก็จะยิ่งน้อยลง

(iii) จากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในข้อ (ii) จึงควรมีงานวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในสื่อให้เพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องไปกับกระแสการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา และควรวิจัยเพื่อแสวงหาบทเรียนสำหรับการมีส่วนร่วมแต่ละระดับของประชาชน เช่น การมีส่วนร่วมในระดับผู้รับสารนั้นสามารถทำได้หลายรูปแบบ (ดังรายละเอียดในงานวิจัยของ รุจิรา, 2542) และเปิดกว้างสำหรับชาวบ้านทุกคน การมีส่วนร่วมในระดับการผลิตนั้น คงจะต้องเลือกตัวแทนชาวบ้านบางคนและจำเป็นต้องมีการอบรมเพิ่มเติมเช่นกรณีการใช้สื่อวิดีโอเพื่อการพัฒนาของ Subhadra (1988) (ดูรายละเอียดในบทที่ 4)

(iv) สำหรับระดับการมีส่วนร่วมขั้นสูงสุดคือ จากการวางแผนการใช้และการบริหารจัดการนั้น สื่อที่ดูเหมือนจะน่าสนใจมากที่สุดเนื่องจากมีส่วนผสมที่ลงตัวหลายประการ คือ หอกระจายข่าว หอกระจายเป็นสื่อเสียงที่ไม่เรียกร้องระดับการอ่านออกเขียนได้ของผู้รับ เทคนิคการผลิตไม่ซับซ้อน มีราคาถูก มีขอบเขตการแพร่กระจายในระดับหมู่บ้าน สามารถส่งข่าวสารได้อย่างรวดเร็ว ฯลฯ และที่สำคัญคือ เป็นสื่อที่สามารถเปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้าบริหารจัดการได้มากที่สุด อันที่จริงจากผลการสำรวจพบว่า มีงานวิจัยเกือบ 10 ชิ้นที่สนใจศึกษาหอกระจายและเสียงตามสาย แต่ก็ยังนับว่าน้อยมากเมื่อเทียบกับจำนวนหอกระจายข่าวเกือบ 2 หมื่นแห่งทั่วประเทศ นอกจากนั้น งานวิจัยที่ทำก็ยังคงเป็นการศึกษาประสิทธิผลเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งการค้นพบปัญหาอุปสรรคบางประการในการใช้สื่อชุมชนตัวนี้ให้เต็มศักยภาพ ในอนาคตควรศึกษาสื่อชุมชนตัวนี้อีกละเอียดจนสามารถได้แนวทางไปปรับปรุงในทางปฏิบัติที่เป็นจริง

(v) บทเรียนเรื่องการสร้างและใช้อย่างมีส่วนร่วมในต่างประเทศและจากกรณีศึกษาของไทยเองได้ให้ข้อค้นพบว่า การที่จะปรับเปลี่ยนแนวคิดและแนวปฏิบัติมาสู่การใช้สื่อเพื่อการพัฒนาแบบใหม่นั้น จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนในทั้ง 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายผู้ผลิตและฝ่ายผู้รับสาร ตัวอย่างของฝ่ายผู้ผลิตก็เช่น กระบวนการผลิตนั้นจะต้องปรับเปลี่ยนไปทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นกรณี

Participatory Rural Newspaper หรือกรณี Local Television ก็ตาม

(vi) หัวข้อการวิจัยอีกหัวข้อหนึ่งที่ควรมีการศึกษาวิจัยก็คือ การแสวงหาเงื่อนไขสนับสนุนการสร้างสื่อแบบมีส่วนร่วม ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 2 ว่าเกี่ยวกับการสร้างระบบการสื่อสารเพื่อชุมชนนั้น เพื่อให้ระบบดังกล่าวมีความต่อเนื่องยั่งยืน สามารถทำงานได้อย่างเต็มศักยภาพ ฯลฯ จำเป็นที่จะต้องมีการสร้างเงื่อนไขสนับสนุนต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่การมีแนวคิดใหม่ในการพัฒนา การฝึกอบรม การมีเทคโนโลยีที่เหมาะสม การมีเจตนาารมณ์ทางการเมืองของรัฐบาล เป็นต้น

(8) หัวข้อการวิจัยที่ขาดหายไป

นอกเหนือจากหัวข้อย่อยที่ได้เสนอแนะอย่างกระจัดกระจายอยู่ตลอดทั้งรายงานฉบับนี้แล้ว ณ ที่นี้คณะผู้วิจัยจะขอเน้นหัวข้อการวิจัยบางหัวข้อที่ถือว่าสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับงานวิจัยเรื่อง "ระบบการสื่อสารเพื่อชุมชน" และหัวข้อดังกล่าวยังไม่ค่อยปรากฏในงานวิจัยที่ผ่านมา หัวข้อที่ควรศึกษาอย่างมีดังนี้

(i) สิทธิในการสื่อสาร ในคำนิยามแนวใหม่ของการสื่อสารนั้น "การสื่อสารเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานประการหนึ่งของชุมชน" และสิทธิในการสื่อสารนี้มีความหมายทั้ง 2 ด้านคือ สิทธิในการเป็นผู้รับสาร และสิทธิในการเป็นผู้ส่งข่าวสาร

สำหรับ "สิทธิในการเป็นผู้รับข่าวสาร" นั้น ประเด็นแรกที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องคือ "โอกาสในการเข้าถึงข่าวสารอย่างเท่าเทียมกัน" งานวิจัยที่ทำมายังไม่ค่อยให้ความสนใจหยิบยกประเด็น "การเข้าถึงข่าวสาร" มาเป็นหัวข้อสำคัญมากนัก และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง หากข่าวสารดังกล่าวมีส่วนกำหนดความเป็นความตายของประชาชน ตัวอย่างเช่น งานวิจัยของพัชรมณี (2539) (ดูรายละเอียดในบทที่ 5) ที่พบว่า ชาวบ้านไม่ได้รับข่าวสารเลยว่า คณะรัฐมนตรีได้มีมติอนุมัติให้มีการก่อสร้างโรงงานไฟฟ้าพลังความร้อนจากขยะแล้วในเขตหมู่บ้านของตน และชาวบ้านรายงานว่า ตนเองไม่ได้รับข่าวสารเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าวมากพอที่จะตัดสินใจดำเนินการต่อไปได้ งานวิจัยที่ควรจะศึกษาก็เช่น กรณีมีข้อพิพาทหรือมีการทำประชาพิจารณ์ในเรื่องต่าง ๆ

สำหรับ "สิทธิในการเป็นผู้ส่งสาร" นั้น ก็ดกหล่นไปจากความสนใจของนักวิจัยส่วนใหญ่โดยสิ้นเชิง ดูเหมือนว่า "อภิสิทธิ์" ในการเป็นผู้ส่งสารนั้นจะอยู่ในคนกลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่งเท่านั้น แม้แต่การรายงานข่าวสารในส่วนที่ตัวชาวบ้านเองเป็นเนื้อหาข่าว หากทว่าก็ยังถูก "นักข่าว" ทำหน้าที่เป็น "ผู้รายงานแทน" ในแง่นี้ ควรมีการวิจัยเพื่อกระตุ้นให้เกิดความสนใจเกี่ยวกับสิทธิของชาวบ้านที่จะเป็นผู้ส่งสาร โดยอาจศึกษาในเรื่องความสมดุลย์ของแหล่งข่าว เป็นต้น

(ii) ทิศทางการไหลของข่าวสาร

ในขณะที่ในระดับสากล กลุ่มนักทฤษฎีสาย Dependency จะทำการพิสูจน์ความไม่

พฤติกรรมของการไหลของข่าวสารในระดับนานาชาติอย่างมาก โดยระบุว่า การไหลของข่าวสารและความบันเทิงจากประเทศที่พัฒนาแล้วไปยังประเทศด้อยพัฒนาเป็นแบบทางเดียว ในระดับประเทศก็เช่นเดียวกัน มีการไหลของข่าวสารจากส่วนกลางไปสู่ท้องถิ่นเพียงทางเดียว และไม่ค่อยมีข่าวจากท้องถิ่นไหลมาสู่ส่วนกลาง ดังตัวอย่างงานวิเคราะห์ข่าวระดับต่าง ๆ ของคุณากร (2533) (ดูรายละเอียดในบทที่ 7) งานวิจัยเพื่อติดตามและตรวจสอบทิศทางการไหลของข่าวสารดังกล่าวควรจะมีการศึกษาให้มากขึ้น (ตัวอย่างเช่น สัดส่วนของข่าวในระดับต่าง ๆ การรับชมข่าวระดับต่าง ๆ ของผู้ชม เป็นต้น)

(iii) การศึกษาเนื้อหาสาร

ในขณะที่มีการศึกษาตัวสื่ออย่างมากมาในงานวิจัยเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนา แต่กลับมีงานวิจัยน้อยมากที่ให้ความสนใจกับวิเคราะห์เนื้อหาสาร ทั้งนี้จากแนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อชุมชนที่กล่าวมาในบทที่ 2 ได้แสดงให้เห็นว่า กลยุทธ์การสร้างเนื้อหาสารนั้น (Message Design/Strategies) เป็นหัวใจของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาแนวใหม่เลยทีเดียว

ความไม่สนใจในการศึกษาเนื้อหาสารนั้นอาจจะเนื่องมาจากเหตุผลที่ได้กล่าวไปข้างแล้วข้างต้นคือ อาจเนื่องมาจากความเชื่อในศักยภาพของตัวสื่อประการหนึ่ง และอาจจะเนื่องมาจากผู้ส่งสารเห็นว่า เรื่องเนื้อหาเป็นอภิสิทธิ์ของผู้ส่งสารฝ่ายเดียว ซึ่งขัดกับหลักเรื่องการสร้างสารเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน (Need-oriented) ตัวอย่างงานวิจัยหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นของชนินฐา (2532) (ดูรายละเอียดในบทที่ 7) ได้พิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การสร้างเนื้อหาหนังสือพิมพ์นั้นตอบสนองความต้องการของฝ่ายผู้ทำมากกว่าของฝ่ายผู้อ่าน

ในทางตรงกันข้าม หากกระบวนการสร้างสารเกิดมาจากการสำรวจความต้องการของชาวบ้านเสียก่อน เช่น ในกรณีการทดลองวิทยุชุมชนที่สุรินทร์ (2534) ได้ศึกษาไว้ (ดูรายละเอียดในบทที่ 5) ก็จะพบว่า สามารถสร้างผลกระทบได้อย่างมาก เริ่มตั้งแต่ชาวบ้านจะหันมาสนใจฟังทั้ง ๆ ที่เป็นรายการความรู้สาระมิใช่บันเทิง ในขั้นต่อมาก็จะมีปฏิกิริยาตอบสนองกลับมา และท้ายที่สุดก็มีการติดตามรับฟังอย่างต่อเนื่อง จนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของสื่อ

สำหรับในการศึกษาเนื้อหาสารของสื่ออื่น เกณฑ์หนึ่งที่ควรนำมาพิจารณาก็คือ การผสมผสานระหว่างเนื้อหาความรู้ใหม่ กับความรู้ดั้งเดิมของชาวบ้านว่ามีแบบแผนเป็นอย่างไร คุณลักษณะดังกล่าวเป็นตัวอย่างผลกระทบที่จะมีต่อผู้รับสารได้ประการหนึ่ง กล่าวคือ ถ้าความรู้ใหม่มีทิศทางที่สอดคล้องกับความรู้ดั้งเดิม (เช่น กรณีการณรงค์ให้เลี้ยงลูกด้วยนม) สื่อก็จะสร้างผลกระทบได้ง่าย แต่หากเนื้อหาใหม่และเก่าขัดแย้งกัน (เช่น กรณีกินอาหารดิบจะเป็นโรคพยาธิใบไม้ในตับ) สื่อก็จะสร้างผลกระทบได้ยากขึ้น

(iv) การศึกษาเรื่องความต้องการข้อมูลข่าวสารแบบต่าง ๆ ของชาวบ้าน

หัวข้อดังกล่าวเป็นเรื่องที่ต่อเนื่องมาจากประเด็นเรื่องเนื้อหาที่ได้กล่าวไปแล้ว ปัจจุบันนี้นักสื่อสารเพื่อการพัฒนา ยังคงไม่มีฐานข้อมูลว่า ประชาชนในชนบทมีความต้องการข้อมูลเรื่องอะไรบ้าง เช่น กลุ่มสหกรณ์ออมทรัพย์ กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มแม่บ้าน อบต. ฯลฯ ดังนั้น หากเราต้องการจะสร้างระบบสื่อสารเพื่อชุมชนให้ตอบสนองกับความต้องการที่แท้จริงของชาวบ้าน เราก็ต้องทราบความต้องการของประชาชนเสียก่อน

บรรณานุกรมของบทที่ 2

- Berrigan, F.J. (1979)
Access and Participation, Paris : UNESCO.
- Bordenave Juan D. (1977)
Communication and Rural Development, Paris : UNESCO.
- McQuail, D. (1983)
Mass Communication Theory. Sage Publications.
- Nerfin, M. (1977)
Another Development : Approaches and Strategies, Dag Hammarskjold Foundation, Upsala.
- Reyes Metta, F. (1977)
From Right to Praxis, paper presented at the ILET – Symposium, Amsterdam.
- Reyes Metta, F. (1981)
“A Model for Democratic Communication” *Development Dialogue*, 2
- Roger, E.M.(ed) (1976)
Communication and Development : Critical Perspectives, Sage Publications.
- Servaes, J. (1983)
Communication and Development, Leuven Univ, Belgium.
- Servaes, J. (1989)
One World, Multiple Cultures : A New Paradigm on Communication for Development, ACCO : Belgium.
- Servaes, J. (1991)
“Toward a New Perspective for Communication and Development” in F.L.(ed) *Communication and Development*, 51-86. Norwood : Ablex.
- Servaes, J. et al. (1996)
Participatory Communication for Social Change, Sage Publications.
- Singhal, A. + Rogers, E.M. (1989)
India's Information Revolution, Newdelhi : Sage Publications.
- Somavia, J. (1981)
“The Democratization of Communication” *Development Dialogue*, 2
- Windahl et al. (1992)
Using Communication Theory, Sage Publications.

เชิงอรรถบทที่ 4

- Agrawal, B.C. (1994)
 “Kheda: An Experiment in Participatory Communication” in White, S.V. et al (eds), *Participatory Communication*, Sage Publications.
- Berrigan, F.J. (1979)
Community Communications, UNESCO.
- Bordenave, J.E.D. (1977)
Communication and Rural Development, UNESCO.
- Chu L.L. (1978)
 “Sabers and Swords for the Chinese Children: Revolutionary Children’s Folk Songs” in Chu G.C. (ed), *Popular Media in China*, East-West Communication Institute.
- Desai, H.V. (1976)
 “Community Radio” in P.R.R. Sinha (ed), *Communication and Rural Change*, AMIC.
- Ejembi E.P et al (1996)
 “Agricultural Extension Services in Northwestern States of Nigeria” in *The Journal of Development Communication*, No.1 Vol 7 (June 1996).
- Flynn-Thapalia, C. (1996)
 “Animation and Leadership” in Servaes, J. et al (eds) *Participatory Communication for Social Change*, Sage Publications.
- Huesca R., (1995)
 “A procedural view of participatory communication: lessons from Bolivian tin miners’ radio” in *Media, Culture & Society*, Vol 17 (1995).
- Kasoma F. P., (1994)
 “Participatory Rural Newspapers as Agents of Development” in White, S.V. et al (eds), *Participatory Communication*, Sage Publications.
- Lent, J.A., (1995)
 “Comic and Cartoons” in *The Journal of Development Communication*, Vol 6 No. 12 (1995)
- Lenglet F. (1980)
 “The Ivory Coast: Who benefits from educational/information in Rural Television” in McAnany. E.G. (eds) *Communication in the Rural Third World*, NY: Praeger.

Okunna C.S., (1995)

"Small participatory media technology as a agent of social change in Nigeria"
in *Media, Culture & Society*, Vol 17 (1995).

Stuart S., & Bery R., (1996)

"Powerful Grass-roots Woman Communicators : Participatory Video in Bangladesh" in Servaes J et al (eds), *Participatory Communication for Social Change*.

Subhadra, B. (1988)

"Video Survey" in *Media Asia* Vol 15 No. 2.